

Strijd/lust om er te mogen zijn

Een afstudeeronderzoek over de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden.

Utrecht, 30 augustus 2009

Floor Franck

Studentennummer: 00010007

Universiteit voor Humanistiek

Begeleider: Dr. Dieuwertje Bakker

Meelezer: Drs. Anneke Sools

5/Jan
2006

Dit onderzoek is geschreven in het kader van een afstudeeronderzoek aan de Universiteit voor Humanistiek, in samenwerking met de afdeling Coördinatie Slachtoffers Mensenhandel Utrecht (CSMU) van Vieja Utrecht. Als er sprake is van mensenhandel en seksuele uitbuiting worden er fundamentele rechten geschonden als menselijk waardigheid, lichamelijke integriteit en persoonlijke vrijheid. In de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond uit 1973 wordt uitgegaan van ‘een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid en eerbied voor de menselijke waardigheid centraal staan’. Deze humanistische waarden liggen tevens ten grondslag aan de Universiteit voor Humanistiek.

*Heb je dat ook wel eens
Het gevoel dat je even weg wilt kruipen
Heb je dat ook wel eens
Het gevoel dat je je even wilt afsluiten*

*Afsluiten van alles om je heen
Jouw ding even alleen jouw ding laten zijn
Zonder verder na te hoeven denken*

*Zonder na te hoeven denken over het hier en nu
Zonder na te hoeven denken over het verleden
Laat staan dat je na hoeft te denken over 'straks'*

*Juist op het moment dat je denkt alles te begrijpen
Juist op het moment dat je eindelijk denkt te weten wie je bent
Juist op het moment dat je durft te zeggen wat je denkt,
Juist dan wordt alles onder je voeten weggemaaid*

*Jarenlang vecht je voor je eigen ik
Wie ben ik, wat wil ik, hoe denk ik
Ik en niemand anders,
Ik....*

Ik weet het niet meer

Geschreven door Bianca

www.stoploverboys.nu

Voorwoord

Ik zie het leven als een optelsom van verhalen. In de verhalen wordt ervaring en kennis opgedaan met een bepaalde eigenheid en eigenaardigheid die het individu tot iemand maakt. Zo wordt aan de hand van ontdekkingen en belevenissen een leven ontworpen waardoor gezegd kan worden dat die persoon bestaat én gezien en gehoord mag worden.

Het leven -en daarmee gepaarde verhalen- ontvouwt zich in de loop van de tijd, op diverse plaatsen en met diverse ontmoetingen. Persoonlijke verkenningen en ontdekkingen leiden tot liefdevolle en pijnlijke ervaringen, avontuur en teleurstellingen. Het is een menselijke eigenschap om zulke ervaringen en gebeurtenissen te plaatsen, te waarderen en betekenis te geven zodat een eigen levensverhaal ontstaat. Daarbij ben ik auteur en de hoofdpersoon van mijn eigen levensverhaal.

Met dit afstudeeronderzoek rond ik mijn jaren op de Universiteit voor Humanistiek af en begin ik aan een nieuw verhaal. Ik voel me rijk met mijn verhalen en ben verheugd mijn reis te vervolgen. Ik heb veel mooie mensen mogen ontmoeten en heb veel van hen geleerd.

Dit afstudeeronderzoek is mogelijk geweest door medewerking van CSMU van Vieja Utrecht, Stichting Stop Loverboys Nu en Asja van Fier Fryslân. Daarvoor dank ik hen hartelijk. Mijn oprechte dank gaat uit naar Dieuwertje Bakker en Anneke Sools voor hun fijne begeleiding en onze prettige samenwerking. Ik wil mijn lieve vrienden en familie bedanken voor onze vele gesprekken, gewenste afleiding en ieders bijdrage aan dit afstudeeronderzoek. Ik bedank mijn lief, D'n Piraat voor zijn geduld en begrip, troost en kritische inbreng tijdens het onderzoeksproces maar in het bijzonder omdat hij mij ziet en ik er mag zijn. En natuurlijk bedank ik de vrouwen die ik heb mogen interviewen en die centraal staan in dit afstudeeronderzoek. Ik heb een grote waardering voor hun kracht en moed waarmee zij hun levensverhaal vervolgen. In het kader van de tekening op de voorpagina, krijgen zij steeds meer een eigen gezicht.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	4
Inhoudsopgave.....	5
Inleiding.....	7
1. Het onderzoeksonderwerp gedefinieerd.....	10
Loveboy methoden: maatschappelijk, juridisch en in de literatuur.....	10
Problematische aanduiding van gedwongen en vrijwillige prostitutie.....	14
Verantwoording voor afbakening van onderzoeksgroep	14
Problematische toegang tot de onderzoeksgroep	16
Aanduiding van vrouwen in dit afstudeeronderzoek.....	16
Onderzoeksgroep als bijzondere groep?	17
2. Hersenontwikkelingen in de adolescentie	19
Inleiding.....	19
Afbakening van de adolescentie als levensfase	19
Hersenontwikkelingen voor cognitieve vaardigheden	23
Hersenontwikkeling voor emotionele beslissingen	24
Invloed van hersenontwikkelingen.....	26
Fysieke ontwikkeling onder invloed van hormonen.....	27
Psycho-sociale ontwikkelingen	28
Langdurige stresssituatie in de adolescentie	29
Gevolgen van langdurige stress op de hersenen.....	30
Verbinding met identiteitsontwikkeling.....	31
3. Identiteitsontwikkeling staat niet op zichzelf.....	33
Inleiding.....	33
Psycho-sociale benadering	33
Waarden van identiteitsontwikkeling.....	34
Intersubjectiviteit en identiteit	35
Erkenning, afhankelijkheid en wederkerigheid.....	36
Overgave en overheersing	38
Gender aspecten	39
Het belang van Benjamin in dit afstudeeronderzoek.....	40
Definitie van identiteitsontwikkeling.....	41

4. Onderzoeksontwerp.....	43
Keuze voor kwalitatief onderzoek.....	43
Materiaalverzamelingsmethode	44
Informatiewaarde van diverse onderzoeksbronnen.....	47
Het interview.....	47
Ontwerp van het interview	47
Rol van de interviewster.....	48
De respondenten	49
Data analyse van de verzamelde informatie	50
Starthypothesen	51
Methodologische verantwoording.....	53
5. Omgaan met ontwikkelingen en gebeurtenissen.....	55
Leeswijzer	55
Sociale aspecten van identiteitsontwikkeling.....	56
In relatie tot anderen.....	57
Gevoel van onveiligheid en langdurig angst en stress	62
Bevestiging en erkenning	66
Verliefdheid.....	73
Individuele aspecten van identiteitsontwikkeling.....	73
Eigen wil, behoeftes en wensen	73
Verwarring en ambivalentie	78
Cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen	82
Compensatie en/of voordeel.....	82
Ontwikkelen van inschattingen	84
Intra-psychische vermogens	87
Vooruitzicht.....	89
6. Tot slot.....	91
Conclusies.....	91
Aanbevelingen.....	95
Reflectie op het onderzoeksproces	97
Literatuurlijst.....	101
Samenvatting.....	104
Bijlage : Semi-gestructureerde interview.....	107

Inleiding

Ik herinner mijn eigen adolescentie als een periode van vallen en opstaan. Mijn ontdekkingen en leerprocessen gingen samen met een naïef idealisme dat ik de wereld in mijn broekzak had. Op verschillende vlakken als seksualiteit, intimiteit en relaties dacht ik dat mijn leven een volwassen leven was, niet wetend wat er nog in het verschiet lag. Mijn idee van liefde was romantisch en sprookjesachtig, een beeld waarin ik vol overgave zou samenvloeien met de ander en lang en gelukkig zou leven. De weg die ik -tot hier- heb afgelegd in mijn leven, heeft mijn beelden en ideeën over de wereld en mezelf rijker gemaakt. Liefde bestaat voor mij in de wederkerigheid -tweeledigheid- tussen personen die elkaar zien. In de liefde waarin personen in elkaar samenvloeien, verdwijnt de wederkerigheid in de relatie en daarmee verdwijnen de individuele personen. Het is juist in de bevestiging en erkenning van mijn eigenheid én de eigenheid van de ander waarin een gelijkwaardige en tweeledige relatie ontstaat. Deze erkenning van eigenheid ofwel identiteit is mijn persoonlijke motivatie voor dit afstudeeronderzoek. Ik vind het belangrijk dat personen aan de hand van ervaringen en belevingen een eigen levensverhaal vormen waarbij ieder zijn eigen hoofdpersoon kan zijn en actorschap heeft over hun verhaal.

Uit belangstelling voor de hoofdpersonen in de verhalen van vrouwen die in de adolescentie door loverboy methoden in de prostitutie zijn terecht gekomen, ben ik dit afstudeeronderzoek begonnen. Welke invloed hebben ervaringen op de hoofdpersoon en haar identiteit als ze de wereld van de prostitutie achter zich laat? Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben zich vaak moeten verhouden tot turbulente en extreme omstandigheden waarin geweld, bedreiging en/of vernedering eerder regel dan uitzondering zijn. Zulke ervaringen en gebeurtenissen zetten de wereld en alledaagelijkse dingen op de kop. Identiteitsontwikkeling is met alle gebeurtenissen verweven. Daarbij is de adolescentie een periode waarin veel sociale en biologische veranderingen plaatsvinden, waardoor deze periode in het teken staat van het vormen van nieuwe verhoudingen tot de buitenwereld. Met dit afstudeeronderzoek wil ik adolescente vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen in het licht zetten en aandacht geven aan hun identiteitsontwikkeling. De vraag die in dit afstudeeronderzoek centraal staat luidt als volgt:

Wat kenmerkt de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden?

Dit afstudeeronderzoek dient diverse doelstellingen. Onder andere in een onderzoek van ECPAT¹ in 2002 komt naar voren dat adolescente vrouwen die in de prostitutie hebben gewerkt behoefte hebben om gehoord te worden. Ook in een presentatie op de landelijke studiedag ‘*Loverboys & Lovergirls*’² geeft Maria Mosterd³ aan dat het belangrijk is dat iemand luistert en ruimte geeft om ervaringen te vertellen. Met dit onderzoek wil ik tegemoet komen aan deze behoefte van vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen. Een ander doel van het onderzoek is om instanties op maatschappelijke en politiek niveau van nieuwe inzichten en deskundigheid te voorzien. Dit onderzoek vergroot de maatschappelijke bekendheid van fenomenen als mensenhandel, loverboy methoden en (jeugd)prostitutie. De onderzoeksresultaten zijn van belang voor instellingen die met deze fenomenen en vrouwen uit de onderzoeksgroep te maken hebben. Gedurende het onderzoek is gebleken dat er veel belangstelling is voor de onderzoeksresultaten van dit afstudeeronderzoek. Daaruit blijkt tevens de maatschappelijke relevantie van dit afstudeeronderzoek. Het doel *in* het afstudeeronderzoek is om adolescente vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie zijn terecht gekomen te erkennen door hen ruimte te bieden hun waarnemingen, gevoelens en behoeften te beleven. Zoals ook naar voren is gekomen in mijn persoonlijke motivatie in het begin van deze inleiding, wil ik de hoofdpersonen in hun eigen verhaal centraal stellen. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden heb ik gebruik gemaakt van literatuurstudie en kwalitatief onderzoek. De opzet van het afstudeeronderzoek licht ik verder toe.

In het eerste hoofdstuk wordt het onderzoeksonderwerp uitvoerig en kritisch besproken. Ik leg uit hoe de begrippen uit de onderzoeksvraag zijn gedefinieerd en bespreek welke problemen ik hierbij ben tegengekomen. In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe de onderzoeksgroep is afgebakend en hoe vrouwen uit de onderzoeksgroep in dit afstudeeronderzoek aangeduid worden.

Vervolgens geef ik in het tweede en derde hoofdstuk het theoretisch kader van deze afstudeerscriptie weer. Hoofdstuk twee gaat in op de adolescentie en kenmerkende sociale en biologische veranderingen. Ik ga uitvoerig in op de hersenontwikkelingen in deze periode aan de hand van het werk van Crone (2008) en ik leg aan het eind van het hoofdstuk een verbinding met identiteitsontwikkeling.

1 Ecpat is een organisatie die zich inzet voor kinderrechten en strijdt in het bijzonder tegen kinderporno en jeugdprostitutie.

2 Op 30 oktober 2008 heb ik deelgenomen aan de landelijke studiedag ‘*Loverboys en Lovergirls*’ te Eindhoven, georganiseerd door het Euregionaal Congresburo. De presentaties van deze dag dienden ter bevordering van deskundigheid en het vergroten van kennis van hulpverleners en politie omtrent het thema *Loverboys/girls* en (minderjarige) meiden die in de prostitutie werken of hebben gewerkt. Er is deze dag besproken wat de risicofactoren en signalen zijn van meisjes die slachtoffer zijn of risico lopen slachtoffer te worden. Ook is aan de orde gekomen hoe loverboys te werk gaan. Vervolgens hebben deskundigen aanbevelingen gedaan hoe zo'n meisje het beste benaderd kan worden en wat belangrijk is in het contact met haar.

3 Maria Mosterd heeft van haar twaalfde tot haar zestiende in een loverboy circuit gezeten en heeft met haar boek ‘*Echte mannen eten geen kaas*’ (2008) het fenomeen loverboys aangekaart vanuit haar ervaringsperspectief.

In hoofdstuk drie komt naar voren hoe identiteitsontwikkeling in deze afstudeerscriptie benaderd en gedefinieerd is. Aan de hand van opvattingen van psychoanalytica Benjamin (1988, 1995) leg ik de nadruk op de intersubjectiviteit van identiteitsontwikkeling, waarbij ik inga op het belang van wederkerige erkenning.

In het vierde hoofdstuk leg ik uit op welke manier ik kwalitatief onderzoek heb verricht. Hierbij ga ik in op het onderzoeksontwerp en -proces, materiaalverzameling en de wijze waarop ik de verzamelde informatie heb geanalyseerd. In dit hoofdstuk geef ik de starthypothesen weer die uit het theoretisch kader zijn ontstaan.

In hoofdstuk vijf presenteer ik de gegevens van het kwalitatieve onderzoek. Aan de hand van de ontwikkelingen van hypothesen bespreek ik de gegevens die uit het kwalitatieve onderzoek naar voren zijn gekomen.

In hoofdstuk zes wordt het gehele onderzoek gekanaliseerd tot conclusies en aanbevelingen. Daarbij reflecteer ik tevens op het proces van dit afstudeeronderzoek.

1. Het onderzoeksonderwerp gedefinieerd

In dit hoofdstuk bekijk ik het onderzoeksonderwerp en leg ik uit op welke manier begrippen in dit afstudeeronderzoek zijn gebruikt. Daarbij geef ik aan welke problemen ik ben tegengekomen bij het onderzoeken van dit onderwerp. Ik zet uitvoerig uiteen welke vrouwen in de onderzoeksgroep vallen en onderbouw de keuze van deze afbakening. In het onderzoeksproces is gebleken dat vrouwen uit de onderzoeksgroep moeilijk toegankelijk zijn voor onderzoek. Dit heeft het onderzoek zodanig beïnvloed dat ik er in dit hoofdstuk kort op inga. Vervolgens leg ik uit hoe ik vrouwen uit de onderzoeksgroep in dit afstudeeronderzoek aanduid worden en bekijk ik of zij als groep aan bijzondere voorwaarden voldoen.

Loverboy methoden: maatschappelijk, juridisch en in de literatuur

Zowel op maatschappelijk als op politiek niveau worden discussies gevoerd over de term loverboy. De term zou misleidend zijn omdat het geassocieerd wordt met liefde of verliefdheid. Andere termen die in omloop zijn om loverboys aan te duiden, zijn ‘pooierboy’ en ‘moneyboy’.⁴ De media zetten een beeld neer van jongens die meiden versieren met cadeautjes en aandacht. Dit clichébeeld van loverboys is sterk achterhaald en komt in de praktijk maar zelden voor (Van Dijke e.a. 2006). Maria Mosterd is van haar twaalfde tot zestiende in de ban geweest van een loverboy en spreekt Jan Marijnissen van de SP fel tegen als hij uitleg geeft over de tactieken van loverboys om vrouwen voor prostitutie te ronselen door middel van aandacht en cadeautjes.⁵ ‘Loverboys investeren niet om meiden te ronselen, dat kost tijd en geld,’ zegt ze. Het beeld van loverboys die vrouwen aan zich binden door haar cadeautjes en aandacht te geven, is volgens Maria Mosterd niet toereikend voor de werkelijk praktijk.

In het onderzoeksproces is naar voren gekomen dat de interpretatie en het gebruik van de termen loverboy en loverboy methoden in de samenleving niet eenduidig zijn. De verhalen en ervaringen van adolescente vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen lopen sterk uiteen. Over het algemeen geven ze aan dat ze onder druk gezet en gemanipuleerd zijn, waardoor ze in de prostitutie terecht zijn gekomen. Sommigen geven aan dat daarbij nauwelijks tot geen geweld gebruikt is, anderen zijn (soms diverse keren) in het ziekenhuis beland door zware mishandeling. In de dagelijkse omgang in de samenleving en binnen verschillende instellingen als politie, expertisebureaus

4 Er bestaan ook zogeheten ‘lovergirls’, die met soortgelijke methoden vrouwen ronselen door een zogenaamde vriendschap aan te gaan, of ‘lovergirls’ die onder dwang van een loverboy andere vrouwen ronselen voor prostitutie. Vaak worden ‘lovergirls’ ingezet om te ronselen en vindt de werkelijk uitbuiting plaats in relatie tot loverboys. De zogenaamde vriendschap met ‘lovergirls’ vooronderstelt een andere loyaliteit en binding dan de emotionele binding met een loverboy of pooier. ‘Lovergirls’ vallen daarom buiten dit afstudeeronderzoek.

5 In het tv-programma ‘De wereld draait door’ op 16-02-09.

en hulpverleningsinstanties die te maken hebben met mensenhandel, (jeugd)prostitutie en loverboys worden uiteenlopende omschrijvingen en gedragingen van mannen onder loverboy methoden geschaard. Het verschijnsel komt voor op zowel nationaal als internationaal niveau, echter alleen in Nederland wordt de term loverboy gebruikt (Bovenkerk e.a. 2006). In de literatuur worden ook verschillende definities aangehouden en zelfs op juridisch vlak is geen eenduidige omschrijving van loverboy methoden. Daarnaast blijkt dat vrouwen die aangeven dat ze met loverboys te maken hebben gehad, eigen omschrijvingen en interpretaties van loverboys erop nahouden. Het fenomeen loverboys vraagt om een vertoog waarin de begrippen worden geproblematiseerd vanuit diverse perspectieven.

Definiëring in de literatuur

In het algemeen zijn souteneurs mannen die profiteren van de verdiensten van een prostituee (Bovenkerk e.a. 2006: 78). Loverboys worden gezien als een bijzondere categorie souteneurs: ze gebruiken hun liefdesrelatie met een vrouw om haar in de prostitutie te brengen en te exploiteren. Deze omschrijving van loverboys uit de literatuur gaat ervan uit dat er sprake is van een liefdesrelatie. In deze omschrijving komt niet naar voren dat er sprake is van een vooropgezette liefdesrelatie als weldoordachte manier voor uitbuiting in de prostitutie. Een andere veel gebruikte definitie van een loverboy in de literatuur is die van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel: een pooier die meisjes inpalmt via verleidingstechnieken om hen op den duur in de prostitutie uit te buiten (Korvinus 2004: 76). Deze definitie geeft niet specifiek aan dat er sprake is van een liefdesrelatie. Wel komt in deze omschrijving naar voren dat er een intentie is om meisjes uit te buiten. Wat in beide definities naar voren komt en consistent aangehouden wordt is dat er bij loverboy methoden sprake is van uitbuiting in de prostitutie. Het maatschappelijke gebruik van de term loverboys komt hier niet sluitend mee overeen. Ervaringen van vrouwen zijn uiteenlopend en er worden diverse omschrijvingen van loverboys aangehouden. In de praktijk is niet altijd duidelijk wanneer er sprake is van uitbuiting en ontstaan problemen bij de interpretatie van (onvrijwillige) prostitutie. Hier ga ik later in dit hoofdstuk dieper op in.

Juridische afbakening

Omdat er sprake is van uitbuiting, worden loverboy methoden juridisch geschaard onder mensenhandel. Een loverboy of pooier die uitbuit kan zodoende ook als mensenhandelaar aangeduid worden. Concrete aanwijzingen voor uitbuiting in het algemeen zijn fysiek geweld tegen de werknemer, gedwongen werk, onredelijke werktijden, onderbetaling, grote afdracht van inkomsten of grote schulden van de werknemer bij de werkgever. Om te constateren of iemand slachtoffer is van mensenhandel is er een lijst ontwikkeld met verschillende indicatoren. Deze lijst om slachtoffers van mensenhandel te identificeren is onderverdeeld in de volgende categorieën: (1) Meervoudige afhankelijkheid, (2) Inperking van basisvrijheden, (3) Slechte werkomstandigheden, (4) Aantasting van de lichamelijke integriteit en (5) Duur en ernst van uitbuiting (Rijken & Van Dijk 2007). Deze lijst

is ruim interpreteerbaar. Wie bepaalt bijvoorbeeld dat de lichamelijke integriteit wordt aangetast en wat dit inhoudt? Is werken in de prostitutie automatisch een aantasting van de lichamelijke integriteit? Hoe worden afhankelijkheid en basisvrijheden bepaald en wanneer zijn werkomstandigheden slecht? Er lijkt weinig ruimte te zijn voor differentiatie van persoonlijke en cultuurgebonden betekenissen en ervaringen. Het gebruik en de interpretatie van (de lijst met) deze indicatoren zijn niet eenduidig.

Om vast te stellen of er sprake is van uitbuiting wordt gebruik gemaakt van de definitie van gedwongen of verplichte arbeid: ‘de tewerkgestelde kan zich niet aan de situatie onttrekken, of meent redelijkerwijs dat hij/zij dat niet kan, en er is sprake van slechte arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, dwang of meervoudige afhankelijkheid’ (De Jonge van Ellemeet 2007). Bij deze definitie ontstaan problemen om juridisch te bewijzen wanneer er sprake is van uitbuiting. In de praktijk blijkt dat het begrip uitbuiting niet scherp genoeg afgebakend is, waardoor er geen duidelijke grens is waar slecht werkgeverschap ophoudt en uitbuiting begint (idem). Vervolgens is moeilijk aan te tonen wanneer sprake is van dwang of afhankelijkheid, zeker wanneer het gaat om emotionele afhankelijkheid. Er blijft dus ruimte over voor eigen interpretatie van het begrip uitbuiting. Tevens is er geen juridische omschrijving van de term loverboy en dit blijkt met name een probleem wanneer loverboys aangeklaagd en berecht worden (Bovenkerk e.a. 2006).⁶

Maatschappelijk gebruik

Gedurende dit afstudeeronderzoek heb ik geconstateerd dat de termen loverboy en loverboy methoden niet consistent gebruikt worden. In de dagelijks omgang in de samenleving, media en instellingen die te maken hebben met (slachtoffers van) mensenhandel, (jeugd)prostitutie en loverboys worden uiteenlopende gedragingen van mannen onder loverboy methoden geschaard. Er worden vaak geen duidelijke scheidslijnen getrokken tussen loverboys en ‘gewone pooiers’ of ‘foute vriendjes’. Maakt een jongen die zijn vriendin dwingt seksuele contacten te hebben met zijn vrienden, al of niet tegen een vergoeding, zich schuldig aan loverboy methoden of relationeel seksueel geweld? Is een pooier die zijn aanzien, status en macht inzet om een meisje te verleiden en in te palmen en uit te buiten zonder een liefdesrelatie te veinzen een loverboy of gewoon een pooier? In het maatschappelijk gebruik wordt de term steeds meer opgerekt en wordt de afbakening of omschrijving die in de literatuur gebruikt wordt niet aangehouden. Er zijn diverse interpretaties van de term loverboy in omloop die vaak gebonden zijn aan persoonlijke ervaringen en/of kennis. Naast de tactiek van de vooropgezette liefdesrelatie blijken vrouwen ook uitgebuit te worden waarbij ze geen relatie -maar wel een emotionele binding en afhankelijkheid- met de pooier hebben gehad (Mosterd 2008, Terpstra & Van Dijke 2004). Ook wordt gesproken van loverboy methoden als vrouwen in een gewelddadige (afhankelijkheids)relatie zitten waarbij seksueel misbruik plaats vindt.

⁶ De juridische gang van zaken rondom de berechting van loverboys heeft invloed op de identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep en wordt daarom hier genoemd.

Seksueel misbruik: loverboy methode?

In het onderzoeksproces is naar voren gekomen dat loverboy methoden naast vrijwillige of onvrijwillige prostitutie vaak gepaard gaan met (relationeel) seksueel misbruik. Verkrachtingen door de partner en onvrijwillige seks met zijn vrienden worden in de maatschappelijke omgang vaak onder loverboy methoden geschaard. Het is daarbij niet altijd duidelijk of er gesproken kan worden van prostitutie. Onder prostitutie worden seksuele handelingen voor geld of goederen verstaan.⁷ De definitie van loverboys van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel sluit deze (onvrijwillige) seksuele handelingen uit wanneer er geen sprake is van prostitutie. Prostitutie kan ook geïnterpreteerd worden als seksuele handelingen in ruil voor gewin. In dat geval is er niet enkel sprake van geld of goederen, maar kunnen macht- of statusverwerving als gewin verstaan worden. Op deze manier kan relationeel seksueel misbruik van loverboys die hun vriendin ‘uitlenen’ aan vrienden ook gezien worden als loverboy methoden. Op deze manier wordt echter geen onderscheid meer gemaakt tussen relationeel seksueel misbruik en loverboy methoden. Om niet voorbij te gaan aan de beleving en interpretatie van vrouwen uit de onderzoeksgroep, ga ik in dit afstudeeronderzoek ervan uit dat loverboy methoden vaak -maar niet noodzakelijk- gepaard gaan met relationeel seksueel misbruik náást uitbuiting in de prostitutie. Tevens wordt in de praktijk duidelijk dat vrouwen naast de uitbuiting in de prostitutie vaak ingezet worden bij diverse criminele activiteiten en/of dat ze leningen hebben afgesloten om geld aan hun loverboy af te dragen. Deze handelingen zijn tevens kenmerkend -maar niet noodzakelijk- bij loverboy methoden hoewel dit niet aangegeven wordt in de definities in de literatuur.

Definiëring in dit afstudeeronderzoek

Pooiers maken al eeuwenlang gebruik van emotionele manipulatie in combinatie met (dreiging van) geweld (Bovenkerk e.a. 2006). Een loverboy is een pooier die vrouwen ronselt, emotioneel en sociaal afhankelijk maakt met als doel ze in de prostitutie te werk te stellen en uit te buiten. Loverboys werken met een weldoordachte manier van handelen om een bepaald doel te bereiken, namelijk exploitatie van vrouwen. Een loverboy maakt zich dus schuldig aan dezelfde praktijken als een pooier maar gebruikt hiervoor specifieke ronselmethoden. Ronselmethoden van pooiers veranderen voortdurend en zijn niet statisch; de manieren om vrouwen aan zich te binden lopen uiteen en tactieken veranderen doorlopend. Daarom beschouw ik loverboy methoden in dit afstudeeronderzoek als een dynamisch fenomeen en definieer ik deze als *tactieken van pooiers die door middel van emotionele manipulatie, bedreiging en/of mishandeling vrouwen aan zich binden om ze vervolgens in de prostitutie seksueel uit te buiten.*

Door een brede definiëring van loverboy methoden in dit afstudeeronderzoek te hanteren, sluit ik geen vrouwen uit die aangeven dat ze met loverboy methoden te maken hebben gehad, maar niet binnen de definiëring van de bestaande literatuur -waarin bijvoorbeeld sprake is van een liefdesrelatie- vallen. Ik

⁷ Prostitutie in Nederland is legaal mits de tewerkgestelde legaal in Nederland verblijft, 18 jaar of ouder is en er geen sprake is van uitbuiting. Prostitutie van minderjarigen ofwel jeugdprostitutie en uitbuiting in de prostitutie zijn illegaal en worden juridisch geschaard onder mensenhandel.

houd er rekening mee dat loverboy methoden vaak gepaard gaan met (relationeel) seksueel misbruik en/of criminele praktijken als drugs- en wapenhandel en/of afpersing⁸ en dus niet beperkt zijn tot uitbuiting in de prostitutie. De aanduidingen loverboy en pooier gebruik ik in dit afstudeeronderzoek door elkaar en op dezelfde wijze.

Problematische aanduiding van gedwongen en vrijwillige prostitutie

Bovenstaand heb ik aangegeven dat er sprake is van uitbuiting als de persoon zich niet aan de situatie kan onttrekken -of redelijkerwijs meent dat dat niet kan-, en als er sprake is van slechte arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, dwang of meervoudige afhankelijkheid. Vrouwen uit de onderzoeksgroep zien zichzelf niet altijd als slachtoffer van uitbuiting en kunnen niet altijd onderscheid maken tussen vrijwillige of onvrijwillige prostitutie. Vrouwen reageren vaak ambivalent op hun situatie, zo merken de onderzoekers Zaitch en Staring op. 'Zaitch en Staring constateren dat vrouwen niet zulke duidelijke onderscheidingen maken tussen vrijwillige of onvrijwillige prostitutie, tussen legale exploitanten en illegale vrouwenhandelaars, tussen liefde en haat jegens pooiers' (Van de Bunt 2007). De beleving en beeldvorming van vrouwen worden zo beïnvloed dat het lijkt alsof het een eigen keuze is om in de prostitutie te (blijven) werken en de verdiensten af te staan. Vrouwen blijven gevoelig voor manipulatie, misleiding, dwang en geweld en daar maakt de loverboy gebruik van. Het komt voor dat vrouwen zelf weer contact opzoeken met bijvoorbeeld hun verkrachter die hun later in de prostitutie uitbuit (Van Dijke e.a. 2006). Vrouwen kunnen om diverse redenen ervoor kiezen om de misbruikrelatie aan te houden, terwijl er toch gesproken kan worden van onvrijwillige prostitutie.⁹ De beleving van vrouwen staat in dit afstudeeronderzoek centraal en daarom houd ik er rekening mee dat vrouwen (mogelijk) moeite hebben om aan te geven of ze vrijwillig of gedwongen in de prostitutie hebben gewerkt.

Verantwoording voor afbakening van onderzoeksgroep

De keuze voor de onderzoeksgroep *adolescente vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden* sluiten bepaalde (groepen) mensen uit. Ik leg hieronder uit op welke manier de onderzoeksgroep is afgebakend.

Allereerst is dit afstudeeronderzoek gericht op vrouwen die *in de adolescentie* door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen. Vrouwen in de onderzoeksgroep bevinden zich op het moment van dit onderzoek nog steeds in deze ontwikkelingsperiode. In deze levensfase vinden diverse sociale en biologische veranderingen plaats die invloed hebben op identiteitsontwikkeling.

⁸ Afpersing gebeurt meestal onder chantage. In dit afstudeeronderzoek wordt bedoeld dat vrouwen, ongeacht de motivatie, financieel 'uitgekleed' worden doordat ze leningen afsluiten om geld te lenen/geven aan hun loverboy. Dit wordt ook gezien als een vorm van uitbuiting.

⁹ Dit heeft vervolgens weer gevolgen voor de juridische vervolging van loverboys, waarbij (onder andere) aangetoond moet worden dat er sprake is geweest van dwang en uitbuiting.

Vrouwen die op een andere manier dan loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen, zijn niet bij dit onderzoek betrokken. Bij loverboy methoden is er sprake van een *emotionele binding* tussen de vrouw en de pooier die bij vrouwen die op een andere manier in de prostitutie belanden niet aan de orde is. Dikwijls is er sprake van een patroon tussen vrouwen en loverboys dat in de literatuur *traumatische verbinding* wordt genoemd (Schwarze e.a. 2006). Een traumatische verbinding ontstaat in afhankelijkheidsrelaties waarin sprake is van structureel geweld en waarbij het slachtoffer gevangen zit. De (emotionele) afhankelijkheid en traumatische verbinding liggen vaak ten grondslag aan de verhouding van vrouwen en loverboys. De patronen tussen loverboy en vrouwen worden in de literatuur ook getypeerd als het zogenaamde *stockholmsyndroom* dat verwijst naar het gedrag van gijzelaars bij een gijzeling in Zweden in 1973. Gijzelaars en gijzelnemers ontwikkelden hier een emotionele relatie waarbij gevoelens van zowel sympathie als angst een rol speelden. Bij gijzelaars vond er zogeheten identificatie plaats met de agressor en dat werd een manier van overleven. ‘Het stockholmsyndroom kan ontstaan wanneer (a) iemand dreigt een ander te vermoorden, (b) terwijl de ander geen kans heeft om te ontsnappen, (c) als de persoon is losgemaakt van contacten met de buitenwereld en (d) als het optreden van de bedreiger afwisselend gewelddadig en vriendelijk of zelfs liefdevol is’ (Bovenkerk e.a. 2006: 30). Deze aspecten zijn dikwijls terug te vinden in de verhouding van pooiers en vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen.

Vanwege de toegankelijkheid van vrouwen voor dit onderzoek, zijn alleen vrouwen benaderd die *in Nederland* in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden en *legaal* in Nederland verblijven. Deze vrouwen hebben toegang tot Nederlandse voorzieningen als zorg en opvang, waardoor ze bereikbaar zijn voor onderzoek. De toegang tot illegale, verhandelde vrouwen is problematisch vanwege de gevoeligheid en risico’s van illegaliteit. Deze vrouwen vallen om die reden buiten dit afstudeeronderzoek.

In dit afstudeeronderzoek zijn alleen vrouwen die in Nederland zijn opgegroeid aan de orde gekomen. Dit is te verklaren door de wervingsmethode. Vrouwen uit het buitenland die door loverboy methoden in Nederland in de prostitutie terecht zijn gekomen, komen na de uitbuitingssituatie over het algemeen in andere instellingen terecht dan vrouwen die in Nederland zijn opgegroeid. Instellingen die medewerking hebben verleend aan dit afstudeeronderzoek, zijn met name gericht op (adolescente) vrouwen die in Nederland zijn opgegroeid. Hierdoor komt het internationale aspect van mensenhandel en loverboy methoden in dit afstudeeronderzoek niet expliciet naar voren. Dit heeft tot gevolg dat culturele diversiteit in het algemeen en culturele aspecten van identiteitsontwikkeling niet terug komen in (de resultaten van) dit afstudeeronderzoek.

Vrouwen die nog in de prostitutie werkzaam zijn, zijn niet voor dit afstudeeronderzoek benaderd, vanuit de veronderstelling dat identiteitsontwikkeling te ver van hun belevingswereld afligt om erop te kunnen reflecteren vanuit de situatie waarin ze zitten. Daarnaast kan toenadering tot prostituees mogelijk gevaren met zich meebrengen als zij streng gecontroleerd worden door pooiers. Ook is de

toegang tot prostituees dikwijls beperkt vanwege een groot wantrouwen van vreemden (Bovenkerk e.a. 2006).

Dit afstudeeronderzoek is enkel gericht op vrouwen, waardoor mannen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen buiten de onderzoeksgroep vallen. Hoewel ook jongensprostitutie groeit, zijn er slecht enkele verhalen bekend van mannen die door loverboy methoden in de prostitutie zijn gekomen (Terpstra & Van Dijke 2004). De toegang tot deze kleine groep is daardoor beperkt en valt daarom buiten de onderzoeksgroep van dit afstudeeronderzoek.

Problematische toegang tot de onderzoeksgroep

Zoals in de paragraaf hierboven enigszins al duidelijk wordt, heeft de toegankelijkheid tot de onderzoeksgroep een rol gespeeld in de afbakening ervan. Het benaderen van adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden voor onderzoek is geen gemakkelijke opgave geweest en heeft het onderzoeksproces sterk beïnvloed. Vrouwen uit de onderzoeksgroep moesten benaderd worden via hulpverlenende instellingen waarmee zij in contact waren, gezien het onmogelijk was om ze direct te bereiken. Om dit afstudeeronderzoek mogelijk te maken, heb ik toestemming moeten vragen aan derden en ben ik afhankelijk geweest van hun bereidheid tot medewerking.

Het benaderen van instellingen en het overtuigen van mensen voor het verlenen van medewerking is een tijdrovend proces geweest. Door de gevoeligheid van het onderwerp en de kwetsbaarheid van de onderzoeksgroep zijn instellingen in eerste instantie niet bereid geweest om medewerking te verlenen. Dit heeft het onderzoeksproces zodanig beïnvloed dat de onderzoeksvraag en -methoden zijn aangepast. Na aanpassingen is de uiteindelijke onderzoeksvraag enthousiast omarmd door de afdeling Coördinatie Slachtoffers Mensenhandel Utrecht (CSMU) van de organisatie Vieja Utrecht (voorheen Vrouwenopvang Utrecht). Het afstudeeronderzoek is daarom voortgezet vanuit CSMU.¹⁰

Aanduiding van vrouwen in dit afstudeeronderzoek

Dit afstudeeronderzoek richt zich op adolescente vrouwen die door loverboy methoden geronseld zijn en seksueel uitgebuit zijn in de prostitutie in Nederland. Vrouwen uit de onderzoeksgroep worden over het algemeen aangeduid als ‘slachtoffers van loverboys’. De aanduiding van slachtofferschap is in dit afstudeeronderzoek doelbewust vermeden. De representatie van vrouwen als slachtoffers geeft enkele bedenkingen.

Door vrouwen per definitie neer te zetten als slachtoffers wordt voorbij gegaan aan de wijze waarop vrouwen zichzelf zien. Het is opmerkelijk dat vrouwen zichzelf vaak niet herkennen in de manier waarop een slachtoffer van seksueel geweld gedefinieerd wordt (Van Dijke e.a. 2006). Typerend aan loverboy methoden is dat de gehanteerde methode een zodanige invloed heeft op jonge vrouwen dat

¹⁰ Het wervingsproces van vrouwen uit de onderzoeksgroep en het onderzoeksproces komen uitgebreider aan bod in hoofdstuk vier. Het wordt hier genoemd omdat de toegang tot de onderzoeksgroep een rol heeft gespeeld bij de afbakening ervan.

zij zich in beginsel niet bewust zijn van de misbruikrelatie.¹¹ Mogelijk zien zij zichzelf niet per definitie als slachtoffer. In voorgaande paragraaf is ook duidelijk geworden dat het voor henzelf niet altijd duidelijk is wanneer er sprake is van vrijwillige en gedwongen arbeid in de prostitutie. Het is ook mogelijk dat vrouwen uit de onderzoeksgroep zichzelf niet als slachtoffer *willen* zien. Dat vrouwen slachtofferschap willen vermijden, heeft voor vrouwen ook een functie.¹² Deze strategie wordt vaak (bewust en/of onbewust) door vrouwen ingezet om ervaringen draagbaar te maken. Het is vaak erger te beseffen dat zij enkel een ‘object’ of ‘voorwerp’ zijn geweest dat misbruikt is geworden: zulke gedachten kunnen aanleiding zijn voor zelfmoordgedachten. Vrouwen maken de gebeurtenissen draagbaar(der), onder andere door verantwoordelijkheid te nemen dat zij eigen keuzes hebben gemaakt die de misbruik- en uitbuitingsituatie tot gevolg heeft gehad. Dit wordt ook wel *illusie van controle* genoemd (idem).

Deze bedenkingen om vrouwen uit de onderzoeksgroep aan te duiden als slachtoffers hangen samen met de problematische afbakening van de termen uitbuiting, dwang en vrijwilligheid, zoals in voorgaande paragrafen beschreven is. Het gevolg van deze problematische afbakening is dat vrouwen door instanties geïndiceerd kunnen worden als slachtoffer van mensenhandel, ook zonder dat zij zichzelf als slachtoffer zien.¹³ Er is in dit afstudeeronderzoek juist aandacht voor vrouwen als subjecten¹⁴ met eigen ideeën, wensen en behoeften. Het is belangrijk dat vrouwen zichzelf herkennen in de aanduiding van de onderzoeksgroep. Om deze reden worden in dit afstudeeronderzoek geen begrippen en typering gebruikt die naar slachtofferschap verwijzen. Door te spreken van vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden is het voor de lezer duidelijk welke vrouwen bedoeld worden en deze brede typering is herkenbaar voor vrouwen uit de onderzoeksgroep.

Onderzoeksgroep als bijzondere groep?

Van Dijke e.a (2006) constateren dat adolescente vrouwen die gedwongen in de prostitutie terecht komen moeite lijken te hebben om aan de maatschappelijke eisen te voldoen. Vooral adolescente vrouwen die moeite hebben met ontwikkelingstaken op het vlak van vriendschap, sociale contacten, intimiteit en seksualiteit, lopen risico om in de handen te vallen van een loverboy. ‘Uit literatuur kan afgeleid worden dat de ontwikkeling van meisjes die gedwongen in de prostitutie terecht zijn gekomen, afwijkt van een normale ontwikkeling’ (Van Dijke e.a. 2006: 32). Een beschrijving van een

11 Presentatie mevrouw Paulissen, Landelijke Studiedag ‘*Loverboys en Lovergirls*’ op 30 oktober 2008.

12 Presentatie mevrouw de Bruikhere op themabijeenkomst van het Netwerk tegen Mensenhandel Utrecht ‘*Slachtoffers van Seksueel Geweld*’ op 19 mei 2009.

13 In het geval van minderjarige vrouwen kunnen ouders en (voogdij)instellingen een autoriteitsclaim doen waarmee voorbij gaan wordt aan de beleving van vrouwen zelf. Gezien de omvang van dit afstudeeronderzoek ga ik niet dieper in op de discussie van zeggenschap en zelfbeschikkingsrecht van (minderjarige) vrouwen die als slachtoffers van mensenhandel en/of loverboys geïndiceerd worden.

14 Een subject is een handelend, denkend en waarnemend persoon met eigen gevoelens en intenties.

normale ontwikkeling of afwijkende ontwikkeling wordt vervolgens niet gegeven. Ook wordt geen verwijzing naar literatuur gegeven en is niet duidelijk aangegeven welke ontwikkeling bedoeld wordt. In de literatuur komt naar voren dat veel vrouwen die werkzaam zijn in de prostitutie een traumatisch verleden hebben (Van Dijke e.a. 2006). Het kan zijn dat ze zijn opgeroeid in een onveilige gezinssituatie of in het verleden eenmalig of herhaaldelijk seksueel misbruikt of verkracht zijn. Naarmate personen meer ingrijpende en schokkende ervaringen achter de rug hebben en naarmate er meer belastende omstandigheden in hun leven zijn (geweest), is de kans op ontwikkelingsstoornissen, gedragsproblemen en maatschappelijke uitval groter (Van Dijke e.a. 2006: 89). Een traumatisch verleden is echter geen voorwaarde om in handen te vallen van een pooier.

De Nationaal Rapporteur Mensenhandel verdeelt adolescente vrouwen, die een verhoogd risico lopen om (gedwongen) in de prostitutie terecht te komen, in vier categorieën in: (1) meiden met faseproblematiek die tijdens de puberteit ernstig conflicteren met hun ouders, (2) meiden uit multi-probleem gezinnen, (3) meiden met een strenge of overbeschermende opvoeding (en daardoor een gebrek aan ontwikkelingsruimte), (4) zwakbegaafde meiden (Korvinus 2004: 77). Meiden uit de eerste categorie komen als het ware toevallig in aanraking met loverboys en/of de prostitutie.

In dit afstudeeronderzoek komt naar voren dat adolescentie gepaard gaat met onzekerheid en onbekend zijn met nieuwe sociale verhoudingen tot anderen en de buitenwereld. Emotionele, cognitieve en lichamelijke veranderingen in de adolescentie veroorzaken tegenstrijdige en verwarrende gevoelens waardoor elke adolescente vrouw kwetsbaar en beïnvloedbaar is. Juist wanneer een adolescente vrouw zichzelf ontwikkelt en heroriënteert op de wereld, is ze gevoelig voor misleiding en bedrog. Dit kan gebruikt worden door anderen die eigen belangen en misbruik voor ogen hebben. Vrouwen zijn in de adolescentie vatbaar voor beïnvloeding van anderen door fysieke, hormonale en sociale veranderingen. In dit afstudeeronderzoek ga ik ervan uit dat individuele, sociale en cognitieve factoren meespelen die adolescente vrouwen kwetsbaar maken voor seksuele uitbuiting zonder hen in een bijzondere groep in te delen.

2. Hersenontwikkelingen in de adolescentie

Inleiding

Dit afstudeeronderzoek is gericht op identiteitsontwikkeling van *adolescente* vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden. In het vorige hoofdstuk heb ik de begrippen uit de onderzoeksvraag en de onderzoeksgroep uitvoerig uiteengezet en gedefinieerd. In dit hoofdstuk ga ik in op de periode van de adolescentie en de veranderingen die in deze periode plaatsvinden. Hierbij leg ik de nadruk op hersenontwikkelingen. Hersenontwikkelingen maken deel uit van de biologische veranderingen in de adolescentie, die hormonale en fysieke veranderingen stimuleren. De benadering van adolescentie vanuit hersenonderzoek brengt aan het licht dat de hersenen van adolescenten nog niet zijn volgroeid waardoor nieuwe perspectieven ontstaan op hun gedrag, motivaties en ontwikkelingen. Om hersenontwikkelingen in de adolescentie uiteen te zetten, heb ik gebruik gemaakt van actuele onderzoeksbevindingen aan de hand van het werk van Crone (2008). De bevindingen van hersenonderzoek zijn helder en bruikbaar ook zonder uitvoerig de hersenopbouw en structuren te omschrijven.¹⁵

Omdat vrouwen uit de onderzoeksgroep te maken hebben gehad met langdurige stresssituaties, heb ik ook de effecten van langdurige stress op de hersenen in de adolescentie in dit hoofdstuk betrokken. Dit is van belang omdat langdurige stress invloed heeft op de hersen- en identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep.

Hersenontwikkelingen gaan gepaard met én beïnvloeden psycho-sociale ontwikkelingen. Daarom vul ik de benadering vanuit hersenonderzoek aan met opvattingen uit de ontwikkelingspsychologie aan de hand van het werk van Meeus (1994) en De Wit e.a. (1995). Op deze manier worden psycho-sociale veranderingen en hersenontwikkelingen in de adolescentie met elkaar in verband gebracht, voorzover relevant is voor identiteitsontwikkeling van adolescenten. Voordat ik inhoudelijk op de ontwikkelingsfase inga, geef ik aan op welke manier adolescentie in dit afstudeeronderzoek benaderd wordt en verantwoord ik deze keuze. Achtereenvolgens beschrijf ik hersenontwikkelingen, fysieke en psycho-sociale veranderingen die in de adolescentie plaatsvinden en invloed hebben op identiteitsontwikkeling. Identiteitsontwikkeling bespreek ik in hoofdstuk drie.

Afbakening van de adolescentie als levensfase

Algemeen gezegd betreft de adolescentie het geheel van ontwikkelingen van kindertijd tot volwassenheid. Het is een levensfase die over het algemeen gezien wordt als een turbulente periode die zich kenmerkt door een toenemende reflectie op het eigen bestaan; adolescenten gaan meer over

¹⁵ Gezien de omvang van dit afstudeeronderzoek ga ik niet in op de wijze waarop hersenonderzoek verricht wordt. Voor meer informatie over hersenonderzoek verwijst ik naar het Brain & Development Laboratory in Leiden: www.brainanddevelopmentlab.nl.

zichzelf en de wereld nadenken (Meeus 1994). De adolescentie kan op diverse manieren benaderd en afgebanked worden.

Psychologische en sociologische benadering

Vanuit de *psychologische benadering* wordt de adolescentie gezien als een periode waarin een aantal ontwikkelingstaken aangegaan worden. De ontwikkelingstaken verwijzen naar eisen en verwachtingen die binnen een bepaalde cultuur voor een bepaalde leeftijdsgroep gelden (De Wit e.a. 1995). Dit veronderstelt een bepaalde periode waarin adolescenten zich bepaalde vaardigheden eigen dienen te maken. Hierbij wordt er rekening gehouden met de culturele invloed op de ontwikkeling van adolescenten. In deze benadering zijn zeven ontwikkelingstaken geformuleerd die in de adolescentie van belang zijn: (1) vormgeven van veranderende relaties binnen het gezin, (2) zorg dragen voor de gezondheid en het uiterlijk, (3) zinvol invullen van vrije tijd, (4) vormgeven aan intimiteit en seksualiteit, (5) participeren in onderwijs en/of werk, (6) vriendschappen en sociale contacten onderhouden, (7) omgaan met autoriteit (idem, 23-24). In dit afstudeeronderzoek ga ik ervan uit dat deze ontwikkelingstaken in verschillende mate bij individuen in de adolescentie aan de orde komen. Er kan echter niet gesproken worden van een duidelijk eindstadium waarbij de adolescentie afloopt omdat deze ontwikkelingstaken nooit voltooid zijn. De overgang tussen adolescentie en volwassenheid kan niet precies aangeduid worden aan de hand van ontwikkelingstaken.

De *sociologische benadering* van adolescentie gaat in op de verwerving van een volwassen maatschappelijke positie (Meeus 1994). De ontwikkelingsperiode kan dan aangeduid worden aan de hand van statuspassages. Dit patroon -van school, naar werk, naar een huwelijk en gezin- geeft aan dat een persoon verschillende passages doorloopt en een bepaalde status inneemt in de maatschappij. Dit patroon is in de Westerse samenleving doorbroken. In de hedendaagse adolescentie worden niet meer alle statuspassages standaard en/of opeenvolgend doorlopen (idem: 33). Veel jongeren studeren door tot ver in de twintig, werkende mensen zeggen hun baan op en gaan weer studeren, jongeren vrijen op een leeftijd waarop huwelijk of samenwonen nog niet aan de orde zijn, relaties wisselen vaker en anticonceptie stelt het verwekken van kinderen uit of voorkomt bewust het stichten van een gezin. Bovendien verschillen maatschappelijke patronen per samenleving of cultuur. Dit alles zorgt ervoor dat de adolescentie anders aangeduid dient te worden dan het patroon van school-werk-huwelijk-gezin. De overgang van adolescentie naar volwassenheid is niet eenvoudig aan te wijzen aan de hand van een volwassen maatschappelijke positie.

Biologische en psycho-sociale benadering

Biologisch gezien zijn de hersenen op een bepaald moment volgroeid tot ‘volwassen’ hersenen (Crone 2008).¹⁶ Naarmate personen ouder worden, gaan de hersenen zich efficiënter organiseren. In de adolescentie ontstaan nieuwe hersencellen en worden nieuwe hersenverbindingen gelegd, waardoor hersengebieden als het ware steeds beter met elkaar kunnen communiceren. Verschillende hersengebieden gaan beter met elkaar samenwerken om beslissingen af te wegen en keuzes te maken. Hersenontwikkelingen maken deel uit van de biologische veranderingen in de adolescentie, die hormonale en fysieke veranderingen stimuleren. Deze ontwikkelingen in de hersenen hebben invloed op gedrag, emoties, inzichten en daarmee ook op de identiteitsontwikkeling van adolescenten.

De hersenonderdelen ontwikkelen zich met verschillende snelheden en op verschillende tijdstippen van een mensenleven.¹⁷ De biologische ontwikkelingen -fysieke en hersenontwikkelingen- hangen samen met psycho-sociale ontwikkelingen en beïnvloeden elkaar wederzijds. Vanuit biologisch en psycho-sociaal perspectief vinden kenmerkende ontwikkelingen plaats tussen grofweg tien en vierentwintig jaar. Deze periode bestrijkt de gehele adolescentie en kan onderverdeeld worden in vroege, midden en late adolescentie. Deze fasen binnen de adolescentie worden tevens onderverdeeld aan de hand van kenmerkende ontwikkelingen en kunnen globaal ingedeeld worden aan de hand van leeftijden.

In de *vroege adolescentie* vinden biologische ontwikkelingen plaats waardoor het lichaam naar zijn volwassen vorm groeit en vinden de grootste fysieke veranderingen plaats (Crone 2008). Deze periode gaat gepaard met de ontwikkeling van seksualiteit en wordt over het algemeen aangeduid met puberteit. De pubertijd ofwel vroege adolescentie bestrijkt globaal genomen de periode tussen tien en veertien/vijftien jaar.¹⁸

De *midden adolescentie* is ongeveer van vijftien/zestien tot ongeveer achttien en is kenmerkend door ontwikkelingen in de hersenen waarbij somatische bestempeling en waarschuwingssignalen ontstaan.¹⁹

De *late adolescentie* is de periode globaal tussen achttien en vierentwintig. In deze fase ontstaan steeds efficiëntere hersenverbindingen waarbij de hersenen ontwikkelen naar ‘volwassen’ hersenen.

16 De hersenen bevinden zich in de schedel van het hoofd en vormen samen met het ruggenmerg het centrale zenuwstelsel. De hersenen zijn een complex orgaan die bestaan uit verschillende onderdelen en gebieden met ieder eigen functies. Er zijn hersengebieden onder andere voor het reguleren van hormonen, waarneming, taalfuncties, bioritme, gehoor, doelgericht gedrag, controlefuncties, verwerking van emoties, geheugen en leren van nieuwe informatie. De hersenen en de verbindingen tussen hersengebieden bestaan uit zenuwcellen. De hersencellen die de verbindingen tussen hersengebieden vormen, veranderen voortdurend (Crone 2008).

17 Daarbij is het belangrijk op te merken dat biologische ontwikkelingen per individu verschillen en dat sociale omgeving, cultuur en samenleving deze ontwikkelingen beïnvloeden.

18 De termen puberteit en puber hebben vaak een negatieve connotatie in de dagelijkse omgang. Om die reden hebben deze termen in dit afstudeeronderzoek zonder enige waarderingen enkel betrekking op de levensfase en de biologische veranderingen.

19 De ontwikkelingen van hersengebieden die invloed hebben op somatische bestempeling en waarschuwingssignalen komt later in dit hoofdstuk aan de orde op pagina 25-26.

De adolescentie wordt nogal eens naar voren gebracht als een opstandige periode (Meeus 1994). Adolescenten zijn impulsief, onberekenbaar en hun stemmingen wisselen veel en snel. Ze gaan conflicten met ouders niet uit de weg en hun gedrag kan onhanteerbaar lijken. Deze benadering van adolescentie gaat gepaard met waarderingen. Stereotype opvattingen over adolescenten zijn bijvoorbeeld dat ze een bedreiging zijn voor de openbare orde of dat ze grensoverschrijdend (seksueel) gedrag vertonen. Opvattingen dat de huidige maatschappelijke veranderingen ervoor zorgen dat de jeugd van tegenwoordig sneller ontspoot en moeilijker te handhaven is dan vroeger, worden door Crone (2008) bestreden op basis van hersenonderzoek. Roekeloos gedrag, impulsiviteit, gevoeligheid voor de invloed van vrienden, geen respect voor vrienden, zijn kenmerken van gedrag van adolescenten van alle tijden in de Westerse cultuur. Het ondoordachte gedrag van adolescenten is eerder een kenmerk van de ontwikkelingsfase dan dat het een gevolg is van een maatschappelijke ontwikkeling is (idem: 10).

De psycho-sociale gevolgen van de ontwikkelingen in de adolescentie worden nog eens aangezet doordat er een discrepantie bestaat tussen de biologische en de maatschappelijke volwassenheid. De door de maatschappij gehanteerde criteria voor volwassenheid komen niet overeen met de biologische volgroeïing tot volwassene (De Wit e.a. 1995). De lichamelijke en seksuele volwassenheid worden in de Westerse samenleving eerder bereikt dan dat adolescenten in een maatschappelijke volwassen positie komen. Ook hierdoor ontstaan spanningen die onder andere invloed hebben op identiteitsvorming.

Benadering in dit afstudeeronderzoek

Er zijn geen scherpe criteria om de overgangen tussen verschillende levensfasen aan te duiden als er rekening gehouden wordt met de rol van individuele, culturele en psycho-sociale factoren. De aanduiding van leeftijdsgrenzen voor ontwikkelingsfasen is geen waterdicht criterium maar een die het meest gehanteerd wordt (De Wit e.a. 1995). De overgangen van fasen binnen de adolescentie en de overgang van adolescent naar volwassene verschillen per persoon.²⁰ Leeftijdsgrenzen zijn daarom enkel globale richtlijnen die niet strikt aangehouden dienen te worden. In dit afstudeeronderzoek hanteer ik de biologische en psycho-sociale benaderingen om adolescentie aan te duiden. De biologische en psycho-sociale ontwikkelingen beïnvloeden elkaar wederzijds en zijn niet altijd eenvoudig los van elkaar te zien. Nauw verweven met deze ontwikkelingen van adolescenten vindt identiteitsontwikkeling plaats. Ik ga ervan uit dat onvoorspelbaar en wisselvallig gedrag van adolescenten bij deze ontwikkelingsfase hoort: de adolescentie is een periode van emotionele beroering die vanuit biologische en psycho-sociale ontwikkelingen te verklaren is.

²⁰ Ook sekse speelt een rol bij de ontwikkelingen in de adolescentie en de overgang van adolescent naar volwassene. Gezien de onderzoeksgroep van dit afstudeeronderzoek ga ik hier niet verder op in en richt ik me uitsluitend op vrouwen.

In de volgende paragraaf beschrijf ik de adolescentie aan de hand van ontwikkelingen van cognitieve en emotionele hersengebieden in de adolescentie. De cognitieve en emotionele hersenontwikkelingen zijn met elkaar verweven en beïnvloeden elkaar (Crone 2008). De voorbeelden die ik in dit hoofdstuk geef zijn, gezien de onderzoeksgroep, steeds gericht op vrouwen.

Hersenontwikkelingen voor cognitieve vaardigheden

In de adolescentie vindt een belangrijke verandering plaats in de cognitieve vaardigheden, ook wel 'denkvermogen' of 'kennisvermogen' genoemd. De toename van cognitieve vaardigheden in de adolescentie zorgt ervoor dat adolescenten anders over zichzelf en de wereld gaan denken. Adolescenten gaan bijvoorbeeld anders over probleemoplossen denken dan in hun kindertijd. De hersenen zijn in staat steeds complexere kennis op te nemen, te bewerken en te onthouden. De toename van cognitieve vaardigheden hangt samen met veranderingen in 'uitvoerende' functies die belangrijk zijn voor het plannen en het uitvoeren van complex en doelgerichte handelingen (Crone 2008: 27). Functies die belangrijk zijn voor doelgericht gedrag worden ook wel controlefuncties genoemd en bestaan uit verschillende deelprocessen, zoals de vaardigheid om in gedachten informatie vast te houden -*werkgeheugen*-, op tijd handelingen te kunnen stoppen -*inhibitie*-, en snel te kunnen aanpassen aan de omgeving -*flexibiliteit*-. Als alle deelvaardigheden met elkaar samenwerken, kunnen keuzes goed gepland worden. Door de ontwikkeling van controlefuncties kunnen adolescenten steeds beter omgaan met veranderingen in de omgeving en leren ze hypothetisch en kritisch te denken. Het hersengebied dat hiervoor belangrijk is heet de *prefrontale cortex*.

Het in gedachte vasthouden van informatie gedurende een bepaalde periode wordt ook wel *werkgeheugen* genoemd en is één van de belangrijkste controlefuncties van de hersenen (Crone 2008: 61). Naarmate personen ouder worden, ontwikkelen hersenverbindingen die belangrijk zijn voor het werkgeheugen zich steeds meer. Uit hersenonderzoek blijkt dat hoe sterker de connecties tussen hersengebieden zijn, hoe beter het werkgeheugen presteert. Werken met de informatie in je gedachten, wordt ook wel manipulatie van het werkgeheugen genoemd.²¹ De vaardigheid om informatie in je geheugen te manipuleren ontwikkelt nog door tot in de late adolescentie. De werkgeheugenprestaties nemen toe als de connecties tussen hersengebieden sterker worden. In samenwerking met onderstaande controlefuncties, speelt het werkgeheugen mee bij het maken van keuzes en doelgericht gedrag.

Het *inhibitievermogen* is het vermogen om gedrag te remmen of te stoppen dat zich meer ontwikkelt naarmate de persoon ouder wordt. Op tijd gedrag kunnen stoppen of remmen is van cruciaal belang voor veilig en sociaal aangepast gedrag. De hersengebieden die belangrijk zijn voor inhibitie ondergaan grote veranderingen tussen de twaalf en achttien jaar (Crone 2008: 62). Wanneer deze

²¹ Bijvoorbeeld als er gevraagd wordt om de willekeurige letters N-P-T-F te onthouden, en de letters na zes seconden hardop te zeggen. Vervolgens wordt er gevraagd om de letters in de volgorde van het alfabet te noemen. In gedachte wordt de informatie tot een nieuwe uitkomst verwerkt (Crone 2008).

hersengebieden op volwassen niveau werken, is nog onbekend. Maar er moet wel rekening mee gehouden worden dat adolescenten nog niet zo goed hun gedrag kunnen remmen als volwassenen. Adolescenten in de vroege adolescentie kunnen hun gedrag in mindere mate bijstellen als de beweging van de handeling al is ingezet. Adolescenten hebben ook meer last van *interferentie*: dingen die afleiden. Het adolescentenbrein blijkt niet goed in staat om verschillende taken tegelijkertijd uit te voeren. Samen met andere controlefuncties is dit van belang voor de gedragingen van de adolescent. Dat adolescenten moeite hebben met multi-taken en het remmen van hun gedrag heeft invloed op hun planning en hun sociale omgang.

Flexibiliteit is waarschijnlijk de belangrijkste controlefunctie. Als iets onverwachts de aandacht vraagt, moet vaak het gemaakte plan aangepast worden. Er ontstaat een afweging van mogelijkheden van het eigen gedrag; dat vraagt om flexibiliteit. Er wordt hierbij gebruik gemaakt van feedback over het eigen gedrag. Flexibiliteit wordt vooral op de proef gesteld als de handeling die je moet uitvoeren anders is dan je gewend bent (Crone 2008: 65).

Daarnaast ontwikkelen adolescenten vaardigheden om *feedback* te verwerken en op eigen gedrag te reflecteren. Uit hersenonderzoek is gebleken welke twee hersengebieden geactiveerd worden bij het maken van fouten. Beide hersengebieden zijn bij adolescenten nog volop in ontwikkeling. Er worden minder hersenactiviteiten getoond bij het krijgen van negatieve feedback naarmate adolescenten jonger zijn. Echter, er worden bij positieve feedback meer hersenactiviteiten bij adolescenten geconstateerd dan bij volwassenen. Hieruit wordt geconcludeerd dat adolescenten gevoelig zijn voor beloning en bevestiging. Blijkbaar zijn de hersenen van jongeren actiever bij het krijgen van stimulans en bevestiging, dan bij straffen en afkeuring (idem: 68).

De cognitieve hersengebieden die belangrijk zijn voor het maken van een goede planning en doelgericht gedrag hebben in de adolescentie de volwassenstatus nog niet bereikt. Er is daarom ook een limiet aan hoeveelheid zelfstandigheid die er van het adolescentenbrein verwacht kan worden (Crone 2008). Om goede sturing te geven aan adolescenten is het belangrijk om rekening te houden met de kennis dat hersengebieden die belangrijk zijn voor het sturen van gedrag nog doorgroeien tot aan twintig-vijfentwintig jaar. Cognitieve hersenfuncties rijpen nog tot in de late adolescentie (idem: 51-52). Hersengebieden die belangrijk zijn voor cognitieve vaardigheden zijn verbonden met hersengebieden die een rol spelen bij emotionele keuzes.

Hersenontwikkeling voor emotionele beslissingen

Naast de ontwikkeling van hersengebieden voor cognitieve vaardigheden zijn hersengebieden in ontwikkeling die belangrijk zijn voor de emotieregulering. Hormonen hebben een directe invloed op de werking van de hersenen en de hormonale veranderingen in de adolescentie hebben snellere en sterkere stemmingswisselingen tot gevolg. De totstandkoming van de hersenverbindingen verklaart hoe adolescenten emotioneel beladen beslissingen nemen en risico's inschatten. Hersenonderzoek heeft aangetoond dat het emotieregulerende gedeelte van de hersenen bij adolescenten overactief is

onder emotioneel prikkelende situaties (Crone 2008: 85). In de adolescentie vinden er veranderingen plaats in zowel primaire als secundaire gevoelens.²² Het hersengebied dat belangrijk is voor de verwerking van emoties heet *amygdala*. De amygdala is voor te stellen als een knooppunt in de hersenen dat in verbinding staat met verschillende hersengebieden die in rol spelen bij zowel cognitieve als emotionele vaardigheden. De amygdala wordt geactiveerd bij primaire emoties als bijvoorbeeld angst. De cognitieve hersengebieden kunnen emoties rationaliseren en de emotionele keuze bijsturen (Crone 2008: 91). Elke waarneming stuurt informatie naar de hersenen waarbij diverse hersengebieden geactiveerd worden. De amygdala reageert niet alleen op informatie die gegeven wordt vanuit een waarneming. In onderzoek is aangetoond dat de amygdala ook geactiveerd wordt bij een verwachte actie die nog niet heeft plaatsgevonden. Er is gebleken dat de amygdala bij emotionele prikkels bij adolescenten minder actief is dan bij volwassenen. Dit verklaart waarom adolescenten andere keuzes maken en situaties anders inschatten. De amygdala blijkt overactief te zijn wanneer in de adolescentie sprake is van langdurige stresssituaties. Hier ga ik later in dit hoofdstuk verder op in. Eerst ga ik in op hersenontwikkelingen tijdens de adolescentie die belangrijk zijn voor emotieregulatie.

Bij een confrontatie met complexe of tegenstrijdige emoties worden beslissingen vaker op gevoel gemaakt. Gevoelens worden tegen elkaar afgewogen en het gevoel dat de overhand heeft wordt gevolgd en resulteert in een keuze. Dit wordt *somatische bestempeling* genoemd (Crone 2008: 96). Gebleken is dat hersenverbindingen die zorgen voor somatische bestempeling een langzame rijping hebben. De eerste tekenen van somatische bestempeling worden pas in de hersenen zichtbaar in de leeftijd tussen zestien en achttien jaar. De gevoelens kunnen lange en korte termijn beslissingen beïnvloeden. Het gevoel dat beter is voor de lange termijn beslissing wordt in de hersenen pas later in de adolescentie ontwikkeld. Onderzoeken tonen aan dat gedrag van adolescenten zich kenmerken door korte termijn keuzes (idem: 102). De mogelijkheid tot snelle bevrediging van korte termijn keuzes wint het in de afweging. Het is nog moeilijk voor adolescenten om lange termijn consequenties van hun gedrag te overzien.²³

Behalve de somatische bestempeling, wordt de keuze van de persoon ook beïnvloed door *waarschuwingssignalen* van het lichaam als zweetreacties en hartslagverandering. Volwassen

22 In hersenonderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire emoties. Primaire emoties ontstaan uit een directe reactie op iets uit de omgeving. Voorbeelden hiervan zijn angst, blijdschap, boosheid en verdriet. Deze emoties zijn al vroeg in de ontwikkeling van een mens waarneembaar. Secundaire emoties zijn aangeleerde emoties die voortkomen uit een complex samenspel van situaties. Op basis van eerdere ervaringen en herinneringen worden sommige situaties prettig of onprettig beleefd. Vaak kunnen deze emoties niet expliciet benoemd worden, er wordt eerder op basis van gevoel een keuze gemaakt als reactie op een situatie. Het gevoel speelt dus een belangrijke rol bij secundaire emoties (Crone 2008).

23 Een beschadiging in de hersengebied dat belangrijk is voor somatische bestempeling leidt tot een ware persoonverandering. Neuropsycholoog Damasio constateerde dat patiënten die in dit hersengebied een beschadiging hadden opgelopen veranderde in risiconemende, impulsieve personen, die vaak moeite hadden hun baan te behouden of hun huwelijk in stand te houden. Deze personen maakten beslissingen die op korte termijn bevredigend waren maar op lange termijn ondoordacht waren. Damasio veronderstelde dat het gedrag van de patiënten werd beïnvloed omdat ze niet in staat waren aan te voelen wat de juiste keuze was. Adolescenten vertonen vergelijkbaar gedrag omdat het hersengebied voor somatische bestempeling nog niet volgroeit is (Crone 2009: 99).

hersenen geven waarschuwingssignalen af, voorafgaand aan een gevaarlijke keuze. Uit hersenonderzoeken blijkt dat de eerste waarschuwingssignalen, voorafgaand aan een gevaarlijke keuze, pas bij zestienjarigen waarneembaar zijn en zich nog verder ontwikkelen gedurende de adolescentie. Hoewel er wel vanaf jonge leeftijd zweetreacties en hartslagverandering te zien zijn bij een (negatieve) resultaat van de keuze, is er geen waarschuwing *vooraf* aan de keuzes.

Een ander hersengebied dat invloed heeft op het inschatten van gevaarlijke situaties is het zogeheten '*beloningscentrum*'. Het beloningscentrum in de hersenen wordt actief als een beloning wordt uitgekeerd en ook als een beloning verwacht wordt. Dit hersengedeelte dat verbonden is met emotionele hersengebieden maakt het stofje dopamine aan, dat voor een prettig gevoel zorgt. De (verwachte) beloning beïnvloedt de keuze van de persoon en analyse van mogelijk gevaar. Daarom is dit hersengebied belangrijk bij het inschatten van risico's. Uit hersenonderzoek is gebleken dat het beloningscentrum in de adolescentie actiever is dan bij volwassenen en kinderen (Crone 2008: 106). Onderzoeken tonen aan dat adolescenten keuzes maken die gericht zijn op (mogelijke) beloning, als het beloningscentrum geactiveerd wordt. Adolescenten zijn dus extra gevoelig voor de mogelijkheid dat er een beloning aankomt.

Een ander emotieregulerend hersengebied is de zogeheten *insula*, dat belangrijk is voor het voelen van een nare reactie. Bij het nadenken over een bepaalde situatie dat bijvoorbeeld walging of angst oproept (die de persoon niet heeft ervaren), wordt dit gebied in de hersenen bij volwassenen actief. De activering van de *insula* veroorzaakt een lichaamsreactie; een rilling over je rug of buikgevoel. Adolescenten tonen in hersenonderzoek geen activiteiten in dit hersengebied. Er is wel een ander hersengebied actief, namelijk het cognitieve gebied dat belangrijk is voor het afwegen van alternatieven. Dit betekent dat als er géén emotionele prikkels zijn en adolescenten worden gevraagd na te denken over risico's, ze in staat zijn de situatie uitvoerig te overdenken. Ze hebben echter geen buikgevoelens of lichaamsreactie bij die gedachten.

Invloed van hersenontwikkelingen

Bovenstaand is uiteengezet dat in de adolescentie hersengebieden ontwikkelen die invloed hebben op emotionele beslissingen en cognitieve vaardigheden. Controlefuncties zijn in de adolescentie nog volop in ontwikkeling. Door deze hersenontwikkelingen kunnen adolescenten steeds beter omgaan met veranderingen in de omgeving en leren ze hypothetisch en kritisch te denken. Gebleken is dat hersenen van adolescenten gevoelig zijn voor beloning en bevestiging en dat de hersenen minder actief zijn bij negatieve feedback. Onderzoeken hebben aangetoond dat de hersengedeelten voor somatische bestempeling en de waarschuwingssignalen vooraf aan een gevaarlijke situatie bij adolescenten nog rijpen. Pas rond zestien jaar zijn adolescenten steeds meer in staat om aan te voelen welke keuze goed is voor de lange termijn. Adolescenten vertonen meer activiteit in het beloningscentrum waar gemaakte keuzes op gebaseerd zijn. Ze zijn meer gericht op kort termijn bevrediging en zijn nog niet goed in staat te anticiperen op een mogelijk slechte uitkomst.

Niet alle hersengebieden ontwikkelen zich met dezelfde snelheid (Crone 2008). De snelheid van veranderingen in het brein is bepalend voor de vaardigheden die adolescenten onder de knie krijgen tijdens verschillende fasen in de ontwikkeling. Als bijvoorbeeld het hersengebied dat belangrijk is voor 'emotionele kicks' zich ontwikkelt, maar het gebied dat belangrijk is voor het temmen van emoties nog niet aan het rijpen is, dan bevinden adolescenten zich tijdelijk in een 'risicofase'.

Aan de hand van deze ontwikkelingen kan verklaard worden hoe adolescenten kiezen tussen gevaarlijke en veilige situaties. Om situaties op risico's in te schatten werken verschillende hersengebieden met elkaar samen. Doordat hersengebieden zich nog ontwikkelen kan verklaard worden dat adolescenten andere keuzes maken dan volwassenen. Adolescenten beschikken niet over dezelfde informatie, waardoor ze, in de ogen van de volwassenen, risicovol gedrag kunnen vertonen. In situaties waar volwassenen kunnen vertrouwen op hun gevoel dat aangeeft of de situatie gevaarlijk is of niet, hebben adolescenten een focus op mogelijk positieve uitkomsten (idem: 115). Bij het nemen van snelle beslissingen in gevaarlijke situaties, kunnen volwassenen gebruik maken van hun intuïtie die gebaseerd is op eerdere ervaringen via somatische bestempeling. Crone (2008) komt tot de conclusie dat adolescenten in een niet-emotioneel prikkelende omgeving risico's goed kunnen inschatten en kunnen redeneren over mogelijke uitkomsten. Adolescenten kunnen rationeel over de situatie nadenken, als de emotieregulerende hersengebieden niet geactiveerd worden. Zodra er echter uitzicht is op een beloningsgevoel dan worden de emotiecentra in de hersenen actief. Dit verklaart volgens Crone (2008) waarom adolescenten vaak op zoek gaan naar nieuwe uitdagende situaties.

De bovengenoemde hersenontwikkelingen hebben invloed op psycho-sociale ontwikkelingen van adolescenten. Adolescenten leren gaandeweg steeds beter meningen en standpunten te formuleren die invloed hebben op doelgericht gedrag. De hersenontwikkelingen in de adolescentie zorgen er ook voor dat het lichaam van adolescenten zichtbaar verandert. Onder invloed van hormonen die de hersenen afgeven, ontwikkelt het lichaam van adolescenten zich naar volwassenheid.

Fysieke ontwikkeling onder invloed van hormonen

De vroege adolescentie ofwel puberteit is de periode waarin het lichaam verandert onder invloed van de hormoonhuishouding. De geslachtsorganen ontwikkelen door productie van bepaalde hormonen en maakt de adolescent, biologisch gezien, klaar voor seksuele activiteit en voortplanting (De Wit e.a. 1995). De bekendste biologische veranderingen in de adolescentie vinden plaats onder invloed van hormonen waarbij het lichaam zichtbaar verandert. Lichamelijke veranderingen zoals bijvoorbeeld het ontstaan van schaamhaar en okselhaar, groei van het lichaam en de ontwikkeling van borsten zijn voor meisjes kenmerkend in deze fase.²⁴

²⁴ De aanzet van deze veranderingen heeft te maken met de afscheiding van (geslachts-) hormonen in de endocriene klieren. Dit zijn klieren die continu via bloedbanen in verbinding staan met de zogeheten hypothalamus. Dit hersengebied meet het hormoonniveau en de endocriene klieren krijgen vervolgens signalen hoeveel hormonen zij moeten afgeven. Deze signalen kunnen de afscheiding van hormonen versterken of afremmen. De wisselwerking tussen de

De veranderingen van het lichaam gaan gepaard met onzekerheden. De eerste menstruatie verloopt vaak met gemengde gevoelens en lichamelijke ongemakken. Er zijn grote individuele verschillen in het tijdstip waarop meisjes in de pubertijd komen. Meisjes die vroeg in de pubertijd zijn, nemen veranderingen bij zichzelf waar die bij andere nog niet hebben plaatsgevonden. Zij hebben, in vergelijking met leeftijdsgenoten bij wie later de pubertijd is begonnen, vaker last van depressie en eetstoornissen (Crone 2008). Meisjes die later rijpen hebben minder steun en bevestiging nodig uit de omgeving (De Wit e.a. 1995).

De lichaamveranderingen en de afscheiding van hormonen hebben invloed op gedrag, emoties en beleving. Een adolescente vrouw merkt niet alleen dat haar lichaam verandert, maar voelt zich ook anders. De verandering van het uiterlijk heeft gevolgen voor de lichaamsbeleving, bewustwording en het zelfbeeld. De zelfwaardering van adolescenten hangt af van de sociale normen die door de cultuur en directe sociale omgeving bepaald worden. De fysieke ontwikkelingen hangen samen met psycho-sociale ontwikkelingen en identiteitsontwikkeling van adolescenten.

Psycho-sociale ontwikkelingen

De ontwikkelingen van het lichaam -onder invloed van hormonen- zorgen voor veranderingen in de seksuele interesses en fantasieën (Meeus 1994). Als adolescenten ouder worden, nemen de seksuele gedachten en activiteiten toe. Een gevolg hiervan is dat adolescenten zich steeds meer gaan richten op leeftijdsgenoten en nieuwe omgangswijzen vormen. De ontwikkeling van seksualiteit wordt biologisch gestimuleerd en resulteert in verkenning en ontdekkingen van het eigen lichaam en dat van een ander. Daarbij verandert de sociale omgeving waartoe de adolescent zich dient te verhouden. Terwijl adolescenten zich steeds meer losmaken van hun ouders, worden leeftijdsgenoten steeds belangrijker. Vriendschappen worden intiemer en intensiever en zijn meer gericht op vertrouwen en onderlinge beoordeling.²⁵ Adolescenten nemen ouders minder vaak in vertrouwen en beide seksen raken meer in elkaar geïnteresseerd. Grenzen worden opgezocht en verlegd bij de verkenningen naar beperkingen en mogelijkheden. Hierdoor worden emoties nog eens extra sterk aangezet (Crone 2008).

Het verloop van de psycho-sociale ontwikkelingen hangt onder andere af van de sociale omgeving waarin adolescenten in verkeren en hoe de omgeving op de veranderingen reageert. De exploratie van keuzemogelijkheden en alternatieven vindt plaats in een bepaalde context waar de rol en plaats in de samenleving ontdekt wordt.²⁶ De heroriëntatie op anderen en de samenleving gaat samen met de kennismaking van maatschappelijke waarden en normen en het vormen van een eigen denkbeeld.

hormoonhuishouding en de hersenen is essentieel voor ontwikkeling van de hersenen. Het wel of niet voorkomen van een bepaald hormoon in de bloedbanen, kan leiden tot een blijvende verandering in de werking van de hersenen (Crone 2008: 18-19).

²⁵ Deze ontwikkelingen worden in de psychologie ook wel aangeduid als processen van separatie en individuatie (De Wit e.a. 1995).

²⁶ Dit verklaart waarom ontwikkelingen van adolescenten in tijd, cultuur en plaats kunnen verschillen. Ontwikkelingsgebieden als bijvoorbeeld liefde, intimiteit en seksualiteit hebben niet in iedere maatschappelijke context dezelfde betekenis. Ondanks dat zulke ontwikkelingen niet los staat van de maatschappelijke

Crone (2008) omschrijft de adolescentie periode als een tijd waarin unieke veranderingen plaatsvinden in intellectuele capaciteiten, emotionele uitspattingen en gevoeligheid voor de mening van leeftijdsgenoten in de naaste omgeving.

Voorgaand heb ik hersenontwikkelingen, lichamelijke ontwikkelingen en psycho-sociale ontwikkelingen in de adolescentie besproken. Omdat vrouwen uit de onderzoeksgroep te maken hebben met langdurige stresssituaties, zet ik onderstaand uiteen wat dit betekent voor de ontwikkelingen van hersenen in de adolescentie.

Langdurige stresssituatie in de adolescentie

Doordat onderzoek naar de invloed van langdurige stress op de hersenen in de adolescentie nog volop in ontwikkeling is, kunnen hier enkel voorlopige conclusies getrokken worden. De consequenties van langdurig stress voor het gedrag in de toekomst en het psychisch functioneren van een individu kunnen langdurig en groot zijn. De werking van de hersenen en daarmee samenhangend gedrag worden beïnvloed als adolescenten langdurig in een stressvolle situaties verkeren. Onderzoek toont aan dat er correlaties zijn tussen blootstaan aan stress in de adolescentie en depressies op volwassen leeftijd (Russell & McEwen 2006). Langdurige stresssituaties hebben daarmee dus invloed op de hersenontwikkelingen en identiteitsontwikkeling van adolescenten. In deze paragraaf benoem ik de werking van de hersenen bij situaties van langdurig stress in de adolescentie en de mogelijke effecten ervan.

Onderzoek wijst uit dat bij eenmalige acute stressprikkelers een grote hoeveelheid stresshormonen in de hersenen aangemaakt wordt. Na de stressprikkelers doen adolescenten hersenen er, in vergelijking met volwassenen, langer over om de stresshormonen weer te reduceren en uit het lichaam weg te voeren (idem). Bij adolescenten blijken stresshormonen langer in de hersenen aanwezig te blijven. Opvallend is dat op het moment dat adolescenten *elke dag* aan stressprikkelers blootstaan -chronische stress-, er minder stresshormonen vrijkomen in de hersenen dan bij volwassenen. In contrast met de eenmalige acute stressprikkelers, ontstaat er bij chronische stress bij adolescenten minder aanmaak van stresshormonen. Dit heeft te maken met de plasticiteit van de hersenen in de adolescentie in het algemeen en in het bijzonder het hersengebied dat stresshormonen afgeeft. De stresshormonen blijven in de chronische stresssituatie bij adolescenten langer in het lichaam aanwezig en stabiliseren zich als het ware als de situatie aanhoudt. De gevolgen van deze verschillende hersenreacties in stresssituaties zijn vooralsnog onbekend. Wel wordt geconcludeerd dat adolescenten hersenen kwetsbaar en gevoelig zijn voor stress (idem).

context, blijft het zo dat adolescenten -in elke tijd, plaats of cultuur- zich leert te verhouden tot thema's als liefde, intimiteit en seksualiteit. De betekenissen en invullingen van deze termen kunnen vervolgens verschillen.

Gevolgen van langdurige stress op de hersenen

Hersenonderzoek toont aan dat zowel cognitieve hersengebieden als emotionele hersengebieden aangetast worden bij chronische stress (Russell & McEwen 2006). De effecten van stress zijn over het algemeen omkeerbaar. De hersengebieden kunnen zich herstellen als de stressprikkel weggenomen worden. Ondanks dat de hersengebieden zich kunnen herstellen van stressprikkel in de adolescentie, kunnen de effecten langdurig en mogelijk blijvend zijn (idem).

Bij langdurige stress kan een *Post Traumatische Stress Syndroom* (PTSS) ontstaan. Onderzoek van Pitman, Shin en Rauch (2001) laat bij PTSS-patiënten onder andere hersenafwijkingen bij de amygdala zien.²⁷ Dit hersenonderdeel is essentieel voor het kunnen ervaren van angst en het reageren daarop. De amygdala blijkt bij PTSS-patiënten overgevoelig te zijn voor prikkels die gerelateerd zijn aan angst. Langdurige stress kan blijvende schade aan de amygdala veroorzaken. Ook worden hersenafwijkingen geconstateerd in het hersengedeelte dat belangrijk is voor het geheugen. Langdurige stress, mishandeling en seksueel misbruik kunnen daardoor tot persoonveranderingen ofwel identiteitsveranderingen leiden. Volgens onderzoek van Rinne (2003) kan langdurige stress een persoonlijkheidsstoornis zoals bijvoorbeeld een borderlinestoornis triggeren. Vermoedelijk hebben personen een genetische aanleg voor het ontstaan van een borderlinestoornis en draagt het blootstaan aan stress zoals mishandeling of seksueel misbruik ertoe bij dat die stoornis zich daadwerkelijk ontwikkelt (Rinne 2003).

Met de huidige kennis uit hersenonderzoek kan niet gezegd worden in welke mate en snelheid de amygdala zich herstelt van stressprikkel. Wel kan drie weken nadat de amygdala blootstond aan de stressprikkel nog een verhoogd niveau van onrustig gedrag geconstateerd worden (Russell & McEwen 2006). De amygdala heeft een trager herstel dan de cognitieve hersengedeelten, als het hersengebied zich al helemaal herstelt. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen in welke mate de structuur en de functie van de beschadigde hersengebieden herstellen ná de stresssituatie.

Russell & McEwen (2006) constateren dat opgedane hersenenbeschadigingen in de adolescentie mogelijk ongedaan kunnen worden door sociale interventies. Onderzoek²⁸ wijst uit dat een verrijkte sociale omgeving tijdens de adolescentie, negatieve psychologische effecten en gedragingen van stress kunnen beïnvloeden. Russell & McEwen (2006) concluderen dat de adolescentie kan dienen als een periode waarin diverse interventies mogelijkheden bieden om eerdere effecten ongedaan te maken. Crone (2008) merkt op dat over het algemeen verondersteld wordt dat hersenenbeschadigingen op jonge leeftijd minder erg is. De hersenen zijn dan nog flexibel en functies kunnen door omliggende gebieden van de beschadigde gebieden overgenomen worden. Dit is, volgens Crone, vooral het geval bij de cognitieve hersengebieden. Bij een beschadiging aan de emotieregulerende hersengebieden zijn de

²⁷ www.nji.nl

²⁸ Deze onderzoeken zijn op ratten verricht, Russell & McEwen transformeren dit in hun conclusie naar mensen.

beperkingen vaak blijvend en groter bij jongeren dan bij volwassenen. Onderzoek toont aan dat deze beschadigingen kunnen leiden tot grote beperkingen in emotie- en gedragsregulatie (Crone 2008: 117).

Verbinding met identiteitsontwikkeling

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat de emotionele hersengebieden in de adolescentie overactief zijn. In samenspel met een nog niet volgroeid controlesysteem betekent dit dat adolescenten in een lastig parket zitten. Hun emotionele en rationele breinsystemen zijn in feite nog niet met elkaar in balans. Het emotiesysteem is hypergevoelig terwijl het controlesysteem nog niet in staat is om deze gevoeligheid in bedwang te houden. Het is pas in de volwassenheid dat deze twee systemen goed op elkaar afgestemd zijn (Crone 2008: 109).

Verweven met de hersenontwikkelingen en psycho-sociale ontwikkelingen vindt identiteitsontwikkeling plaats. Door de ontwikkeling van controlefuncties kunnen adolescenten steeds beter omgaan met veranderingen in de omgeving en leren ze hypothetisch en kritisch te denken. Deze ontwikkelingen stimuleren bewustwording en hangen samen met individuele kenmerken van identiteitsontwikkeling als (1)²⁹ ‘weten wat je wilt’, ‘eigen keuzes maken’, ‘eigen behoeftes kennen’, ‘eigen gevoelens kennen’, ‘eigen mening hebben’, ‘aanvoelen en aangeven van grenzen’.

Gebleken is dat de sociale omgeving van adolescenten steeds meer verandert. Vriendschappen worden intiemer en intensiever en zijn steeds meer gericht op onderlinge beoordeling. Adolescente hersenen zijn daarbij gevoeliger voor positieve feedback over het eigen gedrag. Dit hangt samen met sociale kenmerken van identiteitsontwikkeling zoals (2) ‘gesteund worden’, ‘vertrouwen krijgen’, ‘erkenning krijgen’, ‘meningen van anderen’ en ‘hoe anderen naar je kijken’.

Deze kenmerken van identiteitsontwikkeling hangen samen met hersenontwikkelingen van cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen. De overgevoeligheid in het beloningscentrum van de hersenen zou kunnen verklaren waarom adolescenten spannende situaties opzoeken. Een spannende situatie hangt namelijk samen met een mogelijk aantrekkelijke opbrengst (Crone 2008: 111). Het vooruitzicht van de ‘kick’ neemt de overhand en is sterker dan de rationele overweging die mogelijke gevaren aanduidt. In de gerichtheid op mogelijke (korte termijn) voordelen wordt er niet veel aandacht besteed aan mogelijke nadelen van risicogedrag. Ook is het waarschuwingsgevoel bij adolescenten nog niet ontwikkeld. Cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen zoals (3) ‘verkennen, inschatten en omgaan met realiteit’, ‘fantasie/idealisme’, ‘risico’s inschatten’ beïnvloeden bovengenoemde individuele en sociale kenmerken van identiteitsontwikkeling.

Tot slot hebben externe factoren zoals (4) ‘langdurige stress en angst’ invloed op hersenontwikkelingen van adolescenten. Als de stressprikkelers weggenomen zijn, kunnen aangetaste cognitieve en emotionele hersengebieden herstellen, hoewel de mate en snelheid van herstel nog verder onderzocht dienen te worden. De aangetaste hersengebieden kunnen tot persoonsveranderingen

29 De nummering (1), (2), (3) en (4) is hulpmiddel ter bevordering van de leesbaarheid om in volgende hoofdstukken naar te verwijzen.

leiden en hebben daarmee invloed op de identiteitsontwikkeling. Deze factor is geen standaard aspect, maar aannemelijk veelvuldig aanwezig in de onderzoeksgroep adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden (Bovenkerk e.a. 2006, Korvinus 2004).

3. Identiteitsontwikkeling staat niet op zichzelf

Inleiding

De veranderingen in de adolescentie zorgen voor een zelfbewustzijn dat kenmerkend is voor de identiteitsontwikkeling in deze fase. De hersen- fysieke en psycho-sociale ontwikkelingen in de adolescentie zijn in voorgaand hoofdstuk aan de orde gekomen. In dit hoofdstuk ga ik in op de identiteitsontwikkeling waarbij ik de nadruk leg op intersubjectiviteit aan de hand van de opvattingen van Benjamin (1988, 1995). Intersubjectiviteit houdt in dat een subject³⁰ ofwel een individu niet op zichzelf staat maar in verhouding tot andere subjecten. In haar intersubjectieve benadering is Benjamin bewust van maatschappelijke structuren en man-vrouw verhoudingen, die invloed hebben op identiteitsontwikkeling. In haar werk gaat ze in op kwesties als macht, overheersing en overgave waarvan sprake is in relaties. Nadat ik haar opvattingen uiteen heb gezet, verantwoord ik het belang ervan voor dit afstudeeronderzoek.

Voorafgaand bespreek ik identiteitsontwikkeling vanuit de ontwikkelingspsychologie. Hierbij haal ik Erikson (1971) aan, die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan identiteitstheorieën. De ontwikkelingspsychologen Dieleman (1993) en Meeus (1994) gebruiken (onder andere) deze auteur in hun werk. Vanuit het werk van deze auteurs zet ik een psycho-sociaal benadering op identiteitsontwikkeling uiteen waarbij ik het waarden van een ‘goede’ of ‘afwijkende’ identiteitsontwikkeling bespreek. Aan het eind van het hoofdstuk zet ik uiteen op welke manier ik identiteitsontwikkeling definieer in dit afstudeeronderzoek.

Psycho-sociale benadering

‘Door het werk van Erikson (1971) is de identiteitsontwikkeling het centrale thema van de adolescentenpsychologie geworden’ (Meeus 1994: 111). De psychoanalyticus Erikson beschrijft in zijn identiteitstheorie de samenhang tussen sociale en persoonlijke ontwikkelingen. Erikson gaat uit van een permanente wisselwerking tussen een individueel ontwikkelingsproces en de sociale en culturele omgeving van een persoon. In zijn werk zijn veel invloeden van Freud terug te vinden (Dieleman 1993). Volgens Erikson (1971) verloopt de menselijke ontwikkeling in acht fasen gedurende de gehele levensloop van een individu. Elke fase kenmerkt zich door verschillende kernconflicten en ontwikkelingstaken. Dit resulteert in de vorming en groei van diverse componenten van de menselijke persoonlijkheid en identiteit.

Identiteit suggereert een eenheid en samenhang in een persoon. Dit houdt in dat uitgegaan wordt van een idee dat een individu zich in verschillende omstandigheden en op verschillende tijdstippen steeds dezelfde persoon voelt; een continuïteit en consistentie die zelf ervaren wordt en door anderen

30 Een subject is een handelend, denkend en waarnemend persoon met eigen gevoelens en intenties.

waargenomen en erkend wordt. Deze continuïteit en gelijkblijvendheid zorgen ervoor dat verleden, heden en toekomst worden ervaren als een samenhangend geheel; een-en-dezelfde-zijn (Erikson 1971: 49). Erikson beschrijft in zijn benadering van identiteitsontwikkeling twee centrale componenten: enerzijds de ervaring van de *eigen individualiteit* en anderzijds het gevoel van *verbondenheid* met de sociale en maatschappelijke realiteit.

Volgens Erikson (1971) ontstaat vanaf het begin van de vroege adolescentie een *identiteitsverwarring* of *-crisis*. Dit betekent dat de zelfbeleving van de adolescent zich verbindt met een visie op de wereld en dat dit proces gepaard gaat met verwarring of crisis van een eigen identiteit. In voorgaand hoofdstuk is aan de orde gekomen dat de sociale omgeving tijdens de adolescentie verandert en een grotere rol gaat spelen. De nieuwe zelfdefiniëring in verhouding tot de buitenwereld gaat samen met conflicten en verbindingen. In zijn identiteitstheorie gaat Erikson er vanuit dat er in de adolescentie een zekere ‘speelruimte’ moet zijn in de vorm van een *psychisch-sociaal moratorium* (Dieleman 1993: 70). Een moratorium is een periode van uitstel die gegeven wordt als nog niet aan bepaalde verplichtingen voldaan kan worden. Juist omdat in de adolescentiefase innerlijke worstelingen samengaan met grote veranderingen ten opzichte van de omgeving, is een zekere ‘speelruimte’ belangrijk. Op deze manier kan de adolescent experimenteren om zich tot de wereld te verhouden.

Verloopt het ontwikkelingsproces goed dan ontstaat een *grondgevoel van identiteit*. Erikson (1971) suggereert dat er bepaalde verplichtingen zijn waar een adolescent naar ‘toe moet groeien’ om het proces goed te laten verlopen zodat het grondgevoel van identiteit kan ontstaan.

Waarderen van identiteitsontwikkeling

Door te verwijzen naar een ‘goed ontwikkelingsproces’ gaat Erikson er vanuit dat gesproken kan worden van een ‘goede identiteitsontwikkeling’, zonder dat expliciet wordt wat dit concreet inhoudt of hoe dit objectief vastgesteld kan worden. In de psycho-sociale benadering van identiteitsontwikkeling wordt gesproken van een gevoel van identiteit. Een optimaal gevoel van identiteit wordt ervaren als psycho-sociaal welzijn (Dieleman 1993). Welzijn wordt op deze wijze een maatstaf voor identiteit. De belangrijkste kenmerken van een optimaal gevoel van identiteit zijn (1) zich thuis voelen in het eigen lichaam, (2) weten waar men heen gaat en (3) de innerlijke zekerheid dat men door belangrijke mensen erkend en gesteund wordt (idem: 70). In deze kenmerken zijn zowel de eigen individualiteit als verbondenheid geconcretiseerd. Een uitspraak als “ik zit lekker in mijn vel” komt voort uit een individueel kenmerk van optimale identiteit dat de persoon (1) zich thuis voelt in het eigen lichaam. Op deze manier wordt een optimaal gevoel van identiteit gewaardeerd als ‘zich goed in zijn vel voelen’. Om (2) te weten waar men heen gaat, worden doelen in het leven gesteld en toekomstplannen gemaakt. Het is hierbij met name belangrijk om vooruit te kijken, zonder ervan uit te gaan dat deze doelen allemaal gerealiseerd worden. Bij het derde kenmerk van optimale identiteitsontwikkeling wordt een individuele component -innerlijke zekerheid- gecombineerd met het sociale aspect dat men erkend en gesteund wordt door anderen. Dit kenmerk van identiteit werk ik in de volgende paragraaf

verder uit aan de hand van de intersubjectieve benadering van Benjamin. Zij gaat hierin nog een stapje verder door te stellen dat erkenning van anderen niet zorgt voor een optimaal gevoel van identiteit maar noodzakelijk is voor het menselijk bestaan.

Bij de ervaring van een optimaal gevoel van identiteit worden de individuele en sociale componenten tot een samenhangend geheel met elkaar in balans gebracht (Dieleman 1993). Volgens deze benadering van identiteit ervaart de persoon een *stabiel gevoel van identiteit* als deze kenmerken gerealiseerd zijn.³¹ De ontwikkeling van identiteit is in deze benadering een proces dat goed of niet goed kan verlopen: de waardering van dit vormingsproces gaat samen met een gevoel van welzijn. In het tweede hoofdstuk is aan de orde gekomen dat volgens de psycho-sociale benadering adolescenten diverse ontwikkelingstaken tot een goed einde dienen te brengen. Deze ontwikkelingstaken gaan gepaard met identiteitsontwikkeling en kunnen als maatstaven aangehouden worden om het vormingsproces van identiteit te waarderen.

Hier is echter iets tegen in te brengen aan de hand van de biologische en psycho-sociale ontwikkelingen, die verbonden zijn met identiteitsontwikkeling en die ik in het voorgaande hoofdstuk besproken heb. Deze ontwikkelingen verlopen voor iedere adolescent anders en zijn afhankelijk van individuele, sociale en culturele factoren. Het is daarom problematisch om identiteitsontwikkeling te waarderen en om vast te stellen wanneer er sprake is van een 'goede', 'normale' of 'afwijkende' ontwikkeling aan de hand van bijvoorbeeld ontwikkelingstaken of gevoel van welzijn. Identiteit wordt gevormd door alle (goede en slechte) ervaringen heen. Er kan geen sprake zijn van een goede of afwijkende identiteitsvorming aangezien er niet uit gegaan kan worden van expliciet omschreven normen of standaarden.

In dit afstudeeronderzoek bespreek ik kenmerken van identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep zonder aan te geven of dit een normale of afwijkende ontwikkeling is. Zoals ook in het eerste hoofdstuk aan de orde is gekomen, ga ik ervan uit dat adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden geen bijzondere groep vormen doordat zij afwijken van een zogenaamde goede ontwikkeling.

Intersubjectiviteit en identiteit

De intersubjectieve benadering gaat ervan uit dat identiteit pas betekenis krijgt in relatie tot anderen en de buitenwereld. Aan de hand van de opvattingen van psychoanalytica Benjamin (1988, 1995) zet ik uiteen op welke manier relaties tussen subjecten gevormd worden en wat dit betekent voor identiteitsontwikkeling. Een subject is een handelend, denkend en waarnemend persoon met eigen gevoelens en intenties. De intersubjectieve benadering gaat ervan uit dat de wereld bestaat uit subjecten die elkaar bevestigen en daardoor (mede)bepalen. Dat houdt in dat een individu groeit en

³¹ Een optimaal gevoel van identiteit betekent dus een stabiel gevoel van identiteit dat (mogelijk) overeenkomt met het grondgevoel uit de identiteitstheorie van Erikson.

identiteit ontwikkelt ín en dóór relaties en ontmoetingen met andere subjecten (Benjamin 1988: 15). Er wordt gezamenlijk een realiteit tussen subjecten geschapen die gekarakteriseerd wordt door de erkenning van eenieder: ‘ik’ en ‘de ander’. Er is sprake van een voortdurende dynamiek tussen subjecten waarin zowel sprake is van *compassie* die subjecten verbindt, als van *conflicten* die de verschillen tussen subjecten aangeven. ‘De intersubjectieve realiteit is niet enkel bewust gecreëerd, maar ontstaat ook door onbewuste factoren, gewoonten en vanzelfsprekendheden’ (Jackson 1998 geciteerd in Tankink 2007). De beheersbaarheid of maakbaarheid van intersubjectieve realiteit is daarmee beperkt.

Bij het beschrijven van een individu gaat de intersubjectieve benadering ervan uit dat de persoon niet enkel vanuit een ‘natuurlijke staat’ van individualiteit gezien kan worden. Om een identiteit te vormen onderscheidt een individu zich van een ander. Dit proces van onderscheiden heet *differentiatie* (Benjamin 1988). Door differentiatie ontstaan afzonderlijke en unieke individuen ofwel subjecten met eigen gevoelens en gedachten. Dit betekent dat ik een ander ben dan jij. Echter, mijn individualiteit kan pas bestaan als jij mij erkent als een ander, als een subject met eigen gevoelens en gedachten. En andersom, besta jij als ik jou erken als een andere afzonderlijk persoon. Het idee van *wederkerige erkenning* is cruciaal voor de intersubjectieve theorie. Als voorbij wordt gegaan aan het idee van wederkerige erkenning, wordt de afzonderlijke persoon en daarmee het bestaan van het subject teniet gedaan. Zonder jouw bevestiging van mij als subject bestaan mijn gevoelens en gedachten niet en daarmee besta ik niet. De wederzijdse erkenning van elkaar is in de intersubjectiviteit fundamenteel voor het voortbestaan en zelfbepaling ofwel identiteitsontwikkeling van een individu.

Erkenning, afhankelijkheid en wederkerigheid

Erkenning staat centraal in het menselijk bestaan, zo stelt Benjamin. De behoefte aan erkenning is een behoefte aan bevestiging van het eigen bestaan, eigen handelingen, gevoelens, intenties en onafhankelijkheid. De bevestiging van deze behoefte is een essentiële beantwoording van een ander, die nodig is voor het voortbestaan en zelfbepaling (Benjamin 1988: 21). Erkenning moet gezien worden als een constant element door alle activiteiten en levensfasen heen. Er ontstaat op deze manier een fundamentele *afhankelijkheid* van een ander voor identiteitsontwikkeling en het menselijke bestaan. Een ander, namelijk diegene die mij erkent, is noodzakelijk voor de bevestiging dat ik als subject besta. In de intersubjectieve benadering is zelfbepaling en identiteitsontwikkeling fundamenteel verbonden aan de afhankelijkheid van erkenning van een ander dat inherent is aan het menselijk bestaan. Het idee van afhankelijkheid leg ik verder uit aan de hand van de moeder-kind relatie.

Afhankelijkheid bestaat al in de moeder-kind relatie. Hier komt de afhankelijkheid en onafhankelijkheid van het kind naar voren die zich gaandeweg ontwikkelt in een volwassen wezen. Het kind streeft naar een balans om zich los te maken van de moeder en naar erkenning voor zijn of haar eigen wil. De separatie en losmaking van de moeder is nodig om als afzonderlijk zelf te kunnen

ontwikkelen, ofwel voor het ontwikkelen van een identiteit. Het proces van *differentiatie* begint al in deze eerste relatie; de ontwikkeling van een individu tot een zelf dat bewust is van zijn onderscheid van anderen (Benjamin 1988: 12). Een pasgeborene lijkt zijn moeder te herkennen door bepaalde geluiden en signalen af te geven. De moeder projecteert echter ook eigen gevoelens van herkenning om deze signalen van de baby te interpreteren. Ze ontwikkelt een relatie met de baby waarbij de eerste maanden in het teken staan om de baby te definiëren als een nieuwe ander en ook als deel van haarzelf. Het proces van erkenning van de nieuwe moeder is altijd een paradoxale menging van gevoelens van alleen en samen-zijn; het kind is van haar maar niet langer deel van haar. De vreugde in het bestaan van haar pasgeborene bestaat zowel uit de *verbinding* tot de baby als zijn of haar *onafhankelijke* bestaan. De moeder erkent dat de baby bestaat (Benjamin 1988: 15).

De erkenning gaat dus gepaard met een afhankelijkheid. Het kind zal zich moeten ontwikkelen tot een onafhankelijk individu en is daarvoor afhankelijk van anderen die hem of haar moeten erkennen in zijn of haar onafhankelijkheid. Al in de moeder-kind relatie is het een pijnlijke les dat het kind de moeder niet kan besturen als een verlengde van hem- of haarzelf en dat zij handelt vanuit een eigen wil. Andersom kan de moeder haar kind en zijn of haar wil niet afdwingen. De moeder is op haar beurt weer afhankelijk van het kind voor herkenning als moeder en erkenning als afzonderlijk persoon. Er blijkt hier sprake te zijn van een wederkerige afhankelijkheid van erkenning voor eigen gedachten en gevoelens. Deze *wederkerigheid* van erkenning en afhankelijkheid tussen subjecten is noodzakelijk voor de zelfbepaling en het voortbestaan als subject (Benjamin 1988).

Het gaat verkeerd als het kind de moeder niet als een ander beschouwt, maar als een verlengstuk van hem- of haarzelf die de eigen wil en behoeften vervult. De moeder als subject met een eigen wil verdwijnt en ze staat enkel ten dienste aan de wil van het kind. Omgekeerd, als het kind de moeder als machthebber ziet, wordt hij of zij ondergeschikt aan moeders wil en behoeften. Het kind wordt dan niet erkend als een onafhankelijk zelf en hiermee wordt een eigen identiteit van het kind ontkend. Het kind wordt dan hulpeloos of machteloos en definieert zichzelf in verhouding tot -in dit geval- de moeder (idem: 52).

Benjamin's perspectief op het belang van wederkerige erkenning leidt uiteindelijk naar een uiteenzetting van macht en overheersing. De noodzaak van erkenning voor het voortbestaan van het subject leidt tot een fundamentele behoefte erna die als 'bestaansstrijd' getyperd kan worden. Erkenning maakt het mogelijk dat een individu eigen auteurschap over zijn of haar leven realiseert en een eigen identiteit kan vormen. Zulke erkenning kan alleen komen van een persoon die op zijn of haar beurt weer wordt erkend als een afzonderlijk persoon. Dit houdt in dat de behoefte om gezien en erkend te worden voortdurend bestaat in de intersubjectiviteit. De behoefte aan erkenning van een ander voor eigen auteurschap zorgt voor een fundamentele bestaansstrijd deze behoefte te bevredigen. De bestaansstrijd naar erkenning van de ander, en de afhankelijkheid die daarmee gepaard gaat, kan benoemd worden als de kern van de 'relatie van overheersing' (Benjamin 1988).

Overgave en overheersing

De wederkerige erkenning gaat uit van de acceptatie dat de ander een afzonderlijk persoon is. Auteurs als Freud en Hegel³² veronderstellen dat het zelf de ander niet *wil* erkennen als een afzonderlijk persoon (Benjamin 1988: 53). Volgens Freud is dit de natuur van de mens. Agressie en het verlangen naar heerschappij is volgens Freud een natuurlijke drift. Hierdoor is er altijd de natuurlijke neiging een ander te onderdrukken en te overheersen. Alsof afhankelijkheid equivalent is aan overgave, wordt de afhankelijkheid van de ander ontkend. Hegel gaat ervan uit dat het zelfbewustzijn altijd *absoluut* wil zijn. Het zelf wil volgens Hegel erkend worden door alles om zich heen in relatie tot zichzelf te plaatsen en te bepalen. Daarmee wordt het zelf het centrum van de wereld en de anderen zijn daar afhankelijk van. Om te ontkomen aan de afhankelijkheid van anderen wordt de wereld die het zelf in zich draagt aan anderen opgelegd. Het ontkennen van de wederzijdse afhankelijkheid leidt tot strijd tussen afzonderlijke personen en uiteindelijk een situatie van dominantie en overgave.

Als het idee van wederkerige afhankelijkheid verlaten wordt, plaatst een persoon zich in een machtspositie boven de ander en legt hij of zij zijn of haar eigen wereld aan een ander op (Benjamin 1988). ‘Het opleggen van je eigen wereld aan anderen gaat niet door middel van handopsteken. Het is een kwestie van wie het beste kan kneden, wie het spel het beste kan spelen. Een ijzeren wil heb je ervoor nodig om jouw wereld aan anderen op te leggen, anderen jouw wereld binnen te sleuren’.³³

De strijd die aangegaan wordt, is essentieel voor het voortbestaan van iedere afzonderlijke persoon. Als één persoon de eigen afhankelijkheid van een ander niet accepteert, wordt de ander ondergeschikt gemaakt en tot ‘slaaf’³⁴ gemaakt (Benjamin 1988). De wederkerige erkenning tussen subjecten bestaat niet meer in de dominante, overheersende relatie. Het gevolg is, om de erkenning toch met elkaar in overeenstemming te brengen, dat de fundamentele behoefte van de ander -verlangen naar erkenning- getransformeerd wordt naar overgave. Hierbij raakt de persoon in wezen vervreemd van de eigen verlangens en staat de behoefte aan erkenning voorop.

In voorgaande paragraaf is naar voren gekomen dat de behoefte naar erkenning gepaard gaat met afhankelijkheid en noodzakelijk is voor het voortbestaan en de zelfbepaling. Overgave is uit te leggen aan de hand van deze fundamentele behoefte aan erkenning (Benjamin 1988). Door in de onderdanige positie vast te houden aan de behoefte van erkenning, zonder dat daar erkenning tegenover staat, blijft hij of zij bestaan. De behoefte wordt een verlangen en het verlangen naar erkenning, en de ontkenning hiervan in de overheersing, wordt een verlangen naar afhankelijkheid. In de onderdanige positie blijft het verlangen naar erkenning gerechtvaardigd en wordt een zelfdefiniëring gevonden. Op deze manier

32 Benjamin is onder andere geïnspireerd door het werk van filosoof Hegel en psychoanalyticus Freud. Deze auteurs zullen enkele keren genoemd worden omdat Benjamin naar hen verwijst maar vanwege de omvang van deze dit afstudeeronderzoek worden hun denkwijzen niet verder uitgewerkt.

33 Arnon Grunberg in de Volkskrant op 10-11-06 in een recensie over de roman *Iemand, niemand en honderdduizend* (1926) van Pirandello.

34 Benjamin (1988) benoemt in haar werk de posities van ‘master’ en ‘slave’ als aanduiding voor de ongelijke machtsrelatie.

blijft de onderdanige persoon afhankelijk van het verlangen naar erkenning, zonder wederkerige erkenning of afhankelijkheid en blijft een ongelijke machtsrelatie in stand gehouden. Overgave kan op deze manier begrepen worden als zowel een verlangen als onmacht. De strijd en het verlangen om als onafhankelijk subject erkend te worden, blijft in de afhankelijke relatie bestaan.

Het verlangen naar erkenning ontketent een paradoxale strijd om gezien te worden als individu: strijden naar onafhankelijkheid binnen afhankelijke relaties met anderen. Om een onafhankelijke persoon te kunnen zijn, zijn individuen afhankelijk van de erkenning en bevestiging van de ander. Als de ander mij niet erkent, hebben mijn handelingen geen betekenis en kan ik mezelf alleen overgeven; mijn bestaan is dan een vorm van onderdanigheid en gehoorzaamheid (idem: 53). In deze onderdanigheid en gehoorzaamheid kan zowel onmacht als verlangen ervaren worden en wordt een zelfdefiniëring gevonden.

'The fantasy of erotic domination embodies both the desire for independence and the desire for recognition' (Benjamin 1988: 52). Het verlangen naar erkenning kan getransformeerd worden naar seksueel geweld en overgave. Benjamin toont aan dat (vrijwillige) overgave aan seksuele dominantie een manier kan zijn om juist vrijheid en onafhankelijkheid na te streven, als overgave begrepen wordt als zowel een *verlangen* als *onmacht*. Overgave aan onderdrukking kan dan juist leiden tot bevrijding die gepaard gaat met het vervullen van het verlangen van erkenning en daarmee zelfbehoud en -bevestiging. Verschijnselen als overheersing en overgave en de hiermee verbonden machtsstructuren zoals Benjamin beschrijft, zijn van belang voor de analyse van de relatie tussen pooier en vrouwen uit de onderzoeksgroep en hun identiteitsontwikkeling. In deze machtsrelatie spelen ook gender aspecten een rol.

Gender aspecten

Benjamin gaat in haar opvattingen ervan uit dat intra-psychische aspecten van een individu in relatie staan tot de spanningen van 'gelijk-zijn' en 'anders-zijn' van gender relaties. Zonder voorbij te gaan aan de biologische en historische dynamiek van seksualiteit en gender verhoudingen, gaat Benjamin op zoek naar een fundering voor een vrouwelijke identiteit. Vrouwen ontwikkelen niet enkel een vrouwelijke identiteit door zich te identificeren met hun moeder. Er vindt ook een negatieve identificatie plaats ten opzichte van hun vader in het mechanisme zich te identificeren aan de hand van verschillen (1995). De maatschappelijke, sociale en biologische verschillen tussen vader en moeder beïnvloeden de identificatie van het kind. Vrouwen worden vrouwelijk ten opzicht van mannen, waardoor ze een object blijven dat gedefinieerd wordt in verhouding tot de (mannelijke) ander. Dit idee kan ondersteund worden met het revolutionaire standpunt van Simone de Beauvoir³⁵ 'Je wordt

³⁵ Filosofe en auteur van o.a. *The second sex* (1949). Ze heeft een belangrijke rol gespeeld in het feminisme en haar (latere) leven gewijd aan sociale rechten in het algemeen en specifiek vrouwenrechten.

niet als vrouw geboren maar tot vrouw gemaakt'. Het is, volgens Benjamin, belangrijk verschillende vormen van identificatie te erkennen zodat de meervoudigheid van gender posities zichtbaar wordt.

Voorgaand is aan de orde gekomen dat verlangen naar erkenning getransformeerd kan worden naar verlangen naar afhankelijkheid en overgave. Hierbij raakt de persoon in wezen vervreemd van de eigen verlangens en staat de behoefte aan erkenning voorop. Vooral in de traditionele seksuele verhoudingen worden gender relaties en identificaties zichtbaar. De man is diegene die het verlangen uitdrukt terwijl de vrouw het object van dat verlangen is (1988: 88). Een voorbeeld hiervan is de hedendaagse 'pimp-cultuur', waarin vrouwen hun seksualiteit uitdrukken door de mannelijke begeerte te vertegenwoordigen. Het gebrek van uitdrukken van seksueel verlangen van vrouwen leidt, volgens Benjamin, tot het adoreren van de man die dit verlangen wel bezit, dat vervolgens kan leiden tot overgave aan de ander die zij niet kan zijn. De Freudiaanse opvatting betreffende penisnijd -het pijnlijke gemis van een penis- hoeft niet overgenomen te worden om te constateren dat vrouwelijke seksualiteit nog steeds geassocieerd wordt met passiviteit. De expressie van vrouwelijk seksueel verlangen blijft volgens Benjamin -anders dan mannelijk begeerte- maatschappelijk als problematisch beschouwd worden. De 'sexy' vrouw is sexy als object, niet als subject. De sexy verschijning is volgens Benjamin niet zozeer een eigen seksuele verlangen, maar het verlangen om begeerd te worden. Op deze manier wordt de vrouwelijke seksualiteit en overgave aan begeerte wederom een verlangen naar erkenning.

De maatschappelijke genderverhoudingen en problematische vrouwelijke seksualiteit zijn belangrijk in de relatie tussen pooiers en vrouwen uit de onderzoeksgroep en hun identiteitsvorming. In het ontwikkelen van eigen identiteit spelen verlangen naar erkenning en (on)afhankelijkheid een grote rol voor zelfbepaling. Deze verlangens kunnen getransformeerd worden naar seksuele overgave aan mannelijke begeerte.

Het belang van Benjamin in dit afstudeeronderzoek

Omdat macht en overheersing aspecten zijn die sterk naar voren komen bij vrouwen uit de onderzoeksgroep van dit afstudeeronderzoek, heb ik gekozen Benjamin als leidraad te nemen in de intersubjectieve benadering van identiteitsontwikkeling. Benjamin pleit voor het belang van wederkerige erkenning zowel voor de ontwikkeling van eigen intra-psychische vermogens als voor een leven dat in -enige mate vrij- is van dominantie en geweld (1995: 21). Dominantie en (seksueel) geweld beïnvloeden de intra-psychische vermogens en daarmee identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep.

In Benjamin's benadering wordt niet uitgegaan van een deterministische grondslag voor gender- en machtsrelaties. Er is geen reden voor veroordeling van (vrijwillige of onvrijwillige) overgave aan overheersing als uitgegaan wordt van de fundamentele behoefte aan erkenning. In haar benadering worden vrouwen die in een afhankelijkheidspositie terecht komen niet veroordeeld voor

onderdanigheid, maar wordt maatschappelijk en intra-psychisch verklaard hoe deze positie kan ontstaan.

In Benjamins denken over wederkerige erkenning worden autonomie en differentiatie gezien in verhouding tot een noodzakelijke en onvermijdelijke spanning van afhankelijkheid en onafhankelijkheid tussen subjecten. Deze opvatting stelt het idee van maakbaarheid en beheersbaarheid op de vormgeving van eigen identiteit aan de kaak. Intersubjectiviteit staat op gespannen voet met het idee van autonomie. Vanuit de postmoderne theorieën wordt gesteld dat de huidige cultuur 'ons uitnodigt om ons eigen leven, onze eigen biografie en onze eigen verlangens serieuzer te nemen en van daaruit te denken over en te experimenteren met meer open en gelijkwaardige relaties met anderen' (Kunneman 1998: 19). De maatschappelijke werkelijkheid en verhoudingen worden herzien en gereorganiseerd doordat de traditionele systemen en patronen in de wereld verdwijnen. Hierdoor ontstaan mogelijkheden om steeds meer onze eigen identiteit te bepalen. Benjamin gaat ervan uit dat in de intersubjectieve benadering het onbewuste of onmaakbare meespeelt. Dat betekent dat de maakbaarheid of beheersbaarheid van de realiteit tussen ik en de ander beperkt is. Het beeld dat een persoon alleen onafhankelijk en vrij kan zijn, is volgens Benjamin onmogelijk. Vanuit het perspectief dat behoefte aan erkenning als fundament gezien wordt voor het menselijk bestaan, wordt (streven naar) vrijheid en autonomie gerelativeerd.

Definitie van identiteitsontwikkeling

De psycho-sociale en intersubjectieve visies op identiteit en identiteitsontwikkeling gaan uit van het idee dat identiteitsontwikkeling gedurende de gehele levensloop plaatsvindt. In dit onderzoek ga ik niet uit van een 'eindproduct' dat gezien kan worden als volgroeide identiteit. Zowel identiteit als identiteitsontwikkeling zijn dynamische verschijnselen die verwijzen naar een proces. Identiteitsontwikkeling vindt plaats door alle ervaringen heen en diverse individuele, sociale en culturele factoren hebben invloed op identiteit, los van een waardering.

Dit afstudeeronderzoek is gericht op identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden. Het is bij identiteitsontwikkeling belangrijk om de eigen gevoelens en gedachten te leren kennen en te verwoorden. Adolescenten ontwikkelen een zelfbewustzijn en zoeken naar betekenissen van gedachten en gevoelens. In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat identiteitsontwikkeling voortdurend plaatsvindt in verhouding tot anderen en de buitenwereld. In de intersubjectieve benadering van identiteitsontwikkeling bestaat de paradox dat een persoon van een ander afhankelijk is om als afzonderlijk, onafhankelijk individu te kunnen bestaan. Deze paradoxale afhankelijkheid zorgt ervoor dat de beheersbaarheid van de vormgeving van een eigen identiteit beperkt is.

Identiteitsontwikkeling wordt in dit afstudeeronderzoek beschreven aan de hand van individuele kenmerken als (1) 'weten wat je wilt', 'eigen keuzes maken', 'eigen behoeftes kennen', 'eigen gevoelens kennen', 'eigen mening hebben', 'aanvoelen en aangeven van grenzen'. Deze kenmerken

ontwikkelen zich door zelfreflectie en een groeiend zelfbesef en hangen samen met sociale kenmerken van identiteitsontwikkeling zoals (2) ‘gesteund worden’, ‘vertrouwen krijgen’, ‘erkenning krijgen’, ‘meningen van anderen’ en ‘hoe anderen naar je kijken’. Deze kenmerken van identiteitsontwikkeling hangen in de adolescentie samen met hersenontwikkelingen van cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen als (3) ‘verkennen, inschatten en omgaan met realiteit’, ‘fantasie/idealisme’, ‘risico’s inschatten’, die in het vorige hoofdstuk naar voren zijn gekomen. In dit afstudeeronderzoek wordt tevens een verband gemaakt met externe factoren zoals (4) ‘langdurige stress en angst’ die invloed hebben op hersenontwikkelingen en identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep.

4. Onderzoeksonwerp

In dit hoofdstuk beschrijf ik de opzet van het empirisch deel van dit afstudeeronderzoek. In de inleiding heb ik de centrale onderzoeksvraag weergegeven: *Wat kenmerkt de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden?* Om de onderzoeksvraag te beantwoorden heb ik gebruik gemaakt van literatuurstudie en kwalitatief onderzoek. Het theoretisch kader dat is ontstaan uit literatuurstudie heb ik in de hoofdstukken hiervoor beschreven.

Ter bevordering van de wetenschappelijke kwaliteit van het kwalitatieve onderzoek beschrijf en verantwoord ik nauwkeurig de gemaakte keuzes en stappen in het onderzoeksproces. In dit hoofdstuk leg ik mijn keuze voor kwalitatief onderzoek uit. Vervolgens ga ik in op de materiaalverzamelingsmethode waarbij ik een overzicht weergeef van gebruikte onderzoeksbronnen voor het kwalitatief onderzoek. Daarna ga ik in op het ontwerp van het interview en mijn rol als interviewer. Vervolgens leg ik de wijze van analyse uit en geef ik een methodologische verantwoording.

Keuze voor kwalitatief onderzoek

Kwalitatief onderzoek is een vorm van empirisch onderzoek die zich kenmerkt door zaken als de manier van informatie verzamelen, de wijze van analyseren, de onderzoeksopzet, het onderwerp van onderzoek en de rol van de onderzoeker. ‘Kwalitatief onderzoek richt zich in de onderzoeksvraag en -methode op onderwerpen die te maken hebben met de wijze waarop mensen betekenis geven aan hun sociale omgeving en hoe ze zich op basis daarvan gedragen’ (Boeije 2005, in Evers 2007: 3). Kwalitatief onderzoek maakt gebruik van onderzoeksmethoden die erop gericht zijn om het onderwerp vanuit het perspectief van de onderzoeksgroep te leren kennen en te beschrijven en zo mogelijk te verklaren. Het eigen verhaal en de betekenissen van vrouwen uit de onderzoeksgroep staan centraal in kwalitatief onderzoek. Deze manier van onderzoek sluit aan bij de doelstelling van dit afstudeeronderzoek om vrouwen uit de onderzoeksgroep aan het woord te laten.

De wijze van materiaalverzameling bij kwalitatief onderzoek is open en flexibel. Om informatie te verzamelen in het kader van de onderzoeksvraag kunnen verschillende onderzoeksinstrumenten gehanteerd worden. In dit kwalitatieve onderzoek heb ik gebruik gemaakt van het *kwalitatieve interview* om doelgericht informatie te vergaren en diepgang over de belevingswereld van de respondent³⁶ te verkrijgen. In dit afstudeeronderzoek heb ik de volgende definitie van kwalitatief interview gehanteerd: ‘een vorm van informatieverzameling, waarbij de interviewer één of meer respondenten bevraagt op grond van een onderzoeksvraagstelling. Daarbij geeft de interviewer aan de

³⁶ De respondent is de persoon die geïnterviewd wordt en binnen de onderzoeksgroep van het afstudeeronderzoek valt.

respondenten ruimte voor uitwijding -in hun eigen woorden- over de door hen ervaren feiten, hun beleving, betekenisverlening en nuanceringen met betrekking tot het onderwerp van onderzoek en eventuele effecten daarvan op hun leven. De interviewer probeert daarmee de leefwereld van de respondenten te begrijpen en te doorgronden' (Evers 2007: 27). Hierbij is het belangrijk dat er oog is voor begrippen, symbolen en metaforen die voor de respondent van belang zijn. Door openheid, interesse en respect voor de beleving van de respondent kan begrip ontstaan hoe de wereld wordt aangeduid. De persoonlijkheid, bagage en vooroordelen van de onderzoeker spelen hierbij een belangrijke rol (Evers, 2007: 37). Sekse, afkomst, leeftijd, etniciteit van de onderzoeker hebben invloed op de informatie die in de interviews wordt verkregen. De rol van de onderzoeker in dit afstudeeronderzoek zal ik later in dit hoofdstuk bij het ontwerp van het interview verder toelichten.

Naast interviews heb ik aanvullende materiaal verzameld, zoals dossiers uit de hulpverlening, kranten- en tijdschriftartikelen, (ego-) documenten³⁷, onderzoeksrapporten, gedichten en verhalen van forums. Ook heb ik gebruik gemaakt van geluids- en video-opnamen van interviews en gesprekken uit praatprogramma's op tv en internet. Daarnaast heb ik diverse bijeenkomsten met presentaties over vrouwen uit de onderzoeksgroep bijgewoond.

Materiaalverzamelingsmethode

Wervingsproces van respondenten

Zoals ik in het eerste hoofdstuk heb aangegeven is de werving van respondenten problematisch geweest. De gevoeligheid van het onderwerp, moeilijke toegankelijkheid en kwetsbaarheid van vrouwen uit de onderzoeksgroep hebben het onderzoeksproces sterk beïnvloed. Om toegang te verkrijgen tot vrouwen uit de onderzoeksgroep heb ik diverse poortwachters benaderd, dat wil zeggen, mensen en instanties die de toegang tot de onderzoeksgroep bepalen (Evers 2007). In dit kwalitatief onderzoek zijn poortwachters mensen die werkzaam zijn in instellingen in Nederland die zorg en opvang bieden aan vrouwen uit de onderzoeksgroep. Gezien de gevoeligheid van het onderwerp heb ik gekozen om poortwachters te kiezen die een vertrouwensband met vrouwen uit de onderzoeksgroep hebben opgebouwd, in dit geval hulpverlenende instanties. Poortwachters waren in de eerste fase van het afstudeeronderzoek niet bereid medewerking te verlenen om mij met de onderzoeksgroep in contact te brengen, zodat ik hen zou kunnen benaderen voor dit afstudeeronderzoek. Vanwege de kwetsbaarheid van adolescente vrouwen uit de onderzoeksgroep, reageerden hulpverleners en begeleiders van instellingen beschermend. Daarnaast bleken deze instellingen veelvuldig benaderd te worden door derden, zodat medewerking voor uiteenlopende verzoeken van scholieren, studenten, journalisten en onderzoekers standaard afgewezen worden (uitzonderingen daargelaten). Om de mogelijkheden voor het werven van respondenten te vergroten heb ik onderzoeksinstellingen en één

³⁷ In dit afstudeeronderzoek zijn egodocumenten biografieën van vrouwen uit de onderzoeksgroep; Maria Mosterd (2008) en Merel van Groningen (pseudoniem) (2008). Andere documenten zijn publicaties waarin vrouwen uit de onderzoeksgroep geïnterviewd zijn en hun verhaal weergegeven is.

overkoepelende organisatie benaderd die contacten (zouden kunnen) hebben met de onderzoeksgroep of poortwachters. Dit heeft niet geresulteerd in het vinden van respondenten.

Coördinatie Slachtoffers Mensenhandel Utrecht (CSMU) van Vieja Utrecht was, na aanpassing van de onderzoeksvraag³⁸, bereid om dit afstudeeronderzoek te ondersteunen en heeft mij toegang verleend tot dossiers van vrouwen uit de onderzoeksgroep uit Utrecht, zodat ik hen kon benaderen. CSMU gaf aan meer inzichten te willen opdoen om de hulp voor vrouwen uit de onderzoeksgroep beter aan te laten sluiten. De informatie uit deze dossiers bleek echter niet toereikend om daadwerkelijk respondenten te kunnen benaderen; er waren geen vrouwen uit de onderzoeksgroep die in eigen opvang³⁹ verbleven waardoor ik weer aangewezen was vrouwen via andere instellingen te benaderen. Hierbij ben tegen ik tegen dezelfde, hierboven al aangegeven problemen aangelopen. Behalve dat instellingen terughoudend reageerden, hebben enkelen ook aangegeven dat vrouwen uit de onderzoeksgroep niet meer in beeld zijn vanwege het aflopen van het begeleidingstraject.

Omdat het onmogelijk bleek om vrouwen uit de onderzoeksgroep rechtstreeks te bereiken en poortwachters geen medewerking hebben kunnen of willen verlenen, heb ik andere wegen ingeslagen om vrouwen uit de onderzoeksgroep te bereiken. Maria Mosterd, schrijfster van *Echte mannen eten geen kaas* (2008), heb ik via de stichting Schrijverschool en Samenleving benaderd met een verzoek voor een interview. De stichting heeft mij vervolgens laten weten dat Maria Mosterd geen interesse had om deel te nemen aan dit afstudeeronderzoek. Zij krijgt ook tientallen verzoeken per dag om voorlichting te geven of voor interviews. Ik heb tevens een oproep geplaatst op het forum en gastenboek van de website www.stoploverboys.nu. Naar aanleiding hiervan is contact ontstaan met de oprichtster en bestuursleden van stichting *Stop Loverboys Nu*.⁴⁰ Na een kennismakingsgesprek is de stichting bereid geweest enkele adolescente vrouwen die in de onderzoeksgroep vallen te benaderen voor een interview. De stichting heeft mij telefoonnummers verstrekt van vrouwen uit de onderzoeksgroep die aangegeven hadden dat ze wilden meewerken. Met hen heb ik persoonlijk een afspraak gemaakt. Twee bestuursleden van de stichting hadden bij het kennismakingsgesprek ingestemd met een interview, waarvan uiteindelijk één interview wegens omstandigheden niet is doorgegaan. Door planning en drukte bij de stichting is het niet gelukt om voldoende respondenten te interviewen. Daarom heb ik nogmaals (nieuwe en dezelfde) poortwachters benaderd met het verzoek om vrouwen uit de onderzoeksgroep te interviewen. Vervolgens heeft opvanghuis Asja van Fier

38 Mijn eerste onderzoeksvraag ging over de betekenisgeving van ervaringen van minderjarige vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen. In gesprek met Coördinator Slachtoffers van Mensenhandel Utrecht werd duidelijk dat betekenisgeving van ervaringen van deze onderzoeksgroep te moeilijk en te gevoelig was om in een interview aan bod te laten komen. Naar aanleiding van dit gesprek is de onderzoeksvraag en -groep aangepast.

39 Crisisopvang, vervolgopvang, begeleid wonen, opvang voor (aankomende) jonge moeders van Vieja Utrecht.

40 Stichting Stoploverboys Nu is opgericht door een moeder, Anita de Wit, wiens dochter in de prostitutie is terecht gekomen door loverboy methoden. Zij bieden steun aan vrouwen die te maken hebben gehad met loverboys en geven voorlichting o.a. op scholen en in buurthuizen.

Fryslân⁴¹ alsnog medewerking verleend door vrouwen in eigen opvang -die in de onderzoeksgroep vallen- te vragen of zij geïnterviewd wilden worden. Asja heeft aan mij namen doorgegeven van vrouwen die geïnterviewd wilden worden en heeft een afspraak gepland. Tot de interviews is alle contact met respondenten via hen gelopen.

Aanvullend materiaal

Zoals ik eerder heb vermeld, is de informatie uit de interviews aangevuld met gegevens die ik heb verzameld onder andere in de media, publicaties, voorgaande onderzoeken en presentaties. Op deze manier is de omvang van het onderzoeksmateriaal uitgebreider en meer divers, hetgeen de wetenschappelijke kwaliteit van dit afstudeeronderzoek bevordert. Onderstaand geef ik een overzicht van de onderzoeksbronnen die ik naast de interviews heb gebruikt in dit kwalitatief onderzoek.

Overzicht onderzoeksbronnen

- dossiers van CSMU, Vieja Utrecht uit periode 2006-2009;
- kranten- en tijdschriftartikelen van interviews in de Volkskrant, Grazia, Girlz uit 2009;
- boek van Maria Mosterd (2008) *Echte mannen eten geen kaas*;
- boek van Merel van Groningen (pseudoniem) (2008) *Misleid*;
- onderzoeksrapporten van ECPAT (2002, 2005);
- gedichten en verhalen van forum van www.stoploverboys.nu in de periode 2008-2009
- geluids- en video-opnamen van interviews bij 'De Wereld Draait Door' op 16-02-09, 'Pauw & Witteman' op 19-12-08, 'Sophie op 3' op 11-01-09;
- 4-delige documentaire Stop Loverboys Nu⁴²;
- reportage van Nova op 19-02-05 ;
- presentatie Maria Mosterd op Landelijke Studiedag 'Loverboys & Lovergirls' op 30-10-08;
- verhalen uit publicaties van Terpstra & Van Dijke (2004), Velema-Drent (2001) en Bovenkerk (2006);
- Ingezonden brief Achterwerk nr 49 2009;
- verhaal opgestuurd door C.⁴³ op 22-05-09.

41 Asja is een opvanghuis voor adolescente vrouwen die seksueel uitgebuit/misbruikt zijn en/of risico lopen om uitgebuit/misbruikt te worden.

42 Uitgezonden op TV op Nederland 3. Op 10-04-2009 zijn op internet enkel nog de afleveringen te vinden van 22-11-08 en 29-11-08.

43 Naam is afgekort tot voorletter omwille van anonimiteit.

Informatiewaarde van diverse onderzoeksbronnen

De informatiewaarde van het verzamelde materiaal is verschillend (Maso & Smaling 1998). De informatie uit de interviews heb ik verkregen op verzoek. Deze informatie dient direct het doel van dit afstudeeronderzoek, de informatiewaarde hiervan is groot. Echter, de vorm van een interview voor het doel van dit afstudeeronderzoek kan sociaal wenselijke antwoorden opleveren. De respondenten kennen het doel van het onderzoek en kunnen informatie verstrekken die enkel hierop is gericht of die zij kwijt willen. Hierdoor wordt de informatiewaarde kleiner. Informatie uit overig onderzoeksmateriaal is niet direct op dit afstudeeronderzoek gericht. Dit maakt de informatiewaarde groot, doordat er geen verdraaiingen van de verzamelde informatie zijn. Dit materiaal is echter gering en inhoudelijk te beperkt om het doel van dit afstudeeronderzoek te dienen. Daarmee wordt de informatiewaarde kleiner. De verzamelde informatie uit interviews en aanvullend onderzoeksmateriaal zijn divers en ze ondersteunen elkaar, hetgeen de wetenschappelijke kwaliteit bevordert.

De informatie die ik verkregen heb bij de interviews is afhankelijk van diverse fluctuerende factoren zoals bijvoorbeeld vertrouwen en sympathie tussen respondent en onderzoeker, zelfvertrouwen van de respondent en de stemming van de dag. Ook bij overige onderzoeksbronnen heb ik er rekening mee gehouden dat de verzamelde informatie geen volledig beeld geven. Ego-documenten die uitgegeven zijn en gebruikt zijn voor het kwalitatieve onderzoek, zijn vermoedelijk herzien en aangepast door een uitgever. Er kan niet nagegaan worden in welke mate gebeurtenissen die zijn opgeschreven waar gebeurd zijn of dat ervaringen genoteerd zijn zoals ze werkelijk beleefd zijn. Verkregen informatie van video- en geluidsopnames zijn een weergave van gebeurtenissen met eigen belangen van onder ander een Tv- of documentairemaker. Tv-interviews vinden plaats in de context van een bepaald concept van een programma. Ter bevordering van de kwaliteit van het materiaal is het belangrijk om de verkregen informatie niet te vertekenen en het onderwerp van studie te laten spreken. Daarom gaat de informatieverzameling bij interviews gepaard met observaties tijdens het interview. Non-verbale communicatie en signalen tijdens het interview geven tevens informatie naast het gezegde.

Het interview

Ontwerp van het interview

Vanwege de gevoeligheid van het onderwerp heb ik gekozen voor een individueel interview zodat persoonlijke thema's in een specifieke context uitgediept kunnen worden. De interviews hebben plaatsgevonden in een vertrouwde omgeving van de respondent of, als de respondent daar voorkeur aan gaf, in een spreekkamer van Vieja Utrecht. Afhankelijk van de energie van de respondent en het verloop van het interview, hebben de interviews tussen één en twee uur geduurd. Om alle aandacht bij het gesprek te houden en het gesprek niet te verstoren met aantekeningen, zijn de gesprekken -in overleg met de respondent- op een recorder opgenomen en later getranscribeerd.

Om zo dicht mogelijk bij het verhaal van de respondenten te blijven, heb ik gewerkt met semi-structureerde interviews. Dat betekent dat ik ben uitgegaan van één algemene hoofdvraag, die als volgt luidt: *Zou je iets willen vertellen over de manier waarop jij je, vanaf ongeveer je veertiende, als persoon hebt kunnen ontwikkelen?* Vervolgens heb ik naar aanleiding van het gezegde doorgevraagd. Hiervoor heb ik uiteenlopende interviewtechnieken gebruikt zoals herhalen, parafraseren en samenvatten. De vervolgvragen zijn gericht op ervaringen en gedachtegangen van de respondent. Aan het eind van het interview heb ik gewerkt met een ‘topiclijst’ om ervoor te zorgen dat relevante thema’s aan de orde kwamen. De topiclijst is in eerste instantie ontstaan vanuit het theoretische kader. Elk interview is achteraf door de onderzoekster geëvalueerd door te reflecteren op de interviewtechnieken. Zodoende is gaandeweg de ‘topiclijst’ verder verfijnd zodat de onderzoeksvraag en onderzoeksmethoden op elkaar afgestemd zijn gebleven. De topiclijst is aangevuld met thema’s die bij respondenten naar voren kwamen en belangrijk zijn voor de centrale onderzoeksvraag zoals geweld en bedreigingen, veiligheid, vooruitzicht op toekomst, aangifte en rechtszaak. Thema’s die niet naar voren zijn gekomen tijdens de interviews zijn gaandeweg van de lijst verdwenen zoals seksualiteit en onderscheid in primaire en secundaire emoties. Bijlage 2 geeft een overzicht van de interviewvragen en topiclijst.

De formulering van de vragen kan van invloed zijn op de informatie die verkregen wordt (Evers 2007: 33). Door vooraf voldoende informatie te verzamelen over vrouwen uit de onderzoeksgroep en tijdens het interview sensitief te zijn voor (non-verbale) signalen van de respondent, heb ik er rekening mee gehouden dat mijn taalgebruik aansloot bij die van de respondent. Onder andere door de eigen woorden van de respondent te herhalen en geen moeilijke, wetenschappelijke woorden te gebruiken, is het voor de respondent makkelijker antwoord te geven op de vraag. Behalve de formulering van de vragen en taalgebruik, heeft de persoonlijkheid en reactie van de interviewer invloed op de informatie die verkregen wordt. Hier ga ik in de volgende paragraaf dieper op in.

Rol van de interviewster

In dit afstudeeronderzoek ben ik interviewster; een vrouw van achtentwintig jaar. Mijn verschijning is over het algemeen vriendelijk door mijn kleine postuur en mijn zacht Limburgse accent. Dit speelt een rol bij de eerste ontmoeting met respondenten, mijn Limburgse afkomst is vaak een gemakkelijk en laagdrempelig gespreksonderwerp. Ik ben bij de interviews ‘casual’ gekleed gegaan, dit vergroot de toegankelijkheid zodat er een gemakkelijke en informele omgang gevonden kon worden. Mijn leeftijd was tevens bevorderlijk voor een informele communicatie. Mijn vrouw-zijn als interviewster is in dit afstudeeronderzoek voordelig, aangezien vrouwen uit de onderzoeksgroep negatieve ervaringen hebben met voornamelijk mannen.

In de ontmoeting heb ik voorafgaand aan het interview gevraagd welke informatie ze hadden gekregen van poortwachters. Vervolgens heb ik mezelf kort voorgesteld en meer informatie gegeven over het afstudeeronderzoek en de doelen ervan. Hierbij is bekend gemaakt of was al bekend dat ik werkzaam

ben bij Vieja Utrecht en dat het onderzoek plaatsvindt bij CSMU van Vieja Utrecht. Vervolgens heb ik ruimte gelaten voor eventuele vragen. Gezien de kwetsbaarheid van de onderzoeksgroep, heb ik met poortwachters afgesproken niet te vragen naar pijnlijke en gevoelige ervaringen en gebeurtenissen en is bij elk interview de anonimiteit van de respondent gegarandeerd. Met deze afspraken hebben vrouwen uit de onderzoeksgroep toegezegd om geïnterviewd te worden. Voorafgaand aan het interview is dit nogmaals benadrukt en heb ik aangegeven dat de respondent mag aangeven als zij geen antwoord wil geven op een vraag.

In mijn rol als interviewster heb ik geprobeerd om een open en betrokken houding aan te nemen en niet te oordelen over hetgeen verteld werd door de respondent. Anders dan als hulpverlener, heb ik een houding aangenomen die minder begeleidend en sturend is. Door de manier van werven is er in het contact tussen mij en respondenten enkel sprake geweest van welwillendheid om deel te nemen aan dit afstudeeronderzoek. Door het gevoelige onderzoeksonderwerp en het korte contactmoment is er een minimaal vertrouwen opgebouwd. Het contact heeft invloed op de informatie die in de interviews wordt verkregen. Het kan voorkomen dat de respondent op haar hoede is geweest met antwoorden en/of aftast welke antwoorden een reactie of waardering bij de interviewster losmaakte. Naar mate respondenten meer op hun gemak waren, verliep het interview meer ‘vanzelf’ en minder gestructureerd door vervolgvragen. Respondenten vertelden dan meer vanuit hun beleving.

De respondenten

In totaal zijn zeven adolescente vrouwen benaderd voor een interview. Hiervan heb ik zes vrouwen geïnterviewd. Eén interview is door persoonlijke tegenslagen van de respondent, uitstel van de afspraak en uiteindelijk door tijdgebrek niet doorgegaan. Deze adolescente vrouw had haar verhaal opgeschreven en opgestuurd naar de onderzoeker.⁴⁴ Haar verhaal is aan de overige onderzoeksbronnen toegevoegd.

Drie respondenten waren meerderjarig toen ze in de prostitutie werkten en zijn in de late adolescentie op het moment van het interview. Twee respondenten waren minderjarig op het moment van het interview en in de vroege adolescentie toen ze in aanraking kwamen met de prostitutie en het loverboy circuit. Eén respondent is meerderjarig op het moment van het interview, maar was minderjarig toen ze voor een loverboy in de prostitutie werkte. Drie respondenten wonen samen met andere vrouwen op een groep in opvanghuis Asja. Drie respondenten zijn in contact met stichting *Stop Loverboys Nu* en wonen weer bij (één van) hun ouders of zelfstandig. Allen hebben op een of andere manier en in verschillende mate te maken gehad met zorg- en hulpverlening, politie en/of justitie. Eén respondent heeft ongeveer twee jaar in het buitenland in detentie gezeten. Eén respondent heeft in Nederland in de jeugdgevangenis gezeten. Eén respondent zit min of meer onvrijwillig in de opvang met als enige alternatief de jeugdgevangenis. Vier respondenten hebben een liefdesrelatie gehad met hun loverboy.

⁴⁴ Ze had haar verhaal niet op verzoek voor dit afstudeeronderzoek geschreven.

Eén respondent is door de pooier beschouwd als een zus. Eén respondent wilde graag een relatie met haar loverboy, maar ‘dat is nooit gelukt’. Alle respondenten zijn in Nederland opgegroeid en hebben een Nederlands paspoort.

In onderstaand overzicht heb ik respondenten met hun voorletter weergegeven, zodat hun anonimiteit gewaarborgd blijft. Er is per respondent aangegeven welke leeftijd de adolescente vrouw nu -op het moment van het interview- heeft en op welke leeftijd ze in de prostitutie terecht is gekomen. Ook is vermeld of de respondent een relatie met haar loverboy heeft gehad.

		Leeftijd nu	Prostitutie	
1)	K.	24	na 18	relatie
2)	J.	24	na 18	zus-relatie
3)	F.	17	vanaf 15	relatie
4)	S.	21	na 18	relatie
5)	S.	15	vanaf 12	wenste een relatie
6)	A.	19	vanaf 15	relatie

Data analyse van de verzamelde informatie

Bij het kwalitatieve onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de zogehete kaderanalyse. Dat houdt in dat ik het theoretisch kader uit de voorgaande hoofdstukken confronteer met de verzamelde informatie (Maso & Smaling 1998). Op deze manier wordt er verbinding gelegd tussen de empirische data en het theoretisch kader. Typerend bij de kaderanalyse is dat dataverzameling en analyseren elkaar cyclisch-interactief afwisselen. Vooraf aan de analyse heb ik vanuit het theoretisch kader starthypothesen geformuleerd. De starthypothesen geef ik op de volgende pagina in een overzicht weer. Deze starthypothesen heb ik in de kaderanalyse met de verzamelde informatie geconfronteerd en verder ontwikkeld. Daarnaast heb ik vanuit de verzamelde informatie nieuwe hypothesen ontwikkeld, die niet vooraf vanuit het theoretisch kader waren geformuleerd maar daar wel in passen, in de zin dat ze iets zeggen over een mogelijk antwoord op de onderzoeksvraag.

Voor het analyseren van de kwalitatieve data heb ik gebruik gemaakt van het programma *Atlas.ti*. Dit softwarepakket is een instrument om onderzoeksdata virtueel te doorzoeken, te coderen en te organiseren in het analyseproces. Atlas.ti kan de data filteren op grond van -door de onderzoeker-gedefinieerde criteria. Het programma kan gezien worden als een soort boekhouding of dagboek van het onderzoek. Atlas.ti is een organisatorisch mechanisme dat het onderzoeks- en analyseproces bijhoudt. De interviews heb ik getranscribeerd en diverse onderzoeksmateriaal heb ik overgeschreven. Het verzamelde materiaal heb ik in het softwareprogramma Atlas.ti ingevoerd en geanalyseerd aan de hand van de hypothesen die zich voortdurend verder ontwikkelen. Gaandeweg de kaderanalyse heb ik

‘codes’ uit de onderzoeksdata gedestilleerd om hypothesen te ontwikkelen en van belang zijn voor het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag. De ontwikkeling van hypothesen en het ontstaan van codes zijn in het volgende hoofdstuk beschreven.

De cyclisch-interactieve wijze van analyseren maakt het mogelijk om na elke tussentijdse analyse de volgende dataverzameling te sturen. Hierdoor heb ik de interviews tussentijds kunnen evalueren en de ‘topiclist’ kunnen verfijnen, zoals ik voorgaand heb aangegeven. Gaandeweg het kwalitatief onderzoek zijn de interviews hierdoor steeds gericht. Het cyclisch-interactief proces van informatie verkrijgen en het ontwikkelen van het theoretisch kader aan de hand van hypothesen is doorgegaan totdat er geen nieuwe informatie meer te verkrijgen was. Er werd een zogeheten verzadigingspunt bereikt. In het geval van dit afstudeeronderzoek was dat vanwege tijd en het geringe aantal respondenten. Ik kan hierdoor slechts een voorlopig antwoord geven op de onderzoeksvraag. Door het geringe empirische materiaal kan er niet gesproken worden van een representatief onderzoek. Wel geven de resultaten een goed inzicht in de identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Dat kan van belang zijn in de benadering van de onderzoeksgroep en aangeboden zorg en hulpverlening.

Starthypothesen

De starthypothesen zijn ontstaan vanuit het theoretisch kader dat ik in de eerste hoofdstukken heb weergegeven. Vooronderstellingen uit de besproken literatuur worden aan de hand van deze hypothesen met de informatie uit het empirisch onderzoek geconfronteerd. Opvattingen uit de ontwikkelingspsychologie, Benjamin (1988) en Crone (2008) worden aan identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep gekoppeld om een antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag. De starthypothesen zijn direct of indirect aan identiteitsontwikkeling gerelateerd. In het volgende hoofdstuk is per hypothese specifiek aangegeven hoe de hypothesen zijn ontstaan en verder zijn ontwikkeld. Identiteitsontwikkeling is een dynamisch proces waardoor de hypothesen zowel in tegenwoordige tijd als in verleden tijd zijn geformuleerd. De starthypothesen staan in de beginfase nog door elkaar en zijn gedurende het kwalitatieve onderzoek meer geordend, zoals in de opzet van het volgend hoofdstuk wordt gepresenteerd.

Starthypothesen
Hypothese 1 Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vormen hun identiteit in relatie tot anderen.
Hypothese 2 Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zoeken bevestiging bij anderen.

Hypothese 3

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vonden erkenning bij de pooier/loverboy.

Hypothese 4

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, ontwikkelden eigen vrijheid in de verhouding met de pooier.

Hypothese 5

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, weten niet goed wat ze zelf willen.

Hypothese 6

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, weten niet goed wat ze zelf voelen.

Hypothese 7

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben emoties gerelativeerd.

Hypothese 8

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, voorzagen niet op lange termijn consequenties van eigen gedrag.

Hypothese 9

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, waren gevoelig voor beloning.

Hypothese 10

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hadden geen buikgevoelens of intuïtie bij het inschatten van gevaarlijke situaties.

Hypothese 11

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hadden het gevoel dat ze de situatie zelf niet konden veranderen.

Hypothese 12

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, handelden uit naam van liefde.

Hypothese 13

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, verkeerden in een hoge stress- en angstsituatie.

Hypothese 14

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben gebrek aan eigenwaarde.

Methodologische verantwoording

Om het object van onderzoek te laten spreken en niet te vertekenen heb ik in dit afstudeeronderzoek gestreefd naar zogeheten methodologische objectiviteit. Het streven naar methodologische objectiviteit betekent 'in de kern recht doen aan het object van studie'. Dit betreft zowel de onderzoeksmethoden en handelingwijze zoals houding en activiteiten van de onderzoekster (Maso & Smaling 1998). Het niet vertekenen van onderzoeksmethoden en handelingswijze wordt uitgedrukt in betrouwbaarheid en validiteit van het kwalitatieve onderzoek. Ik heb gedurende het kwalitatieve onderzoek ondervonden dat mijn houding als onderzoekster invloed heeft en dat volledige neutralisering van mijn persoonlijkheid niet mogelijk is. Dit is voorgegaan ook naar voren gekomen bij de rol van de interviewster. Ook het inzichtelijk maken van deze (inter)subjectiviteit van de onderzoekster draagt bij aan de methodologische objectiviteit. In deze paragraaf ga ik in op de betrouwbaarheid, validiteit en intersubjectiviteit van kwalitatief onderzoek.

Betrouwbaarheid van het kwalitatief onderzoek

'Betrouwbaarheid is afwezigheid van toevallige of onsystematische vertekeningen van het object van studie' (Maso & Smaling 1998: 68). Dit betekent dat het onderzoek door een andere, onafhankelijke onderzoeker volgens de eigenlijke stappen herhaald kan worden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen interne en externe betrouwbaarheid. Ik heb in het kwalitatieve onderzoek gestreefd naar *interne betrouwbaarheid* -betrouwbaarheid binnen het onderzoek- door gebruik te maken van Atlas.ti waarin de verwerking van de informatie nauwkeurig is bijgehouden. De interne betrouwbaarheid wordt tevens bevorderd doordat de interviews zijn opgenomen, waardoor de informatie onvertekend bewaard blijft, -zonder dat dit ten koste gaat van anonimiteit-. De analysemethode heb ik tussentijds besproken met begeleiders en persoonlijke interpretaties heb ik gescheiden van de verzamelde informatie, hetgeen de interne betrouwbaarheid bevordert.

De *externe betrouwbaarheid* -herhaalbaarheid van het gehele onderzoek- heb ik nagestreefd door het materiaalwervingsproces, ontwerp van het interview en de rol van de interviewster transparant weer te geven. De respondenten en meewerkende organisaties heb ik beschreven, zonder de anonimiteit van de respondenten te schenden. De precieze afbakening en definiëring van de begrippen in het onderzoek en de onderzoeksgroep in het eerste hoofdstuk bevorderen de externe betrouwbaarheid.

Validiteit van het kwalitatieve onderzoek

Validiteit kan ook onderscheiden worden in interne en externe validiteit. *Interne validiteit* betreft de deugdelijkheid van argumenten en redenering -binnen het onderzoek- die tot de onderzoeksresultaten hebben geleid (Maso & Smaling 1998). De interne validiteit heb ik nagestreefd door gebruik te maken van een theoriegestuurde benadering van het onderzoeksonderwerp en om de ontwikkeling van (start)hypothesen -aan de hand van de kwalitatieve data- inzichtelijk te maken. Daarnaast heb ik aantekeningen gemaakt met eigen interpretaties en reflecties die de interne validiteit bevorderen. Ook

hebben de bijeenkomsten met begeleiders de interne validiteit bevorderd door kritische vragen, opmerkingen en reflecties.

Externe validiteit wordt meestal opgevat als de generaliseerbaarheid van onderzoeksresultaten (Maso & Smaling 1998). Zoals ik al eerder heb aangegeven zijn de kwalitatieve data te gering om de resultaten te generaliseren. Dit afstudeeronderzoek is niet representatief volgens statistische maatstaven.

Subjectiviteit en intersubjectiviteit van kwalitatief onderzoek

Bij het streven naar methodologische objectiviteit aan de hand van betrouwbaarheid en validiteit wordt de persoonlijke inzet van de onderzoekster nog niet gedekt. Om het object van studie te laten spreken moet de onderzoekster zich ook persoonlijk betrokken voelen en zich inlaten in de te bestuderen werkelijkheid (Maso & Smaling 1998). Door -tijdens het interview en achteraf- te reflecteren op mijn eigen interventies, gevoeligheden en gevoelens heb ik geprobeerd te blijven zien en onderscheiden wat mijn eigen gevoelswereld is en die van de ander. Ik heb in het interview naar een juiste toenadering gezocht tussen betrokkenheid en afstandelijkheid als interviewster, anders dan mijn rol als hulpverlener. Deze subjectiviteit heb ik tevens inzichtelijk gemaakt in de paragraaf 'mijn rol als interviewster'.

Intersubjectiviteit van kwalitatief onderzoek betreft de consensus tussen onderzoekers en tussen onderzoeker(s) en onderzochten. In dit afstudeeronderzoek heeft inhoudelijk enkel consensus plaatsgevonden met begeleiders van de Universiteit voor Humanistiek om de kwaliteit te waarborgen. Hoewel in het voorstadium is overlegd met coördinator CSMU, is dit afstudeeronderzoek verder een zelfstandig onderzoek geweest. Met meewerkende organisaties is overlegd over de anonieme weergave van respondenten. Intersubjectiviteit in de relatie tussen respondenten en onderzoekster betreft de onderzoeksresultaten is niet aan bod gekomen. Ik heb niet met onderzochten gecorrespondeerd over het onderzoeksproces en de resultaten.

5. Omgaan met ontwikkelingen en gebeurtenissen

Leeswijzer

In het voorgaande hoofdstuk heb ik uiteengezet op welke manier ik informatie heb verzameld en geanalyseerd. In dit hoofdstuk presenteer ik de gegevens die hieruit naar voren zijn gekomen. Dat doe ik door per hypothese de ontwikkelingen tijdens de kaderanalyse weer te geven. In het voorgaande hoofdstuk zijn de starthypothesen weergegeven die voorafgaand aan de analyse zijn geformuleerd aan de hand van het theoretische kader. Deze hypothesen zijn gaandeweg ontwikkeld en bijgesteld. Tijdens de analyse zijn tevens nieuwe hypothesen ontstaan. De ontwikkelingen rondom de starthypothesen en het ontstaan van nieuwe hypothesen worden in dit hoofdstuk omschreven en toegelicht. Daarbij is niet de volgorde van de starthypothesen aangehouden, maar staan hypothesen die met elkaar te maken hebben per paragraaf onder een subtitel geordend. De opzet van dit hoofdstuk wordt aan het eind van deze inleiding toegelicht.

De ontwikkeling van starthypothesen is aangeduid met a-, b- en c-hypothesen waarbij ik de starthypothese als a-hypothese weergeef en ontwikkelingen hiervan als b- en c-hypothesen. Geheel nieuwe hypothesen zijn aangegeven als N-hypothesen en worden eventueel verder ontwikkeld als N-hypothese a of b.

Om zo dicht mogelijk bij de woorden en beleving van respondenten en andere onderzoeksbronnen te blijven, zijn tijdens de analyse *codes* uit de empirische data gedestilleerd. Codes zijn thema's die uit de data naar voren komen en aan bijhorende hypothesen verbonden kunnen worden. Aan de hand van deze codes zijn hypothesen opgesplitst in subhypothesen en worden aangegeven met een ¹, ² of ³.

In kaders worden *quotations* weergegeven ter illustratie van een (sub)hypothese. Een *quotation* is een citaat uit de kwalitatieve data. Dat kan een uitspraak van een respondent zijn of een citaat uit een tekst van de overige onderzoeksbronnen. In de analyse en in de datapresentatie heb ik de anonimiteit van bronnen gewaarborgd onder andere door geen namen te gebruiken en maak ik onderscheid tussen respondenten en overige onderzoeksbronnen.⁴⁵ In het onderstaande overzicht geef ik de opzet van dit hoofdstuk weer.

Opzet van dit hoofdstuk

Sociale aspecten van identiteitsontwikkeling

In relatie tot anderen

Hypothese 1

⁴⁵ In hoofdstuk vier heb ik een overzicht gegeven van de respondenten en onderzoeksbronnen van dit afstudeeronderzoek.

Gevoel van onveiligheid en langdurige angst

Hypothese 13, N-Hypothese 1

Bevestiging en erkenning

Hypothese 2, N-Hypothese 2, Hypothese 3, Hypothese 4

Verliefdheid

Hypothese 12

Individuele aspecten van identiteitsontwikkeling

Eigen wil, behoeftes en wensen

Hypothese 5, Hypothese 11

Verwarring en ambivalentie

Hypothese 6

Cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen

Compensatie en/of voordeel

Hypothese 9

Ontwikkelen van inschattingen

Hypothese 8, Hypothese 10

Intra-psychische vermogens

Hypothese 7, Hypothese 14

Vooruitzicht

N-Hypothese 3

Voor deze indeling is gebruik gemaakt van de definitie van identiteitsontwikkeling zoals in hoofdstuk drie naar voren is gekomen. De subkoppen hebben betrekking tot directe en indirecte kenmerken van identiteitsontwikkeling. Cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen zijn verweven met én beïnvloeden individuele en sociale kenmerken van identiteitsontwikkeling en zijn indirecte aspecten van identiteitsontwikkeling. In een aantal gevallen treedt er een overlap op waardoor er geen sluitende indeling gemaakt kan worden. Hypothese 13 ‘angst en stress’ is een aspect dat indirect met sociale identiteit verweven is en tevens invloed heeft op cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen. Hypothese 14 ‘gebrek aan eigenwaarde’ bevat zowel individuele als sociale kenmerken van identiteitsontwikkeling. Er is gekozen voor een opzet die dit hoofdstuk prettig leesbaar maakt.

Sociale aspecten van identiteitsontwikkeling

Om identiteitsontwikkeling te bepalen, wordt gebruik gemaakt van de definitie van identiteitsontwikkeling zoals die in hoofdstuk drie is geformuleerd. Onderstaande hypothesen zijn gerelateerd aan de sociale aspecten van identiteitsontwikkeling ‘gesteund worden’, ‘vertrouwen krijgen’, ‘erkenning krijgen’, ‘meningen van anderen’ en ‘hoe anderen naar je kijken’. Ook wordt ‘langdurige stress en angst’ hierbij betrokken.

In relatie tot anderen

In het theoretisch kader is aan de orde gekomen dat identiteitsontwikkeling verloopt in relatie tot anderen. In hypothese 1 komen diverse aspecten van identiteitsontwikkeling in relatie tot anderen naar voren.

Hypothese 1a

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vormen hun identiteit in relatie tot anderen.

Deze hypothese is ontstaan vanuit de vooronderstelling dat identiteit niet op zichzelf staat en pas betekenis krijgt in relaties met anderen. Tijdens de analyse is gebleken dat dit een hele ruime formulering is, die bij alle respondenten en andere onderzoeksbronnen meerdere keren terugkomt. Andere starthypothesen gaan specifiek in op kenmerken van identiteitsontwikkeling. Om die reden heb ik de hypothese aangepast en toegespitst op sociale aspecten van identiteitsontwikkeling. De nieuwe hypothese luidt:

Hypothese 1b

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vormen hun sociale identiteit in relatie tot anderen.

Deze hypothese heb ik verbonden aan drie codes die specifiek in gaan op deze hypothese: (1) ‘volwassen worden, afzetten van ouders, zelf beslissen’, (2) ‘anderen beschermen, helpen, verantwoordelijk voelen’, (3) ‘isolatie of weinig contact met vrienden en familie’. Aan de hand van deze codes heb ik hypothese 1b verder ontwikkeld in 3 subhypothesen.

Hypothese 1b'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vormen hun sociale identiteit door zich af te zetten tegen hun ouders

In de adolescentie zijn vrouwen uit de onderzoeksgroep bezig zich tot de wereld te verhouden, zoals ook uit het theoretisch kader naar voren is gekomen. Op zoek naar eigen verantwoordelijkheden kunnen ze het gevoel hebben, dat ze volwassen genoeg zijn om zelf te kunnen beslissen. Diverse respondenten en onderzoeksbronnen gaven aan dat ze zich niet aan de afspraken en regels van het (ouderlijk) huis hielden omdat ze zichzelf volwassen en verstandig genoeg vonden. Drie respondenten gaven aan dat ze zich hebben afgezet tegen hun ouders op een ‘normale’ manier die paste bij de adolescentie ontwikkelingsfase. Eén van deze respondenten benoemde dat als een losmakingsproces van haar ouders. Eén respondent gaf aan dat ze eigenlijk onafhankelijk wil zijn van mensen maar dat dat nu niet kan, omdat ze nog minderjarig is. Eén respondent gaf aan dat haar ouders haar veel ruimte gaven voor eigen keuzes zolang ze maar met hun in gesprek bleef en hun grenzen zou respecteren. Eén respondent vertelde dat ze op 17-jarige leeftijd uit huis is gegaan en alle contact met haar ouders (en

broers en zussen) heeft verbroken.⁴⁶ Eén respondent en twee andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze hun moeder niet in vertrouwen namen vóór en tijdens de misbruik- en uitbuitingsituatie. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze zich zo tegen haar ouders keerde, dat ze een voogd toegewezen kreeg.

“Toen ging ik me ook steeds meer van mijn ouders afzetten, ik was 16 en ik vond mezelf heel oud dus ik dacht, ik kan alles zelf beslissen.” 2:8 (12:12)*

*Getallen achter de *quotations* zijn een verwijzing naar het softwareprogramma Atlas.ti waarin de gegevens zijn geanalyseerd. Het eerste cijfer verwijst naar de primaire bron (*Primary Document*), daarachter wordt de alinea vermeld. De twee getallen tussen haakjes verwijzen naar de *quotation*. De nummering van de onderzoeksbronnen zoals in het overzicht in hoofdstuk vier is weergegeven, komt niet overeen met de nummering van Atlas.ti. Dit komt omdat de bronnen in willekeurige volgorde in Atlas.ti zijn ingevoerd. Op deze manier wordt de anonimiteit van respondenten gewaarborgd.⁴⁷

Bovenstaand gaven vrouwen uit de onderzoeksgroep aan dat ze zich afzetten tegen ouders op een manier die past bij de adolescentie. Daarnaast gaven zij aan dat dit proces van afzetten aangedikt is door manipulatie van hun loverboy. Vier respondenten gaven expliciet aan dat ze door hun loverboy tegen hun ouders werden opgezet. Dit kwam ook naar voren bij diverse andere onderzoeksbronnen. Twee respondenten gaven aan dat deze manipulatie niet nodig was, aangezien het contact met ouders toch al verbroken was of omdat ze zelf nauwelijks contact met haar ouders onderhield. Drie onderzoeksbronnen en drie respondenten gaven aan dat zich afzetten tegen hun moeder/ouders en dit nogmaals is aangedikt door de manipulatie van hun pooier.

“Ik mocht hem niet meer zien van mijn ouders, maar hij liet dat niet gebeuren. Volgens hem was ik oud genoeg om voor mezelf te kiezen. En hij speelde in op het feit dat ik weinig aandacht kreeg. Hij zei steeds weer dat mijn ouders niet van me hielden en dat hij de enige was die oprecht van me hield. Wanneer ik dan weer thuis kwam en ruzie kreeg met mijn ouders werd zijn verhaal bevestigd.” 12:3 (9:9)

Deze subhypothese is om deze reden verder ontwikkeld zodat ook dit kenmerk terugkomt. Deze hypothese luidt:

Hypothese 1c¹

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vormen hun sociale identiteit door zich af te zetten tegen hun ouders, eventueel extra aangezet door manipulatie van hun loverboy.

Deze subhypothese houdt in dat adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden zich *mogelijk maar niet noodzakelijk* afzetten tegen hun ouders onder invloed van hun loverboy. Hiernaast komt tevens uit de gegevens naar voren dat ouders een belangrijke rol spelen

46 Zij is in haar ouderlijk huis structureel fysiek en geestelijk mishandeld door andere gezinsleden.

47 Respondenten onderling en eventueel hulpverleners weten of kunnen de volgorde van de interviews -en daarmee de gedane uitspraken- weten of raden. Door de interviews in willekeurige volgorde in Atlas.ti in te voeren, is niet te achterhalen welke respondent wat zegt, tenzij het gezegde herkend wordt. Namen en plaatsnamen met een hoofdletter afgekort.

ná de misbruik- en uitbuitingsituatie. Dit wordt verder uitgewerkt bij hypothese 2, waar ik dieper inga op ‘bevestiging van anderen’ als sociaal aspect van identiteitsontwikkeling en specifiek op het ‘vertrouwen van ouders’ in subhypothese 2³. Onderstaande illustratie geeft dit verband weer.

Hypothese 1c¹

‘volwassen worden, afzetten van ouders, zelf beslissen’

Hypothese 2³

‘vertrouwen van ouders’

Hypothese 1b²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vormen hun sociale identiteit door anderen te beschermen, te helpen en zich verantwoordelijk te voelen voor anderen.

“Ik vind het belangrijk dat ik andere mensen kan helpen. Ik wil zelf de zorg in dus, dat ik zelf in kan zien van ja, dat moet je niet doen want dan kom je daar en daar in. Ehm, maar dat ik ook in kan zien wie fout is, of wat fout is. En dat ook voor mezelf kan inzien.” 7:7 (46: 46)

Diverse vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat ze anderen willen helpen of beschermen of dat ze zich verantwoordelijk voelen voor zorg en hulp aan anderen. Op één respondent na, kwam dit in elk interview en diverse overige onderzoeksbronnen in verschillende vormen aan de orde. Zowel in het verleden als op het moment van het interview kwam dit aspect van identiteitsontwikkeling naar voren. Vijf respondenten gaven aan dat ze de laatste jaren anderen voortdurend in bescherming hebben genomen voor de dreigingen van hun loverboy. Ze vertelden dat ze zich behulpzaam en verantwoordelijk op stelden ten opzichte van anderen, zowel vóór, ín als ná de misbruik- en uitbuitingsituatie. Eén respondent gaf ook aan dat ze in de prostitutie terecht is gekomen en uitgebuit is, doordat ze zich verantwoordelijk voor anderen voelde. Eén respondent gaf aan dat ze haar ouders nog steeds in bescherming neemt, onder andere door hun niet alles te vertellen wat ze heeft meegemaakt. Drie respondenten vertelden dat ze een soort moederrol op zich nemen/namen. Twee respondenten gaven aan dat ze in de toekomst hulp of zorg willen bieden aan andere meiden, bijvoorbeeld probleemjongeren of meiden die opvang nodig hebben. Er zijn drie respondenten die aangaven al voorlichting te geven op scholen en buurt- of jongerenhuizen. Tevens werd door drie andere onderzoeksbronnen aangegeven dat zij -met hun huidige kennis en ervaring- andere vrouwen die in handen zijn gevallen van een loverboy willen helpen. Twee onderzoeksbronnen gaven aan dat ze een opleiding doen die hiermee verband houdt: rechten en zorg. Ze gaven aan hun kennis en

afgesneden van al haar sociale contacten in haar woonplaats. Eén respondent vertelde dat ze vanwege bedreigingen niet meer terug kan naar haar geboortestad waar ze haar hele sociale leven heeft opgebouwd. Eén respondent vertelde dat ze niet verder dan 100 meter van haar huis kan als ze alleen de deur uitgaat. Haar sociale contacten zijn onder andere hierdoor zeer beperkt.

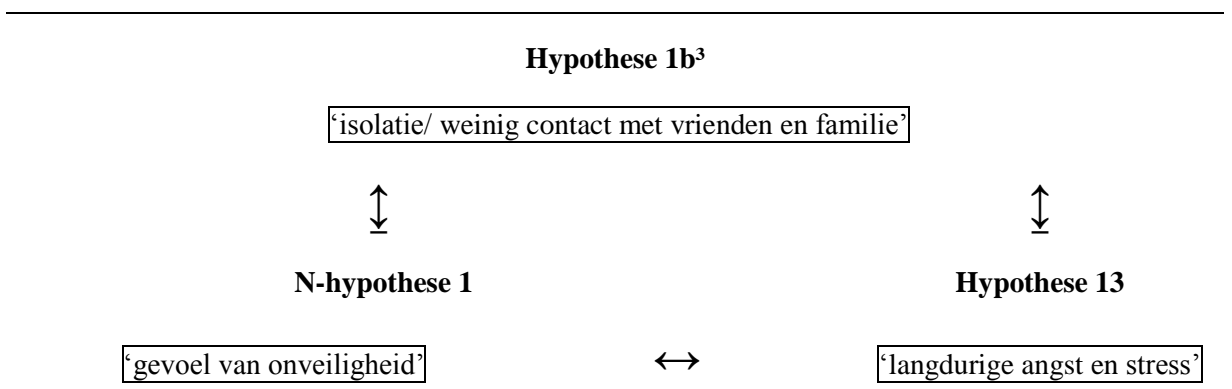
“Ehm, dus ik ben echt gaan onderduiken eigenlijk [...] Ik kon toch geen andere kant op dus, ja, wat moet je dan. Dus toen ben ik daar twee jaar gaan wonen, maar totaal geïsoleerd, want ik kon niet terug naar A. waar ik ben geboren en getogen. Ik had daar al mijn vrienden, mijn opleiding, mijn werk, alles wat ik ooit had gedaan had ik allemaal in A. Ik had daar een redelijk sociaal leven” 3:69 (104:104)

Samenvattend:

Hypothese 1 belicht diverse sociale aspecten van identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden. Afzetten tegen ouders, weinig contact met sociale omgeving en eventuele isolatie, zich verantwoordelijk voelen voor anderen of anderen willen helpen zijn sociale aspecten van identiteitsvorming van vrouwen uit de onderzoeksgroep die hier naar voren komen. Afzetten tegen ouders wordt aangegeven als een proces dat hoort bij het volwassen worden, hoewel manipulatie van hun loverboy dit proces mogelijk extra aanzet waardoor vrouwen uit de onderzoeksgroep (goed) contact met hun ouders verliezen.

De isolatie ná de misbruik- en uitbuitingsituatie gaat vaak gepaard met een gevoel van onveiligheid. Het gevoel van onveiligheid komt bij alle respondenten en meerdere andere onderzoeksbronnen aan de orde, hoewel niet iedereen erdoor geïsoleerd is geraakt. Het gevoel van onveiligheid heeft ook te maken met langdurige angst en stress tijdens de uitbuitingsituatie, dit komt aan de orde bij hypothese 13. Voor het gevoel van onveiligheid ná de misbruik- en uitbuitingsituatie is een nieuwe hypothese (N-hypothese 1) ontwikkeld. Deze hypothese luidt:

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben te maken met een gevoel van onveiligheid dat invloed heeft op hun bewegingsruimte en vrijheid. In het volgende schema heb ik de verbanden tussen de hypothesen geïllustreerd. Vervolgens werk ik deze hypothesen verder uit.

Gevoel van onveiligheid en langdurig angst en stress

Stress en angst spelen (indirect) een rol zowel tijdens als ná de misbruik- en uitbuitingsituatie bij de identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Hypothese 13 gaat in op de stress- en angstsituatie tijdens de uitbuiting, waarbij vernederingen en kleineringen aan de orde komen in een subhypothese. Ook na de uitbuitingsituatie is het zwaar en vermoeiend om weer te kunnen functioneren in de maatschappij. Het gevoel van onveiligheid en angst na de misbruik- en uitbuitingsituatie komt naar voren bij N-hypothese 1.

Hypothese 13

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, verkeerden in een hoge stress- en angstsituatie.

“Ik mocht zijn kamer niet verlaten. De deur zat op slot, ik kon ook niet gewoon weggaan. Die middag verkrachtte hij me keer op keer. Ik huilde en smeekte, maar hij liet me niet gaan.” 12:5 (13:16)

Deze hypothese is geformuleerd vanuit de vooronderstelling dat de misbruik- en uitbuitingsituatie gepaard is gegaan met hoge stress en angst die identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep beïnvloeden. Voorbeelden van stress- en angstsituaties waaraan de vrouwen bloot hebben gestaan zijn dreiging van (seksueel) geweld, waarnemingen van geweld en het ondergaan van (seksueel) geweld. Deze hypothese komt bij alle zes respondenten en acht andere onderzoeksbronnen naar voren. Eén respondent vertelde dat ze tijdens de uitbuiting zelf geen (seksueel) geweld en vernederingen heeft meegemaakt. Zij gaf aan dat ze wel geweldsituaties, waarbij ze zelf niet betrokken was, gezien heeft. Alle andere respondenten en onderzoeksbronnen gaven aan dat ze (seksueel) geweld en bedreigingen hebben ondervonden. De geweldservaringen lopen uiteen van enkele klappen tot zware mishandelingen, verwondingen van messen en gekneusde ribben. Twee onderzoeksbronnen gaven aan dat ze een miskraam hebben gehad naar aanleiding van de mishandelingen. Eén respondent gaf aan dat ze tijdens de misbruik- en uitbuitingsituatie werd opgesloten. Eén respondent vertelde dat ze werd gedrogeerd, verkracht en opgesloten om de uitbuitingsituatie aan te houden. Door de drugs kon zij zich niet verzetten of bewegen. Drie onderzoeksbronnen gaven aan dat ook klanten ‘agressief en brutaal zijn’ en hen mishandelden. Drie respondenten en drie andere onderzoeksbronnen gaven aan dat er wapens gebruikt zijn om te intimideren en te bedreigen. Angst- en stresssituaties in de uitbuitingsituatie zijn gepaard gegaan met vernederingen en kleineringen. Hiervoor heb ik een subhypothese geformuleerd.⁴⁸ Daarnaast heb ik een subhypothese ontwikkeld voor de gevolgen van de langdurige stress en angstsituatie.

⁴⁸ Alle (seksueel) geweld is vernederend. In subhypothese wordt ingegaan op de ‘subtiele’ vernederingen en kleineringen.

Hypothese 13¹

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben te maken gehad met vernederingen en kleineringen.

In de uitbuitingssituatie ondergingen vrouwen uit de onderzoeksgroep vernederingen en kleineringen. Dit gebeurde onder andere door leugens, mishandelingen, verkrachtingen en verbaal geweld. Eén respondent gaf aan dat haar vriend/pooyer afspraken nooit na kwam waardoor ze gefrustreerd raakte en waardoor het een obsessie werd om zijn aandacht te krijgen. Ze was zo gefocust op hem en zijn bezoeken aan haar, dat haar frustraties hoog opliepen. Zijn leugens maakte haar ‘gek’ en zorgden ervoor dat ze thuis bleef. Eerst vrijwillig, omdat ze hem graag wilde zien; later moest ze thuis zijn, om geweld te voorkomen.

“Want in al die tijd heb ik geen rust gekend. Want ik moest de hele tijd altijd dingen doen, en ik ben zo bijna helemaal gek gemaakt door hem, door de dingen die hij deed, de dingen die hij zei, de beloftes die hij maakte en niet nakwam. Het was zo frustrerend.” 2:83 (76:76)

Vernederingen en kleineringen hebben tot gevolg dat vrouwen gefrustreerd raken en dat er weinig overblijft van hun zelfbeeld en zelfvertrouwen. Respondenten gaven aan dat er twijfel ontstond of ze ‘het wel goed doen’ en of ze ‘wel wat waard zijn’. Eén respondent gaf aan dat de manier waarop ze behandeld werd, aanvoelde als een ‘afgang’, ook ten opzichte van haar vriendinnen. De gevolgen van vernederingen en kleineringen kunnen gerelateerd worden aan hypothese 14, waarin ingegaan wordt op gebrek aan eigenwaarde. De kleineringen gaan gepaard met gevoelens dat ze ‘niks waard zijn behalve om voor hoer te spelen’ of schaamte ten opzichte van vrienden en familie. Schuld en schaamte komen aan de orde bij individuele aspecten van identiteitsontwikkeling bij hypothese 6b².

Hypothese 13²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, raakten depressief, uitgeput en vermoeid door langdurige stress en angst.

“Maar ik had helemaal niks, ik deed maar gewoon wat me gezegd werd, ik had nergens meer zin in, ik was helemaal niet meer blij. [...] Ik was alleen maar somber. En depressief gewoon.” 2:135 (150:150)

Uit de gegevens komt naar voren dat frustraties, vernederingen, kleineringen en langdurige angst en stress kunnen leiden tot uitputting, vermoeidheid en depressie. In de uitbuitingssituatie wordt er zoveel van hun lichaam gevraagd dat ze ‘gebroken zijn’. Depressie, anorexia, automutilatie, zelfverdooving door drugs en alcohol en zelfmoordpogingen komen bij verschillende onderzoeksbronnen en respondenten naar voren. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze in een ‘spook veranderde’. Eén respondent gaf aan dat ze ‘nergens meer zin in had’. Eén respondent vertelde dat ze zichzelf automutileerde om stress kwijt te raken. Twee respondenten en twee onderzoeksbronnen gaven aan dat ze anorexia hadden ontwikkeld. Eén respondent en één onderzoeksbron gaven aan dat ze lange nachten maakte en hard werkten, waardoor ze overdag vermoeid waren. Eén respondent gaf aan dat ze

‘niet meer wilde leven’. In diverse onderzoeksbronnen kwam naar voren dat doodsgedachten aanwezig zijn die eventueel leiden tot zelfmoordpogingen.

N-hypothese 1

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben te maken met een gevoel van onveiligheid dat invloed heeft op hun bewegingsruimte en vrijheid.

“Ik ging niet meer alleen naar buiten, ik deed helemaal niks. Ik durfde ook niks te doen alleen. Ik was zoooooo bang niet normaal.” 5:17(40:40)

Deze N-hypothese is geformuleerd op grond van de empirische gegevens dat bij alle respondenten ná de misbruik- en uitbuitingsituatie het gevoel van onveiligheid invloed blijkt te hebben op hun identiteitsontwikkeling. Isolatie of verwijdering van de sociale omgeving kan een gevolg hiervan zijn, zoals tevens bij hypothese 1b³ aan de orde is gekomen. N-hypothese 1 gaat in op diverse aspecten van het gevoel van onveiligheid als vrouwen uit de onderzoeksgroep weg zijn bij hun loverboy en is verbonden met drie codes: (1) ‘paniek in openbaar’, (2) ‘geschonden vertrouwen’ en (3) ‘aangifte en rechtszaak’. Aan de hand van deze codes heb ik drie subhypothesen ontwikkeld.

N-hypothese 1'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zijn bang en/of paniekerig in het openbaar.

Respondenten gaven aan dat ze, ook nu ze -op het moment van het interview- bij hun pooier weg zijn, om zich heen blijven kijken op straat of de straat niet meer op durven. Ze zijn bang om hem of vrienden van hem tegen te komen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan slecht op hun gemak te zijn in het openbaar omdat het angstgevoel blijft dat hij overal kan opduiken. Pooiers blijven vrouwen uit de onderzoeksgroep bedreigen en zorgen voor een onveilige leefsituatie waardoor ze ook na de uitbuiting angstig blijven. Vier respondenten vertelden dat ze sommige plekken nog steeds (moeten) vermijden in verband met hun veiligheid. Eén respondent gaf aan dat ze nog steeds niet alleen haar huis uit kan. Twee respondenten zeiden dat ze langzaamaan vaker alleen naar buiten gaan uit protest nog langer bang te zijn. Twee onderzoeksbronnen gaven dat ze niet langer meer bang willen zijn.

Twee respondenten gaven aan dat ze een soort pleinvrees hebben ontwikkeld. Ze zijn slecht op hun gemak in openbare drukke ruimtes zoals bijvoorbeeld de stadsbus. Bij één respondent gaat dit soms gepaard met lichamelijke reacties als zweetaanvallen. Haar lichaam heeft dus nog een reactie dat duidt op schrik of angst als de respondent buiten is. Eén onderzoeksbron gaf aan, dat wanneer ze omringd is door mensen, liever niemand om zich heen wil hebben.

“Want nu wil ik gewoon niet met de bus. Dat zijn zoveel mensen in zo'n ruimte, ik ben bang dat ik een beetje paniekerig wordt of dat ik me herkend voel of wat dan ook. Dus ik wil eigenlijk niet met de bus, ook niet met vriendinnen.” 2:116 (126:126)

N-hypothese 1²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben moeite anderen te vertrouwen.

In de misbruik- en uitbuitingsituatie is het vertrouwen van vrouwen uit de onderzoeksgroep geschonden. Geschonden vertrouwen heeft tot gevolg dat vrouwen ná de uitbuitingsituatie anderen nog moeilijk vertrouwen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat het (geschonden) vertrouwen in anderen en in de wereld onder andere te maken heeft met gevoel van (on)veiligheid. Dit beïnvloedt hun bewegingsruimte, vrijheid en identiteitsontwikkeling in relaties tot anderen. Eén respondent gaf aan dat ze geen mannen meer vertrouwt. Eén respondent vertelde dat ze een nieuwe sociale omgeving moet opbouwen en dat ze niet weet wie ze nog kan vertrouwen. Eén respondent vertelde dat ze geen sociale contacten meer opbouwt om zichzelf te beschermen. Eén respondent en één onderzoeksbron gaven aan dat hun vertrouwen ook geschonden is door hulpinstanties, die geheimhouding hadden beloofd maar toch ouders of politie hebben ingeschakeld. Contacten met professionals komen in de volgende paragraaf aan de orde.

“En zelf heb ik er bewust voor gekozen om geen sociale contacten meer op te bouwen, omdat ik dat dus blijkbaar niet aankon, want ik verloor mezelf er steeds in, en als tweede omdat ik daar echt geen zin meer in had, want alle mensen waren toch klootzakken, want iedereen bedonderde me blijkbaar. En als derde dat ik daar gewoon geen energie meer voor had. Ik had zo iets van, als ik niet weet hoe het moet, dan maar niet. Want dat is de enige manier dat ik me blijkbaar kan beschermen.” 3:98 (156:156)

N-hypothese 1³

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, worden door het verloop van de rechtszaak en/of aangifte (indirect) beïnvloed in hun identiteitsontwikkeling

Vrouwen uit de onderzoeksgroep zijn bezig om hun leven weer op poten te krijgen en het verloop en het resultaat van een aangifte en/of rechtszaak heeft hier, gewild of ongewild, invloed op. Het wachten op verloop van aangiftes en rechtszaken en de strijd om de gebeurtenissen te kunnen plaatsen en te verwerken is geestelijk zwaar. Hun bewegingsruimte, vrijheid en (on)veiligheid worden beïnvloed door het resultaat van de aangifte of rechtszaak, waarbij diverse gevoelens een rol spelen.

Drie respondenten geven aan dat ze geen aangifte durven te doen vanwege hun eigen veiligheid en die van anderen. Zij zijn uit hun sociale omgeving gevlucht en verblijven op een adres dat bij hun loverboy -vermoedelijk⁴⁹ niet bekend is. Eén respondent vertelde dat ze opgelucht is dat haar loverboy voor twee jaar in detentie zit. Ze vertelde dat ze zich voorlopig geen zorgen hoeft te maken als ze op straat loopt. Eén respondent gaf aan dat haar aangiftes nergens op uit gelopen zijn en dat haar loverboy nog steeds vrij rond loopt. Ze zei boos en gefrustreerd te zijn over het feit dat hij zijn straf

49 Dit betekent dat de vrouwen op een anoniem adres verblijven en de loverboys geen contact zoeken. Daarbij is af te vragen of de loverboys de verblijfplaats werkelijk niet weten.

ontloopt. Eén respondent vertelde dat ze haar loverboys nog steeds ziet als vrienden en dat ze daarom geen aangifte wil doen. Ze gaf aan dat ze twijfelt ze of ze tegen deze jongens wil getuigen in de rechtszaak waarbij ze door een vriendin, die hetzelfde overkomen is, zijn aangeklaagd. Een interview is niet door kunnen gaan onder andere vanwege de teleurstellende afloop van de rechtszaak tegen haar loverboy. Na de rechtszaak gaf ze aan zich niet sterk genoeg te voelen en een time-out te nemen.

“Ondertussen is de dader vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs. Ik heb geen idee wat mij te wachten staat. Is hij veranderd door de tijd dat hij hechtenis heeft moeten zitten, of heeft dat alleen maar zijn wraakgevoelens aangewakkerd?” (ingezonden brief Villa Achterwerk Nr 49 2009)

Samenvattend:

Hypothese 13 laat zien dat vrouwen uit de onderzoeksgroep langdurig in een angst- en stresssituatie hebben verkeerd, waarin ze vernederingen, kleineringen en (seksueel) geweld hebben ervaren. Fysiek en geestelijke uitgeputting is het gevolg van de langdurige stresssituatie, waardoor intra-psychische vermogens beïnvloed worden en bijvoorbeeld depressie en/of anorexia kan ontstaan. In N-hypothese 1 komt naar voren dat het gevoel van onveiligheid, angst en stress nog steeds aanwezig zijn ná de misbruik- en uitbuitingsituatie. Het geschonden vertrouwen, het verloop van de aangifte en/of rechtszaak en angst in het openbaar zijn zaken die een rol spelen bij de bewegingsruimte en vrijheid om een identiteit te vormen.

Bevestiging en erkenning

Bevestiging en erkenning van anderen zijn sociale aspecten die een rol spelen bij identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Met erkenning wordt bedoeld dat ze een zekere waardering vinden in het contact. Bevestiging zoeken bij anderen houdt in dat het tekort aan eigen overtuiging, ofwel twijfel of onzekerheid, wordt gecompenseerd.

In hypothese 2 gaat in op bevestiging van de (directe) sociale omgeving, waarbij het contact met ouders specifiek aan de orde komt in een subhypothese. N-hypothese 2 is ontwikkeld om het contact tussen vrouwen uit de onderzoeksgroep en hulpverlening en politie weer te geven. Hypothese 3 gaat in op de behoefte aan erkenning van de loverboy. Hypothese 4 veronderstelt dat vrouwen uit de onderzoeksgroep vrijheid ontwikkelen in het contact met hun pooier.

Hypothese 2

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zoeken bevestiging bij anderen.

Deze hypothese richt zich, behalve familie en vrienden, ook op andere relaties zoals bijvoorbeeld hulpverleners en politie, prostituees, kennissen en (eventuele) groepsbewoners en/of medegedetineerden. Deze hypothese staat in relatie tot hypothese 14, waarin gebrek aan eigenwaarde

aan de orde komt. Onderstaande illustratie geeft dit verband weer. Aan het eind van deze subparagraaf wordt dit schema uitgebreid met verbanden met meerdere hypothesen.

Hypothese 2

‘bevestiging zoeken bij anderen’

Hypothese 14

‘gebrek aan eigenwaarde’

Bij bevestiging zoeken spelen gevoelens van angst voor afwijzing een rol. Het gaat bij bevestiging niet altijd om een positieve waardering, het is eerder belangrijk dat vrouwen uit de onderzoeksgroep begrip en steun ervaren. Deze hypothese is verbonden met drie codes (1) ‘herkenning, begrip en steun’, (2) ‘wat anderen vinden’ en (3) ‘gebrek aan vertrouwen van ouders’. Aan de hand van deze codes heb ik drie subhypothesen ontwikkeld.

Hypothese 2'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zoeken herkenning, begrip en steun bij anderen.

Begrip en inleving van anderen wordt door adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden ervaren als een steun. Alle respondenten gaven aan dat ze steun vinden bij anderen en dat dit belangrijk voor ze is. Adolescente vrouwen die in de prostitutie hebben gewerkt, vinden bevestiging bij anderen die hetzelfde meemaken of hebben meegemaakt. Eén respondent vertelde dat ze in de uitbuitingsituatie begrip vond bij vrouwen die in een soortgelijke situatie zaten. Doordat zij bekend waren met de situatie, vond ze meer begrip en bevestiging van de vrouwen in de wereld van de prostitutie dan daarbuiten. Op het moment dat ze besloot om te vluchten, veranderde dit. Toen ze eenmaal besloten had om met de prostitutie te stoppen, vond ze deze bevestiging niet meer bij de vrouwen die nog in de prostitutie werkzaam waren, maar juist bij personen daarbuiten.

“En later, toen ik de stap maakte om een einde te maken aan alles en mijn leven weer op orde te krijgen, toen vond ik dat begrip daar niet. Dat ik wilde stoppen, dat ik het niet wou, want ik ben er ook niet vrijwillig ingegaan. En dan vond ik dat begrip niet, dan vind je dat weer bij de mensen daar buiten.” 8:11(65:68)

Niet alle vrouwen delen bovenstaande ervaring. Eén respondent vertelde dat ze in de prostitutie helemaal niet op haar gemak was, onder andere vanwege een grote concurrentie onderling. Dit kan geïnterpreteerd worden als een gebrek aan steun en herkenning van vrouwen die in dezelfde situatie zaten. Diverse overige onderzoeksbronnen gaven aan, dat ze veel gehad hebben aan lotgenotengroepen en/of opvang waar ze met adolescente vrouwen zaten die hetzelfde hadden meegemaakt. Op het forum

Stop Loverboys Nu werd bevestiging gegeven door op elkaars berichten en gedichten te reageren en elkaar onderling te steunen. Twee respondenten hebben in detentie gezeten en vonden steun en begrip in de groep op de afdeling. Drie respondenten hebben op het moment van het interview een nieuwe relatie. Hun nieuwe vriend is op de hoogte van de misbruik- en uitbuitingsituatie en ze vinden begrip en steun bij hem.

Hypothese 2²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zijn bezig met wat anderen van hun vinden.

In het theoretisch kader is aan de orde gekomen dat tijdens de adolescentie de sociale omgeving een grote rol speelt. In de interviews en in andere onderzoeksbronnen werd duidelijk dat vrouwen uit de onderzoeksgroep bezig zijn met wat hun omgeving van hun denkt. Twee respondenten en twee andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze wilden vertellen van de misbruiksituatie maar dat ze bang waren voor afkeuring en afwijzing van anderen. Ook als bekend is geworden dat ze in de prostitutie hebben gezeten, is het moeilijk voor vrouwen uit de onderzoeksgroep om zich te onttrekken aan wat de sociale omgeving vindt. Eén respondent gaf aan dat haar broer en zussen geen contact meer met haar zoeken sinds dat zij weten dat ze in het loverboy circuit heeft gezeten. Zonder dat ze de precieze reden weet, denkt ze dat zij zich schamen. Eén respondent vertelde dat haar vrienden van niks weten, omdat ze niet het ‘zielige meisje’ wil zijn dat vanalles heeft meegemaakt. Ook op het forum werd aangegeven dat vrouwen uit de onderzoeksgroep geen medelijden verwachtten van anderen. Eén respondent gaf aan dat ze geen begrip ervaart als de ervaring ontkend wordt ‘alsof ze nooit is weggeweest’. Daarmee wordt ook ontkend wat er gebeurd is en wat ze geleerd en ervaren heeft. Enkele respondenten gaven aan dat ze het vervelend vinden dat anderen van de gebeurtenissen weten doordat het bijvoorbeeld in de media is geweest. Het is voor hen vervelend als mensen hen herkennen, of als ze denken dat mensen hen herkennen en ze hebben last van eventuele vooroordelen.

“En dan denk ik, wat zullen ze dan toch denken? En, ja, dat zijn toch van die dingen. Ik had het ook liever helemaal voor mezelf gehouden.” 2:66 (66:66)

In de meeste gevallen hebben vrouwen uit de onderzoeksgroep last van (voor)oordelen over hun situatie of over henzelf. Eén respondent gaf aan dat mensen over haar loverboys oordelen zonder dat zij ze kennen en dat ze dat vervelend vindt. Zij ervaart geen begrip voor haar beleving dat ze haar loverboys nog als vrienden ziet.

Hypothese 2³

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hechten belang aan vertrouwen van ouders.

Bij zoeken naar bevestiging bij anderen komt bij diverse respondenten en onderzoeksbronnen het

vertrouwen van ouders naar voren. Twee respondenten en één andere onderzoeksbron gaven aan dat het vertrouwen van hun ouders is weggegaan toen de misbruik- en uitbuitingsituatie bekend is geworden. Eén respondent maakte onderscheid in het ‘gewone’ vertrouwen en het ‘diepe’ vertrouwen en gaf aan dat het ‘diepe’ vertrouwen verdwenen is in de relatie met haar ouders. Eén onderzoeksbron gaf aan dat haar moeder haar niet vertrouwde. Eén respondent gaf aan dat ze zich vóór de uitbuiting niet serieus genomen voelde door haar ouders.

“Ze geven me helemaal geen vertrouwen. Want ja, vertrouwen van iedereen is ook wel een beetje weggegaan.”
10:23 (101:101)

Vijf respondenten vertelden dat hun ouders en hun reactie een grote rol hebben gespeeld en spelen. Zij vertelden dat hun ouders erg belangrijk zijn geweest om uit de misbruik- en uitbuitingsituatie te komen. Op één respondent na is dit door hen (soms pas achteraf) als positief ervaren. Eén respondent gaf aan dat ze soms twijfelt of ze wel aan haar moeder had moeten vertellen wat er aan de hand was, omdat de gevolgen ervan zo groot zijn geweest. Ze is nog niet overtuigd dat de gevolgen ervan beter voor haar zijn.

Vertrouwen en gebrek aan vertrouwen speelt ook mee in contacten met hulpverlenende instanties en politie. Naast gebrek aan vertrouwen zijn in contact met hulpinstanties en politie andere diverse en ambivalente ervaringen naar boven gekomen. Om deze ervaringen van vrouwen uit de onderzoeksgroep in professionele contacten verder uit te werken, is een nieuwe hypothese aangemaakt, N-hypothese 2.

N-hypothese 2

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben ambivalente ervaringen met instanties als hulpverlening en politie.

“Dus af en toe heb ik die roep om hulp gedaan, maar ja, als je dat niet krijgt, van instanties die je toch moeten helpen op dat moment, die misschien ook veiligheid konden geven. Ja, ik kon het ook wel tegen een vriendin van mij zeggen, maar dan leg ik mijn probleem in haar handen en dan...wat moet die doen verder. Dus dat schoot ook niet op. Dus ik heb het wel geprobeerd, maar ben elke keer eh...politie A. is gewoon niet zo goed” 2:56 (50:50)

Zes respondenten en vijf onderzoeksbronnen gaven aan dat ze contact hebben gehad met hulpverlening en politie. Deze ervaringen zijn erg uiteenlopend. Drie respondenten gaven aan tevreden te zijn met de hulpverlening die ze hadden ontvangen. Eén respondent vertelde dat contacten met politie en hulpverlening alleen maar zijn uitgelopen op teleurstellingen en dat ze alleen maar hoeft moeten wachten op gepaste hulp. Nog steeds doet de politie niets met haar aangiftes en is de hulpverlening niet in gang gezet. Eén respondent gaf aan dat ze vanaf haar 16de in diverse instellingen heeft gezeten en dat de begeleiding daar niet wist wat ze moesten doen met een meisje dat in het loverboy circuit heeft gezeten. Ze gaf aan dat ze totaal niet begrepen werd en onder andere daardoor ook weggelopen is. Vervolgens is ze bij projecten terecht gekomen die speciaal gericht waren op

vrouwen uit het loverboy circuit en dat heeft ze ook als ‘verschrikkelijk’ ervaren. Eén onderzoeksbron en één respondent gaven aan dat ze zonder eigen keus in de hulpverlening terecht zijn gekomen en ze zijn erg ontzet over dat dat zomaar kan. Eén respondent vertelde dat haar vertrouwen erg geschonden is toen ze haar verhaal in vertrouwen had gedaan bij Jeugdzorg en dat dit meteen doorverteld is aan haar moeder. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze in de hulpverlening niet voor zichzelf heeft leren denken. Twee respondenten gaven aan dat ze zich onveilig voelden en dat de politie niets voor hen heeft gedaan. Ze vertelden dat ze van de politie verwachtten dat ze hen konden beschermen. Drie onderzoeksbronnen gaven aan dat de zaken op het politiebureau ‘slopend’ waren.

“Die aangiftes ja het is echt zwaar, je word er psychisch moe van, echt zo gaar” 6:3 (16:17)

Hypothese 3a

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, vonden erkenning en/of bevestiging bij hun pooier/loverboy

Deze hypothese is geformuleerd vanuit de vooronderstelling dat de uitbuitings situatie aangehouden werd onder andere vanuit een behoefte, namelijk het krijgen van erkenning en/of bevestiging van de pooier. Deze behoefte kan ook nog bestaan als vrouwen uit de onderzoeksgroep bij hun pooier/loverboy weg zijn en naar hem terug willen. Eén respondent en één andere onderzoeksbron vonden daadwerkelijk erkenning in het contact met hun pooier. Andere respondenten en onderzoeksbronnen gaven aan dat ze voornamelijk *verlangden* naar erkenning maar die nooit of onvoldoende kregen van hun pooier. Om die reden is deze hypothese opnieuw geformuleerd.

Hypothese 3b

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, verlangden naar erkenning en/of bevestiging van hun pooier/loverboy.

Vier respondenten en drie andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze de situatie aanhielden vanwege verlangen en hoop dat de situatie (of hun vriend/pooier) zou veranderen. Ze vertelden dat er, voorafgaand aan de prostitutie, sprake was van een relatie waarin alles goed was. Ze bleven geloven dat de prostitutie slechts tijdelijk was. Eén respondent vond een luisterend oor en begrip bij haar loverboy. Zij wilde graag een relatie met hem maar werd ‘met smoesjes afgewezen’. Eén respondent gaf aan dat ze door had dat hij alleen maar geld kwam ophalen, ze kreeg nooit de erkenning waarnaar ze verlangde. Eén andere respondent vertelde dat ze juist ‘de hemel in werd geprezen’ om haar financiële inbreng, waardoor zij zich nuttig en belangrijk voelde. Ze voelde zich verantwoordelijk om het werk te blijven doen. Eén andere onderzoeksbron gaf aan dat ze bevestiging en erkenning kreeg van haar pooier, weliswaar afgewisseld met vernederingen en kleineringen. Eén respondent gaf aan dat het moment dat haar vriend haar tot prostitutie dwong, ze alleen nog maar eraan dacht hoe ze kon vluchten. Ze gaf aan dat ze niet verlangde dat hij weer haar ‘oude’ vriend zou worden, maar wilde bij

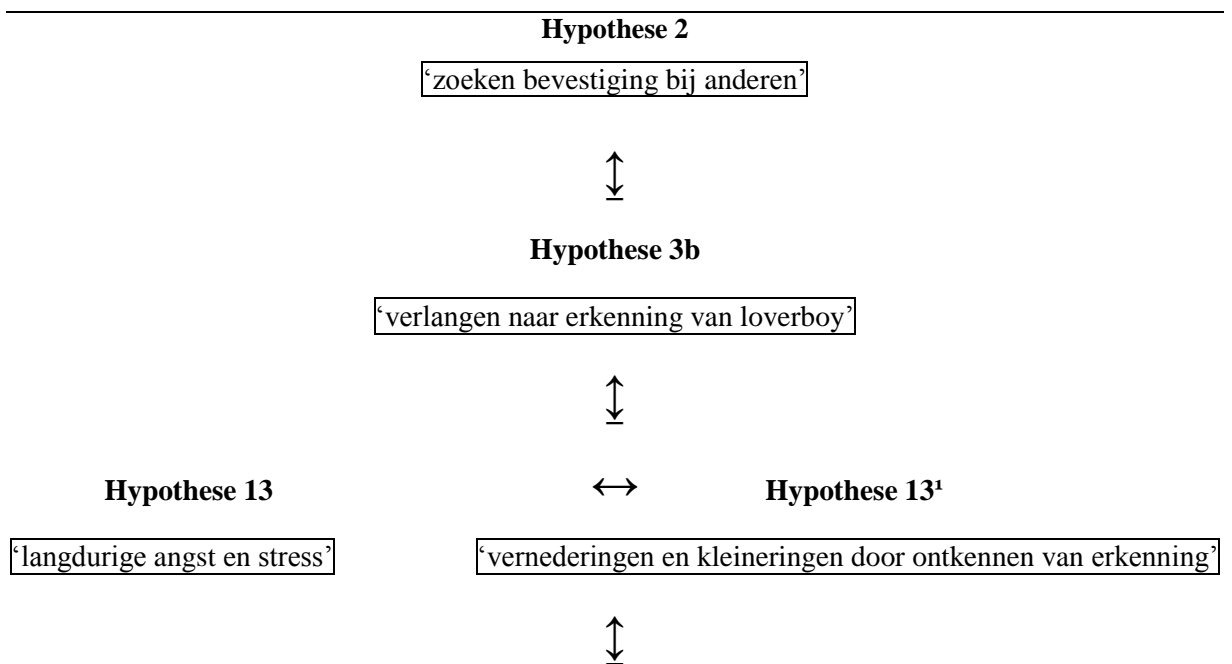
hem weg op het moment dat hij haar met geweld tot prostitutie dwong. Eén andere onderzoeksbron gaf aan dat ze niet zozeer aandacht van haar loverboy verlangde, maar van de groep mensen erom heen.

“Ja, ondertussen ben ik wel steeds meer verantwoordelijk, of voelde ik me verantwoordelijk en werd ik ook geprezen om mijn verantwoordelijkheid want wat was ik wel niet geweldig dat ik dit voor hem deed.” 3:31 (48:48)

Het verlangen naar erkenning hangt samen met hypothese 1b² ‘anderen beschermen, helpen, verantwoordelijk voelen’. Deze aspecten gaan gepaard met de behoefte aan erkenning. Twee respondenten en een andere onderzoeksbron gaven aan dat ze steeds verder zijn gegaan om hun pooier te helpen zijn (zogenaamde) schulden af te betalen, dat onder andere uitbuiting in de prostitutie tot gevolg heeft gehad. Ze hadden ook diverse (grote) leningen afgesloten om hun pooier te helpen in zijn (zogenaamde) geldzorgen. Ze gaven aan dat ze hem, door geld af te staan wat ze onder meer in de prostitutie verdiend hadden, ‘blij konden maken’ en ‘tevreden konden stellen’. Vrouwen gaven aan dat ze steeds meer grenzen zijn gaan verleggen om hun pooier tevreden te houden en te helpen. Zoals ook in de illustratie op pagina 58 is weergegeven werd door vrouwen uit de onderzoeksgroep aangegeven dat er een verband is met grenzen verleggen, dat in hypothese 5b² naar voren komt. Het verleggen van grenzen komt aan bod bij individuele aspecten van identiteitsontwikkeling.

“En op een gegeven moment ga je steeds meer je eigen grenzen verleggen door steeds meer te geven. En iemand blij willen houden, door hem steeds meer te geven.” 2:139 (154:154)

Het hopen op en verlangen naar erkenning ging gepaard met de ontkenning ervan. Deze ontkenning van het verlangen naar erkenning door de pooier is gerelateerd aan ‘frustraties, kleinering, vernedering’ die aan de orde is gekomen bij hypothese 13¹. De voorgaande illustratie op pagina 67 is onderstaand uitgebreid met de verbanden tussen hypothesen.

Hypothese 14

‘gebrek aan eigenwaarde’

Hypothese 4

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, ontwikkelden eigen vrijheid in de verhouding met de pooier.

Hypothese 4 is geformuleerd vanuit de vooronderstelling dat vrouwen uit de onderzoeksgroep de ongelijke machtsverhouding op een of andere manier compenseerden. Vier respondenten gaven sporadisch aan dat ze enige mate van vrijheid ervoeren in de relatie met hun pooier. Eén respondent gaf aan dat ze af en toe een beetje geld achterhield om drugs te kunnen kopen. Zij gaf ook aan dat ze geld gebruikte om aandacht van haar vriend/pooier te krijgen. In haar verhaal klonk echter voornamelijk door dat ze van hem afhankelijk was. Een andere respondent vertelde dat ze de hele tijd het gevoel had dat ze gewoon kon doen wat ze wilde. Zij werd niet met fysiek geweld en bedreigingen gedwongen om in de prostitutie te werken, maar werkte vanuit een verantwoordelijkheidsgevoel. Pas later, toen ze een pauze wilde inlassen, werd haar duidelijk dat ze niet zo vrij was als ze dacht. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze een bepaalde status verworven had in het criminele circuit en ten opzichte van haar pooier. Zij kreeg een zekere waardering voor haar positie en had (in beperkte mate) vrijheid in verhouding tot haar loverboy zolang ze naar hem luisterde.

Deze hypothese komt minimaal naar voren met deze enkele uitspraken. Ook kan betwist worden of de bovenstaande uitspraken met vrijheid te maken hebben en of respondenten dit ook zo zouden benoemen. Mogelijk is het voor vrouwen uit de onderzoeksgroep niet expliciet aan te duiden hoe zij zich ten opzichte van de ongelijke machtsrelatie verhielden. Het komt in elk geval niet uit de gegevens naar voren dat zij eigen vrijheid ervoeren in de verhouding met hun pooier. Om die reden wordt hypothese 4 niet verder uitgewerkt. De vooronderstelling dat vrouwen de ongelijke machtsverhouding compenseerden komt nog in een andere vorm aan de orde bij hypothese 9, waarbij ingegaan wordt op beloning.

Samenvattend:

In hypothese 2 zijn diverse sociale aspecten van identiteitsontwikkeling naar voren gekomen waarbij ingegaan wordt op bevestiging van mensen uit de sociale omgeving. Begrip en steun van anderen, meningen en oordelen van mensen en vertrouwen van ouders spelen een rol. Ouders en hun vertrouwen zijn van belang als vrouwen uit de onderzoeksgroep zich van de misbruik- en uitbuitingsituatie losmaken. Hypothese 3 laat zien dat vrouwen (direct of indirect) verlangen naar erkenning van hun loverboy. Door te spreken van ‘hem willen helpen’ of ‘hem tevreden houden’ wordt aangegeven dat zij zich dienend opstellen en hierom gewaardeerd (willen) worden. Ontkenning

van deze behoefte heeft ‘frustratie, kleineringen en vernederingen’ (hypothese 13¹) en gebrek aan eigenwaarde (hypothese 14) tot gevolg, dat afgebeeld is in de voorgaande illustratie. De ervaringen van vrouwen uit de onderzoeksgroep met professionals (N-hypothese 2) gaan gepaard met verwachtingen dat politie en hulpverlening iets voor hen kan betekenen. Deze contacten hebben, gewild of ongewild, indirect invloed op identiteitsontwikkeling. Goede ervaringen met politie en hulpverlening kunnen belangrijk zijn voor een gevoel van veiligheid, waardoor de bewegingsvrijheid vergroot wordt en meer ruimte ontstaan voor identiteitsvorming.

Verliefdheid

Sommige vrouwen uit de onderzoeksgroep hebben een relatie gehad en/of waren verliefd op hun loverboy. Er komt regelmatig uit de gegevens naar voren dat alles ‘goed’ ging en dat ze een gewonen relatie hadden in het begin, totdat het ‘mis’ ging. Hypothese 12 gaat in op verliefdheid.

Hypothese 12

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, handelden uit naam van liefde.

“Wat is er nu mooier dan echt geliefd te worden! Het is zo verleidelijk voor een vrouw als ze proeft dat een man haar liefheeft boven anderen. G. werd een bijzonder man voor me. Hij hield van me en ik begon hem te vertrouwen en me te wentelen in de warmte die hij me gaf. 9:7 (15:15)

Deze hypothese is ontstaan vanuit de definitie van loverboy methoden zoals die veelvuldig gebruikt wordt in de literatuur. ‘Uit naam van liefde’ betekent in deze hypothese dat vrouwen uit de onderzoeksgroep verliefd zijn op hun loverboy. Uit de kwalitatieve gegevens is gebleken dat niet alle vrouwen uit de onderzoeksgroep verliefd waren op hun loverboy of dat de uitbuitingsituatie vanuit liefde is aangehouden. Als ‘uit naam van liefde’ breder gedefinieerd wordt met aspecten als ‘vertrouwen hebben, fantaseren, dromen hebben, verlangen naar erkenning of aandacht’ ontstaat er een overlap met hypothese 8² ‘hopen, dromen, fantaseren’. Het is te beperkend om alleen te spreken van verliefdheid, omdat er sprake is van verwarrende en tegenstrijdige gevoelens. Deze ambivalentie komt aan de orde bij hypothese 6. Om die reden wordt deze hypothese niet verder uitgewerkt.

Individuele aspecten van identiteitsontwikkeling

Onderstaande hypothesen zijn gerelateerd aan individuele kenmerken van identiteitsontwikkeling ‘weten wat je wilt’, ‘eigen keuzes maken’, ‘eigen behoeftes kennen’, ‘eigen gevoelens kennen’, ‘eigen mening hebben’, ‘aanvoelen en aangeven van grenzen’, die in hoofdstuk 3 uit de definitie naar voren zijn gekomen.

Eigen wil, behoeftes en wensen

Het ontwikkelen van een eigen wil, behoeftes en wensen en deze uitdrukken is een belangrijk aspect van identiteitsontwikkeling. Hypothese 5 gaat in op het onderzoeken van eigen keuzes en behoeften en het uitdrukken hiervan. In hypothese 6 komen ambivalente gevoelens en gedachten aan de orde. In

hypothese 11 komt aan de orde dat vrouwen uit de onderzoeksgroep het gevoel hadden dat ze de uitbuitingsituatie niet konden veranderen.

Hypothese 5a

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, weten niet goed wat ze zelf willen.

Deze hypothese is geformuleerd vanuit de vooronderstelling dat vrouwen uit de onderzoeksgroep van hun eigen wil afdrijven in de machtsrelatie met hun loverboy. Deze hypothese ‘weten wat je wil’ houdt ook in dat eigen wil of wensen uitgedrukt worden in meningen, handelingen, keuzes en het stellen van grenzen. Dit hangt samen met gevoelens, die in hypothese 6 aan de orde komen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven op verschillende manieren aan of ze hun eigen wil en wensen kenden en uitdrukten. Twee respondenten bevestigden dat ze inderdaad niet wisten wat ze wilden waarvan één respondent aangaf dat ze alles wel ‘leuk en goed’ vond en daardoor meegaand was. Anderen gaven aan dat ze goed wisten wat ze (niet) wilden, maar dat ze dit niet konden uitdrukken in de misbruik- en uitbuitingsituatie. Door deze respondenten wordt verband gelegd tussen het uitdrukken van wil en wensen, keuzes en handelingen en hypothese 13, waarin aan de orde is gekomen dat vrouwen in stress- en angstsituaties verkeerden. Respondenten gaven aan dat niet alleen geweld, maar ook vertrouwen, beloftes en hoop ervoor zorgden dat ze over hun grenzen heen gingen en hun eigen wensen en wil (tijdelijk) aan de kant zetten. Bovenstaande hypothese omvat niet alle aspecten en is om deze reden verder ontwikkeld.

Hypothese 5b

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, onderzoeken (het uitdrukken van) eigen wil, behoeftes, wensen en keuzes.

Deze hypothese is verder ontwikkeld in subhypothesen aan de hand van drie codes: (1) ‘onbereikbare wil en wensen’, (2) ‘grenzen kennen, aangeven en aanvoelen’ en (3) ‘eigen keuzes, verkeerde keuzes?’.

Hypothese 5b'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, konden in de misbruik- en uitbuitingsituatie eigen wil en wensen niet uitdrukken.

Twee respondenten gaven aan dat ze in de misbruik- en uitbuitingsituatie absoluut wisten wat ze wilden, maar ‘er niet bij konden komen’. De wil van de pooier overheerste zodanig dat de eigen wil en wens niet meer ‘boven kwamen drijven’. Angst voor (de dreiging van) geweld stond op de voorgrond waardoor vrouwen afdreven van hun eigen wil, wensen en meningen. Twee onderzoeksbronnen en twee respondenten gaven aan dat ze op een gegeven moment niets meer zelfstandig deden en alleen deden wat hun pooier zei. Hun leven werd beheerst en ze hadden afgeleerd om zelf te denken en te kiezen. Eén onderzoeksbron noemde dit ‘marionet’. Een andere onderzoeksbron gaf aan dat ze van

haar loverboy afhankelijk werd. Eén respondent vertelde dat ze geen eigen mening meer had. Eén respondent vertelde dat ze naar de standaarden van haar loverboy leefde en geen eigen wil meer had.

“Ik wist niet wat ik wou en ik heb in die hele situatie gezeten dat ik niet eens meer een eigen wil had. Dus ik leefde naar wat hij wou, naar zijn standaarden, en dat moest ik maar doen.” 2:113 (120:120)

Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven ook aan dat ze wel aan anderen over de situatie wilden vertellen, maar niet durfden. De keuze om niets over de uitbuitingssituatie aan anderen te vertellen, ging gepaard met verschillende afwegingen en gevoelens. Hierop wordt verder ingegaan bij hypothese 11, waar aan de orde komt dat vrouwen uit de onderzoeksgroep het gevoel hadden dat ze de situatie niet konden veranderen.

Hypothese 5b²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben in de uitbuitingssituatie hun grenzen verlegd en zijn bezig eigen grenzen te verkennen, aan te voelen en aan te geven.

Twee respondenten vertelden dat ze goed hun grenzen konden en kunnen aangeven, alleen níet in een situatie van dreiging en angst voor geweld. Ze vertelden dat ze in andere situaties echt niet over zich heen laten lopen en een duidelijke mening hebben en daarvoor uitkomen. Vriendinnen of ouders werden en worden bijvoorbeeld niet gespaard met directe meningen als deze respondenten het ergens niet mee eens waren of zijn. Eén respondent vertelde dat ze met haar loverboy ruzie maakte om aan te geven wat ze niet wilde, maar door geweld en bedreigingen was ze niet tegen hem opgewassen. Eén respondent gaf aan dat ze bij haar loverboys schreeuwde en gilde om aan te geven wat ze niet wilde, maar dat dit verzet niet hielp en ‘geen zin’ had. Ook in andere onderzoeksbronnen werd aangegeven dat vrouwen uit de onderzoeksbron smeekten, huilden en schreeuwden, maar dat dit geen effect had. Eén respondent gaf aan dat ze haar eigen grenzen totaal niet kende en die op het moment van het interview nog leerde ontdekken. Eén respondent vertelde dat ze geen grenzen kon aangeven en dat dat steeds beter gaat. In een onderzoeksbron komt naar voren dat de vrouw geen ‘nee’ durfde te zeggen. Eén onderzoeksbron liet zien dat een vrouw uit de onderzoeksgroep geleidelijk steeds meer grenzen heeft verlegd en van strippen naar de prostitutie is overgestapt. Vervolgens werd zij meerdere malen op een loverboy verliefd en kwam ze telkens opnieuw in de prostitutie terecht doordat ze ‘toch al een keer over die grens was heengegaan.’ Eén respondent gaf aan dat ze een duidelijke mening heeft en altijd heeft gehad. Ze vertelde dat ze bij haar pooier gaandeweg steeds meer heeft toegelaten en grenzen verlegd heeft vanuit hoop en vertrouwen. Ook in diverse andere onderzoeksbronnen werd aangegeven dat vrouwen uit de onderzoeksgroep vanuit vertrouwen en hoop over grenzen gegaan zijn.

“Dat ik me zo heb laten gebruiken, dat ik het gewoon heb toegelaten. Ja, ik had wel aangegeven om het niet toe te laten maar toch niet sterk genoeg geweest. Ik heb toch over me heen laten lopen, met allemaal mannen, ja, weet je wel. Nee, dat is gewoon, daar schaam je je gewoon voor.” 10:30 (128:131)

Eerder is al aan de orde gekomen dat het verleggen van grenzen soms samenhangt met ‘anderen willen helpen en beschermen’ (hypothese 1b²) en ‘verlangen naar erkenning van loverboy’ (hypothese 3). Deze verbanden zijn geïllustreerd bij op pagina 59.

Hypothese 5b³

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, onderzoeken of gemaakte keuzes eigen keuzes zijn geweest en waarderen deze.

Er werd verschillend gesproken of gemaakte keuzes eigen keuzes zijn geweest. Wanneer gesproken werd over eigen keuzes, werd er vaak een waardering gegeven, zoals een verkeerde keuze of foute keuze. Drie respondenten gaven aan dat sommige eigen keuzes die ze hebben gemaakt verkeerd zijn geweest, zoals bijvoorbeeld de omgang met verkeerde vrienden, contact verliezen met goede vrienden of te vroeg samenwonen. Deze keuzes hebben vaak een rol gespeeld bij het terechtkomen in de misbruik- en uitbuitingsituatie zijn terecht gekomen. Zij gaven aan dat er, toen ze in de prostitutie belandden, geen sprake meer was van eigen keuzes. Alle respondenten gaven aan dat werken in de prostitutie géén eigen keuze is geweest. Een andere respondent gaf aan dat de keuze om in de prostitutie te gaan werken géén eigen keuze was, ook al leek dat op dat moment wel zo. Ze verklaarde dat de situatie zo ‘gespeeld’ was, dat het haar eigen keuze léék door de manipulatie van haar pooier. Zij gaf ook aan dat ze zichzelf hier steeds van moest overtuigen. Twee respondenten gaven aan dat ze het moeilijk vinden om te zeggen dat ze er niks aan konden doen. Ook bij twee andere onderzoeksbronnen kwam ook naar voren dat de vrouw voor de prostitutie leek te kiezen.

“Als ik daaraan terugdenk, geef ik daar vooral mezelf de schuld van. Ik had het allemaal anders kunnen doen. Maar ja, dat komt omdat ik dan, ik wist er niet zoveel over en ik had ook nooit iemand in mijn omgeving waarvan ik wist die heeft dat meegemaakt of dat ik wist het komt voor. Nee, dat kende ik allemaal niet. En dus, van te voren kon ik het niet weten eigenlijk. Ik weet het niet, ik weet niet hoe ik het anders had kunnen doen. Ik had gewoon niet bij mijn vriendin weg moeten gaan. Niet bij hem gaan wonen.” 8:18 (109:109)

De waardering van de eigen keuze komt vaak achteraf en gaat gepaard met het plaatsen van gebeurtenissen, verwerken en inzicht verwerven. Deze aspecten ‘achteraf’ komen aan de orde bij hypothese 8, waar lange termijn denken aan de orde komt en N-hypothese 3 waar ingegaan wordt op ‘het leven oppakken en vooruitkijken’. Onderstaande illustratie geeft verbanden tussen de hypothesen weer.

Hypothese 5b³

‘gemaakte keuzes, eigen keuzes?’

Hypothese 8³

‘Inzicht achteraf’

N-hypothese 3

‘het leven oppakken en vooruitkijken’

Hypothese 5 laat zien dat vrouwen uit de onderzoeksgroep onderzoeken wat ze willen en of ze in de uitbuitingsituatie een eigen keuze hadden. Deze zoektocht naar eigen wil en wensen gaat gepaard met de gedachte dat ze de situatie niet konden veranderen (hypothese 11).

Hypothese 11

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hadden het gevoel dat ze de situatie zelf niet konden veranderen.

Deze hypothese is ontstaan vanuit de definitie van uitbuiting. Vrouwen kunnen (het gevoel hebben dat ze) zich niet aan de situatie kunnen onttrekken. Deze hypothese gaat uit van de veronderstelling dat vrouwen hun situatie willen veranderen, wat niet noodzakelijk het geval hoeft te zijn. Afhankelijkheidsgevoelens, angst en verliefdheid spelen hierbij een rol. Deze hypothese overlapt daarom met hypothese 6b¹, waarin aan de orde komt dat vrouwen verwarrende en tegenstrijdige gevoelens ervaren.

Respondenten gaven aan dat ze vaak wisten dat ‘er iets aan de situatie moest gebeuren’ of dat ‘het niet goed was’, maar wisten niet hoe ze de situatie konden veranderen. Drie respondenten gaven met verschillende verklaringen aan waarom ze het gevoel hadden dat ze de situatie niet konden veranderen. Eén respondent vertelde dat ze dacht, dat ze er nooit meer uit zou komen. Eén respondent gaf aan dat ze in de uitbuitingsituatie bleef zitten door bedreigingen gepaard met haar gevoel voor haar vriend/loverboy. Eén respondent vertelde dat ze gedrogeerd werd om in de prostitutie te blijven werken en had hierdoor geen energie om de situatie te ontvluchten. Een andere onderzoeksbron gaf aan dat ze op bed werd vastgebonden als ze verzet vertoonde. Eén onderzoeksbron vertelde dat ze niet weg durfde vanwege bedreigingen van haar pooier. Twee onderzoeksbronnen vertelden dat ze nergens anders naar toe konden, waardoor ze het gevoel hadden dat ze niet uit de situatie weg konden. Deze vrouwen zijn allemaal abrupt uit de uitbuitingssituatie gekomen doordat de omgeving erachter was gekomen en actie hadden ondernomen of omdat ze te maken kregen met justitie.

“Ik vraag me wel eens af waarom ik niet gewoon ben weggelopen. Ik had de kans toen ik naar school ging. Maar waar moest ik heen? Ik had niemand. En ik vertrouwde erop dat het maar voor korte duur was en alles goed zou komen. Ik vertrouwde hem.” (uit verhaal van C.)

Eén respondent gaf expliciet aan dat ze de situatie wél kon veranderen door weg te gaan, wat ze uiteindelijk heeft gedaan. Ze vertelde daarbij dat ze het eerder (dan dat moment) niet durfde vanwege geweld en bedreigingen. Eén respondent vertelde dat ze tijdens de uitbuiting niet het gevoel had dat ze uitgebuit werd. Ze had niet het gevoel dat de situatie onveranderbaar was of moest veranderen. Een

andere onderzoeksbron gaf aan dat ze de eerste keer gewoon weg kon lopen bij haar loverboy. Haar tweede loverboy hield haar echter met geweld en bedreigingen in de prostitutie.

Het gegeven dat vrouwen niet over de situatie durfden te vertellen speelt een rol waardoor ze het gevoel hebben dat ze de situatie niet kunnen veranderen. Door bedreigingen en angst voor geweld (hypothese 13) en/of uit bescherming voor anderen (hypothese 1) durven ze niets aan anderen te vertellen en ontstaat het gevoel dat ze de situatie niet kunnen veranderen. Er spelen ook gevoelens als schaamte en schuld (hypothese 6) om ervoor uit te komen dat ze als prostituee werken of hebben gewerkt.

Samenvattend:

Hypothese 5 laat zien dat vrouwen uit de onderzoeksgroep zoeken naar grenzen en verantwoordelijkheid voor keuzes. In deze hypothese komt naar voren dat ze in de misbruik- en uitbuitingsituatie niet meer hun eigen wil en wensen konden uitdrukken door de overmacht en dreigingen van hun loverboy. Tot op bepaalde hoogte geven ze zichzelf de schuld van de situatie, ondanks dat ze aangeven dat ze niet hadden kunnen weten dat eigen keuzes tot de uitbuitingssituatie zouden leiden. Het is vooral achteraf dat ze zich afvragen waarom ze bepaalde keuzes hebben gemaakt. In hypothese 11 komt naar voren dat om verschillende redenen ze het gevoel kunnen hebben dat ze de situatie niet kunnen veranderen.

De keuzes die vrouwen uit de onderzoeksgroep maken (hypothese 5b³) hangen samen met en zijn afhankelijk van inzichten en inschattingen (hypothese 8), vooruitzicht op een beloning (hypothese 9) en gebrek aan lichamelijke signalen van angst en gevaar (hypothese 10). Deze cognitieve vaardigheden en emotionele inzichten zijn gerelateerd aan identiteitsontwikkeling en komen later aan de orde.

Verwarring en ambivalentie

Vrouwen uit de onderzoeksgroep onderzoeken naast eigen wil en grenzen (hypothese 5) ook hun emoties en gevoelens. Uit de gegevens komt naar voren dat ze ambivalente gevoelens ervaren en ook verward zijn doordat ze vaak anders voelen dan ze denken. Hypothese 6 gaat hier verder op in.

Hypothese 6a

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, weten niet goed wat ze zelf voelen.

Deze hypothese is ontstaan vanuit de vooronderstelling dat adolescente vrouwen die in de prostitutie hebben gewerkt emoties wegstoppen en daardoor ze niet goed weten wat ze voelen (en willen, zoals bij hypothese 5 aan de orde is gekomen). Uit de kwalitatieve gegevens is gebleken dat er in de uitbuitingsituatie voortdurend gevoelens meespelen die vrouwen goed kunnen verwoorden. Alle vrouwen uit de onderzoeksgroep noemden uiteenlopende, verwarrende en ambivalente gevoelens. Dit

komt niet overeen met de hypothese dat vrouwen niet goed weten wat ze voelen. Ook is naar voren gekomen dat er bij respondenten sprake is van tegenstrijdigheid tussen ratio en emoties, tussen handelingen en gedachten. Uit de kwalitatieve gegevens werd duidelijk dat vrouwen niet alleen gevoelens hebben die tegenstrijdig zijn, er worden ook tegenstrijdigheden ervaren tussen wat ze voelen en wat ze vinden of willen. Daarom heb ik deze hypothese verder ontwikkeld.

Hypothese 6b

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben te maken met verwarring en tegenstrijdigheden.

Deze hypothese komt bij diverse onderzoeksbronnen en alle zes respondenten naar voren. Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat ze ‘dubbele gevoelens’ ervoeren en ervaren. Respondenten en overige onderzoeksbronnen gaven aan dat ze verward zijn omdat er gevoelens spelen van schaamte, schuld, boosheid, angst en twijfel of dat ze ‘niet meer weten wat ze moeten voelen’. Dit staat in relatie tot hypothese 5, waar aan de orde is gekomen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep eigen wil, behoeften en wensen onderzoeken. Er is sprake van verwarring en tegenstrijdigheden zowel in de uitbuitingsituatie als daarna. De verwarring en tegenstrijdigheden gaan gepaard met zich emotioneel losmaken van de loverboy. Deze hypothese is verder ontwikkeld in subhypothesen aan de hand van drie codes: (1) ‘interne conflicten en tegenstrijdigheden’, (2) ‘schuld en schaamte’ en (3) ‘besef ontwikkelen’.

Hypothese 6b'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben te maken met interne conflicten en tegenstrijdige gevoelens.

Eén respondent gaf aan dat ze ten opzichte van de pooier liefde en haat gevoelens had. Ze vertelde dat de zich onveilig bij hem voelde, maar dat ze ook naar hem terugverlangde toen ze bij hem weg was en zelfs uit een instelling is weggelopen om naar hem terug te gaan. Een andere respondent vertelde dat ze inziet dat haar loverboys ‘fout zijn geweest’ maar beschouwde ze tegelijkertijd ook nog als vrienden. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze van haar pooier is gaan houden en dat ze hem nooit zal vergeten. Ondanks de angst die ze bij hem heeft gehad, heeft ze zich ook goed en veilig bij hem gevoeld. Een andere onderzoeksbron gaf aan dat gevoelens van haat, verlangen en hoop elkaar afwisselden.

“Ik wist wel dat hij loog, maar ik wilde hem zo graag geloven” documentaire Stop Loverboys Nu

Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat er sprake is van een verschil tussen wat ze weten en wat ze (willen) geloven of doen. Ze bewogen zich tussen ratio en emoties, beredeneren en voelen. Eén respondent vertelde dat ze wist dat haar vriend loog, maar dat ze hem zo graag wilde geloven. Eén respondent gaf aan dat ze wist dat haar vriend ‘niet oké was’, maar geloofde in zijn beloften en ‘lieve

praatjes' en bleef bij hem. Eén respondent gaf aan dat ze nog steeds niet kan geloven wat haar loverboys haar hebben aangedaan. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze weet dat de beloftes van haar pooier niet waar waren, maar liet zich toch meevoeren door de dromen die hij haar voorspiegelde.

Ook kwam uit de data naar voren dat vrouwen uit de onderzoeksgroep strijd voeren om emoties te controleren zoals bijvoorbeeld 'niet meer bang willen zijn' nu ze bij hun loverboy weg zijn. Twee respondenten gaven aan dat ze niet meer bang willen zijn en proberen hun angst vorm te geven en te controleren. Twee respondenten gaven aan dat ze voorbereid op stap gaan door bijvoorbeeld vooraf een stappenplan te maken of alarmnummer 112 in hun telefoon te zetten, in het geval ze hun loverboy tegenkomen. Ze vertelden dat als ze de deur uitgaan er ze mee rekening houden waar ze beter wel en niet kunnen komen. Dit is gerelateerd aan 'gevoel van veiligheid' dat bij N-hypothese 1 aan de orde is gekomen.

“Je hebt reële angst en angst die je er zelf bij haalt. En ik moet die twee nog leren onderscheiden van elkaar. Kijk, een reëel gevaar is al ik voor zijn huis ga staan. Maar ik kan best met vriendinnen hier ergens zijn (wijst naar de wijk), dat moet ik onderscheiden.” 2:71(68:68)

Hypothese 6b²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben te maken met gevoelens van schuld en schaamte.

Uit de data komt naar voren dat vrouwen uit de onderzoeksgroep te maken hebben met verwarrende gevoelens als schuld en schaamte. Eén respondent gaf aan dat ze teleurgesteld is in zichzelf. Diverse vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat ze zichzelf de schuld geven van de situatie waarin ze terecht zijn gekomen en tegelijkertijd vertelden ze dat ze het niet hadden kunnen voorkomen. Ze gaven aan dat ze heen een weer getrokken worden tussen deze dubbele gevoelens. Ze vonden dat ze dom of naïef zijn geweest maar realiseren zich ook dat ze een verkeerde jongen tegen het lijf zijn gelopen. Twee respondenten gaven aan dat ze denken dat ze iets anders hadden moeten doen of kiezen toentertijd, zodat de uitbuiting niet gebeurd zou zijn.

“Ik geef wel mezelf de schuld ervan. Want eh ja, dat contact had ik helemaal niet moeten hebben. En ik had al sowieso, met mijn vriendin had ik zeker goed contact moeten houden want dan kon ik nog ergens naar toe. Maar eh, toen ik er allemaal mee begon met mijn ex, toen dat werk begon enzo, toen schaamde ik me tegenover haar. 8:20 (116:117)

Gevoelens van schuld en schaamte hebben te maken met de keuzes die ze op dat moment hebben gemaakt, bijvoorbeeld de keuze om niets over de misbruiksituatie te vertellen. Vier onderzoeksbronnen gaven aan dat ze zichzelf veroordelen, dat ze kwaad zijn op zichzelf of dat ze zichzelf dom vinden. Deze uitspraken bevestigen dat vrouwen gevoelens van schuld ervaren. Vrouwen uit de onderzoeksgroep veroordelen het feit dat ze niet eerder over de uitbuitingsituatie verteld hebben en snappen vaak niet waarom ze bepaalde dingen zo hebben gekozen. Eén respondent en twee andere onderzoeksbron gaven aan dat ze het contact met hun ouders niet wilden verliezen, maar dat het wel gebeurde omdat ze schaamde. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze bij haar ouders wegbleef uit

schaamte, omdat ze dacht dat ze ‘het aan haar konden ruiken’.

“Maar toen kwam ik zo in de problemen met hem, dat je je ook zo erg schaamt, dat je niet eens meer je ouders gaat opzoeken of wat dan ook. Ik kwam mijn moeder nog wel eens in het centrum tegen en we liepen gewoon zo langs, zonder elkaar te groeten. Dat was wel moeilijk, want dat was ook niet wat ik wou.” 2:15 (14:14)

Hypothese 6b³

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, ontwikkelen steeds meer besef en inzicht.

Het ontwikkelen van besef betekent dat er gaandeweg inzicht of besef ontstaat over de misbruik- en uitbuitingsituatie en de emotionele manipulatie van de loverboy. Sommige vrouwen zitten nog volop in dit proces, andere vertellen erover dat dit proces in het verleden plaatsvond. Vrouwen uit de onderzoeksgroep hebben in verschillende mate dit besef ontwikkeld. Dit ging en gaat gepaard met uiteenlopende en tegenstrijdige gevoelens en een waardering dat de situatie niet meer langer kan. Soms vertelden respondenten dat het besef van de een op de andere dag is ontstaan, soms werd gezegd dat er een periode is waarin dingen langzaam op een plek vielen. Eén respondent gaf aan dat ‘van de een op de andere dag een kwartje is gevallen’ en dat ze daarna veel tijd en rust had om na te denken omdat ze in detentie zat. Ze gaf aan dat in die periode veel gevoelens naar boven zijn gekomen die ze een tijd lang had onderdrukt. Eén respondent gaf aan dat het moment van de gedwongen prostitutie meteen het moment is geweest dat ze bij haar vriend wegwilde. Eén respondent gaf aan dat ze in een korte periode erachter kwam dat de situatie niet zo gunstig was als ze in eerste instantie dacht. Eén respondent gaf aan dat ze van het begin wel wist dat haar loverboy/vriend niet ‘helemaal oké was’ maar dat ze zich niet meteen van hem los kon maken. Twee respondenten waren nog helemaal in de ban van hun loverboy toen ze uit de uitbuitingsituatie gehaald werden, en hebben pas later een besef ontwikkeld dat hij niet goed voor haar is geweest. Eén respondent zat op het moment van het interview nog midden in het proces van losmaken en gaf aan dat het ontwikkelen van besef gepaard ging met tegenstrijdige gevoelens.

“Het besef daarvan dat iemand zo weinig, überhaupt om je gegeven heeft om dat te doen, terwijl je diegene zo geholpen hebt, en echt uit de penarie geholpen hebt ook financieel. En dat zo terug te krijgen, alleen dat is al een verwerking op zich. Dat je het niet waard bent. [...]Dat besef alleen al, dat is echt heel hard aangekomen, in die periode.” 2:146 (159:159)

Samenvattend:

In deze hypothese is naar voren gekomen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep strijd voeren om wijs te worden uit de ambivalente gevoelens en gedachten waarbij ze erg hard voor zichzelf kunnen zijn. Ze veroordelen dat ze bepaalde inzichten niet eerder hebben opgedaan. Het ontwikkelen van besef en inzicht in de misbruikrelatie is een proces dat gepaard gaat met gevoelens van schuld en schaamte.

Diverse gevoelens voor hun pooier spelen mee in het losmakingsproces dat bovenal verwarrend en tegenstrijdig is.

Cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen

Cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen zoals ‘verkennen, inschatten en omgaan met realiteit’, ‘fantasie/idealisme’, ‘risico’s inschatten’ beïnvloeden bovengenoemde individuele en sociale kenmerken van identiteitsontwikkeling. De keuzes die vrouwen uit de onderzoeksgroep maken (hypothese 5) hangen samen en zijn afhankelijk van vooruitzicht op een beloning (hypothese 9), lange en korte termijn inschattingen (hypothese 8), gebrek aan lichamelijke signalen van angst en gevaar (hypothese 10), die hieronder aan de orde komen.

Compensatie en/of voordeel

Hypothese 9a

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zijn gevoelig voor beloning.

Deze hypothese is ontwikkeld vanuit de vooronderstelling dat adolescenten gericht zijn op beloning en korte termijn winst en dat hiervan gebruik gemaakt wordt bij loverboy praktijken. Beloning is daarbij opgevat in meest ruime zin, het gaat erom dat de situatie een zeker voordeel of winst oplevert. Erkenning, status, spanning, veiligheid en aandacht zijn voorbeelden van zaken die winstgevend kunnen zijn voor vrouwen uit de onderzoeksgroep, maar ook materiële zaken als kleren, geld of een cadeautje. Uit de gegevens is naar voren gekomen dat sommige vrouwen uit de onderzoeksgroep in meer of mindere mate eigen voordeel behaalde bij hun loverboy. Dit is niet hetzelfde als deze hypothese dat zij gevoelig zijn voor beloning. Deze hypothese is daarom verder ontwikkeld.

Hypothese 9b

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, behaalden enige vorm van voordeel bij hun loverboy.

Hypothese 9b komt diverse keren uit de gegevens naar voren en is verder ontwikkeld in subhypothesen aan de hand van codes ‘status en veiligheid’ en ‘spanning en sensaties.’

Hypothese 9b'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, genoten status en veiligheid bij hun pooier.

“Er zaten ook wel voordelen aan, als ik uitging bijvoorbeeld, dan alle portiers wisten wie ik was. [...] Je hoefde je vinger maar op te steken en er stonden drie uitsmijters naast je om je te helpen bij eventuele problemen of wat dan ook. Ja, je voelt je dan echt wel bevoorrecht als 19-jarige, in elk geval, ik vond het wel stoer.” 3:24 (40:42)

Deze subhypothese is geformuleerd naar aanleiding van gegevens waarin naar voren komt dat, in tegenstelling tot hypothese 13 (langdurige angst en stress), er sprake is van een gevoel van veiligheid in verhouding tot de pooier van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze zich veilig voelde als ze bij haar pooier was. Tegelijkertijd vertelde ze dat ze bang was voor haar pooier. Eén respondent gaf aan dat haar pooier haar als zus beschouwde en dat haar dat status en veiligheid opleverde. Eén respondent gaf aan dat haar vriend/pooier haar beschermde voor anderen en dat ze dus veilig was ten opzichte van (mogelijk gevaar van) anderen. Aan de andere kant voelde deze respondent zich zeer onveilig bij haar loverboy omdat zijn gedrag moeilijk te voorspellen was. Eén respondent gaf aan dat ze zich onveilig voelde omdat ze van haar loverboy met andere mannen naar bed moest, maar dat nog steeds wel eens denkt dat ze bij hem terug wil zodat de bedreigingen op dit moment ophouden. In een andere onderzoeksbron gaf een vrouw uit de onderzoeksgroep aan dat ze door haar loverboy beschermd werd voor haar ouders, toen zij dreigden haar uit huis te plaatsen. Zij kon bij hem in een kelder onderduiken, waar ze uiteindelijk werd mishandeld, misbruikt en uitgebuit. Uit de gegevens komt naar voren dat er vaak sprake is van tegenstrijdige gevoelens ten opzichte van veiligheid, zoals onderstaand schema illustreert.

Hypothese 13	< tegenstrijdig met >	hypothese 9b¹
[‘langdurige angst en stress’]		[‘status en veiligheid bij pooier’]
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> <p>“We gingen naar de McDonald’s om een ijsje te halen en we hadden echt lol met zijn tweeën. M. was echt heel lief en als we jongens tegenkwamen die hij kende, bleef hij bij mij, in plaats dat hij met hen meeging. Ik voelde me echt veilig bij hem op dat moment, terwijl hij me een uur daarvoor nog had gestompt.” 1:24 (15:15)</p> </div>		

Hypothese 9²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, genoten spanning en sensatie bij hun pooier.

Een andere beloning of winstgevende situatie is dat vrouwen zich niet langer verveelden. De pooier en zijn criminele verhalen en ervaringen kunnen aantrekkelijk en voordelig zijn. Eén respondent vertelde dat ze haar depressie kon vergeten en had het gevoel dat ze nuttig was, zonder zich bewust te zijn van de misbruik- en uitbuitingsituatie. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze het ‘zat’ was om bij haar moeder op de bank te zitten en vond spanning bij haar loverboy. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze aangetrokken was door de stoere, criminele verhalen van haar vriend, die haar later in de prostitutie heeft gebracht. Twee onderzoeksbronnen en één respondent gaven aan dat hun sociale leven en activiteiten verbonden waren met hun loverboy, waardoor ze het in eerste instantie ‘leuk’ hadden. Ze gaven aan niet (of pas later) bewust te zijn van de misbruikrelatie. Deze hypothese is verbonden met een groeiend bewustzijn dat de ogenschijnlijke winstgevende situatie een misbruiksituatie is, dat bij hypothese 6b³ aan de orde is gekomen.

Ontwikkelen van inschattingen

Hypothese 8

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, voorzagen niet lange termijn consequenties van eigen gedrag.

R: "Eigenlijk hebben die mensen, die loverboys, die hebben alles van me afgenomen. Ja, alles wat belangrijk was. In die tijd had ik het zelf niet door." O: "Je had het niet door toen?" R: "Nee, in het begin niet, daarna wel, maar ik het begin niet. Ja, ik kan nu eigenlijk nog steeds niet geloven dat ze dat allemaal hebben gedaan enzo, en dat ze slecht voor me zijn en ik weet niet, aan de ene kant zie ik ze nog wel als vrienden. Ik weet ook niet waarom."10:16(73:75)

In het theoretische kader is naar voren gekomen dat het hersengedeelte dat belangrijk is voor lange termijn inzichten en planning bij adolescenten nog in ontwikkeling is. Handelingen en keuzes van adolescenten zijn daardoor meer gericht op korte termijn bevrediging in plaats van op de lange termijn. Bij hypothese 5b³ 'eigen keuzes, verkeerde keuzes' is al aan de orde gekomen dat vrouwen achteraf niet goed weten of begrijpen waarom ze bijvoorbeeld niet eerder uit te uitbuitingsituatie zijn weggegaan.

Eén respondent gaf aan dat ze op het moment dat ze in het loverboy circuit verkeerde niet doorhad wat de consequenties waren. Bij twee andere respondenten en overige onderzoeksbronnen blijkt indirect uit hun gedrag dat het lange termijn denken nog niet volop ontwikkeld is. Pas achteraf komt het besef dat ze over grenzen zijn heen gegaan en wat de gevolgen daarvan zijn. Eén respondent zit nog middenin het proces en besef ontwikkelen en gaf aan dat opvang geen zin heeft als ze niet terug mag naar haar sociale omgeving. Deze respondent gaf ook aan dat ze weet dat haar loverboys haar zoeken maar dat ze terug wil naar haar sociale omgeving. Dit bevestigt deze hypothese, dat ze de consequenties op lange termijn, namelijk haar onveiligheid, niet voorziet.

Deze hypothese is ontwikkeld in subhypothesen aan de hand van drie codes: (1) 'naïef idealisme, onwetend zijn, goedgelovig zijn' (2) 'hoop, dromen, fantaseren en vertrouwen' (3) 'achteraf'.

Hypothese 8'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, handelden vanuit een naïef idealisme, onwetendheid en /of goedgelovigheid.

"De naïviteit waarmee ik toen die verhalen aannam, die valt steeds meer weg. Van eh, blijkbaar waren die verhalen waar. Zelf tot en met alle pooier verhalen." 3:106 (164:164)

Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat ze naïef, onwetend of goedgelovig zijn geweest waardoor ze in de misbruikrelatie zijn terecht gekomen. Eén respondent gaf aan dat ze wist dat haar pooier contacten had in de onderwereld maar trok niet de conclusie dat hij daarmee voor haar gevaarlijk zou kunnen zijn. Pas op het moment dat hij haar bedreigde, vielen de criminele verhalen op zijn plaats en besepte ze dat hij écht gevaarlijk was. Eén respondent vertelde dat ze wist dat haar vriend 'niet oké was', ze had het meerdere keren uitgemaakt, maar bleef uiteindelijk toch met hem in een

relatie verweekeld. Eén andere onderzoeksbron gaf aan dat ze, vanuit het oogpunt van aanhouden van sociale contacten, in contact bleef met haar verkrachter die haar later seksueel uitbuitte. Eén onderzoeksbron gaf aan dat ze niet door had wat de situatie werkelijk inhield toen ze eraan begon. Ze was onervaren en ze haar pooier kon haar 'van alles wijs maken'.

Hypothese 8²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, handelden vanuit hoop, dromen, fantasie en vertrouwen.

“Maar toen hij in detentie zat, had hij zoveel mooie praatjes, en ik had zoiets van, ik wist niet beter dan dat zou ook zo worden.” 2:42 (36:36)

In combinatie met het vertrouwen dat adolescente vrouwen uit de onderzoeksgroep in hun relatie met de pooier hadden, werden eventuele waarschuwendende signalen weggewuifd. Hoop, dromen en fantaseren zorgden ervoor dat vrouwen uit de onderzoeksgroep niet kritisch nadachten over de misbruiksituatie, zo gaven vier respondenten en vier andere onderzoeksbronnen aan. Op één respondent na, hadden deze vrouwen allemaal een relatie met hun loverboy en vertrouwden en geloofden hem en zijn 'praatjes'. Eén respondent gaf aan dat ze een relatie met haar loverboy wenste.

Vijf respondenten en drie overige onderzoeksbronnen gaven aan dat ze dat ze hun pooier vertrouwden en geloofden in zijn 'praatjes', zowel vóór als tijdens de uitbuiting. Ze hadden vertrouwen in hun vriend/pooier dat hij zijn beloftes na zou komen, dat hij zou veranderen of dat de prostitutie een tijdelijke oplossing was voor grotere doelen en dromen. Eén respondent vertelde dat ze haar vriend vertrouwde tot het moment dat ze met geweld en bedreigingen tot prostitutie gedwongen werd.

Hypothese 8³

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zien achteraf de consequenties van hun eigen gedrag.

“Ik vertrouwde hem. [...] Later dacht ik, hoe kon ik zo stom zijn. [...] Ik wist van zijn verleden, maar dat hij mij dat zou doen, tot de dag van vandaag kan ik dat niet begrijpen.” (documentaire Stop Loverboys Nu)

Alle respondenten en onderzoeksbronnen gaven aan dat achteraf veel duidelijk wordt. Met 'inzichten achteraf' of 'achteraf gepraat' gaven vrouwen uit de onderzoeksgroep aan dat ze op het moment van het interview meer weten of kunnen overzien dan op het moment van de uitbuiting- en misbruiksituatie. Respondenten gaven aan dat ze niet vooraf hadden kunnen voorzien dat ze in de prostitutie terecht zouden komen. Twee respondenten gaven aan dat ze het hadden moeten zien, maar dat ze niet weten hoe ze het hadden kunnen voorkomen. Dit geeft aan dat ze wel de wens hebben dat ze de inzichten zouden hebben gehad op dát moment. Achteraf praten is vaak gerelateerd met uitspraken als 'er is nu niks meer aan te doen.' Vrouwen uit de onderzoeksgroep proberen de gebeurtenissen te verklaren en betekenis te geven. Dit wordt verder uitgewerkt bij N-hypothese 3, waarin aan de orde komt dat ze weer vooruit kijken en hun leven oppakken.

De ontwikkelingen in inschattingen hangen samen met lichamelijke waarschuwingssignalen, die in hypothese 10 aan de orde komen.

Hypothese 10

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hadden geen buikgevoelens of intuïtie bij het inschatten van gevaarlijke situaties.

Hypothese 10 houdt in dat adolescente vrouwen uit de onderzoeksgroep geen lichamelijke signalen van angst ervaren bij het inschatten van gevaarlijke situaties. Ze voelen niet aan dat de situatie mogelijk gevaarlijk kan zijn. Drie respondenten en drie andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze wisten dat hun vriend/loverboy criminele activiteiten had gepleegd. Soms met zekerheid, omdat hij bijvoorbeeld in detentie gezeten had, soms kregen ze alleen signalen of hadden ze vermoedens. In beide gevallen is de interpretatie van de signalen niet gepaard gegaan met de inschatting dat hij gevaarlijk zou kunnen zijn. Of hier geen buikgevoelens of intuïtie een rol hebben gespeeld is niet met zekerheid te zeggen, omdat vrouwen uit de onderzoeksgroep niet spraken over lichamelijke reacties. Slechts één respondent gaf expliciet aan dat bij gedachten aan situaties in de uitbuiting- en misbruikrelatie achteraf lichamelijke reacties van schrik zijn ontstaan.

“Later ging ik dus terugdenken, en zijn er conclusies die ik later pas heb getrokken, dat er veel incidenten waren waar je eigenlijk achteraf best veel schrik bij hebt gehad, alleen op dat moment niet mee wist om te gaan.” 3:87 (140:140)

Vrouwen uit de onderzoeksgroep maken keuzes op basis van hun inschattingen van de situatie. Uit de gegevens kwam enkel naar voren worden dat vrouwen uit de onderzoeksgroep de situatie niet als gevaarlijk inschatten, ondanks dat ze op de hoogte waren van de criminele achtergrond van hun loverboy. Het inschatten van gevaarlijke situatie heeft met meerdere aspecten te maken en niet alleen met afwezigheid van buikgevoelens en intuïtie.

Samenvattend:

De ontwikkeling van cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen zijn verweven door de individuele aspecten van identiteitsontwikkeling als eigen keuzes maken (hypothese 5) en emotionele verwarring en ambivalentie (hypothese 6). In deze paragraaf is naar voren gekomen dat sommige vrouwen uit de onderzoeksgroep enige vorm van winst behaalde in de uitbuitingsituatie (hypothese 9) en dat pas achteraf de consequentie hiervan wordt ingezien (hypothese 8²). Eventuele voordelen als veiligheid lijkt in contrast met hypothese 13, waarin naar voren is gekomen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep langdurige stress en angst ervaren. In hypothese 6 is naar voren gekomen dat er sprake is van veel ambivalente gevoelens, waarmee deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid kan blijven staan. Ook spelen goedgelovigheid, idealisme, fantasie, vertrouwen en hoop een rol waardoor

bepaalde inschattingen of keuzes zijn gemaakt (hypothese 8¹ en 8²). Dit gaat gepaard met gebrek aan lichamelijke signalen van angst en gevaar, wat in hypothese 10 aan de orde is gekomen

Intra-psychische vermogens

Vrouwen uit de onderzoeksgroep hebben tijdens de misbruik- en uitbuitingsituatie mechanismen ontwikkeld om ‘het hoofd boven water te houden’. De langdurige stresssituatie heeft gevolgen voor hun functioneren en individuele en sociale aspecten van identiteitsontwikkeling. Hypothese 7 gaat in op het wegstoppen gevoelens en ervaringen en in hypothese 14 komt onzekerheid aan de orde.

Hypothese 7a

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben emoties gerelativeerd.

Deze hypothese is ontstaan vanuit de vooronderstelling dat vrouwen mechanismen aanleren om de situatie aan te kunnen. Emoties relativeren en bagatelliseren is een manier om ervaringen en gebeurtenissen draagbaar te maken. In de literatuur wordt dit ook wel dissociatie genoemd. De ervaringen van pijn en verdriet worden weggestopt om te kunnen functioneren. Echter, relativeren verwijst naar een bewust proces van beredeneren en controleren van emoties waar niet altijd sprake van is. Dissociatie is een mechanisme dat niet zozeer bewust in te zetten is. Daarom heb ik deze hypothese verder ontwikkeld.

Hypothese 7b

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben emoties onbewust of bewust weggestopt en/of gerelativeerd.

“Ik kon ook goed omschakelen; dat was nodig om de situatie in de hand te houden. Het was een kwestie van een knopje omzetten. Dit was mijn werk en als ik naar huis ging was ik weer gewoon B.” 9:1 (2:2)

Bij vier respondenten en vier andere onderzoeksbronnen kwam naar voren dat ze emoties wegstoppen of relativeerden. Eén respondent sprak van een ‘rol spelen van iemand’, een andere respondent van ‘masker opzetten’. Eén respondent vertelde dat ze haar gevoelens en ervaringen had en nog steeds heeft weggestopt. Andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze ‘een knopje konden omzetten’ of hun ‘gevoel konden uitschakelen’ om gevoelens niet toe te laten. Eén respondent vertelde dat ze tijdens het werk in de prostitutie ‘gekke bekken’ in de spiegel trok. Ze relativeerde gebeurtenissen door te zegen dat het werk allemaal niet zo moeilijk was; ‘gewoon een kwestie van gevoel uitschakelen’. Twee onderzoeksbronnen gaven aan dat ze op momenten van geweld en verkrachting uit haar lichaam waren, alsof ze naar zichzelf stonden te kijken wat er gebeurde. Twee respondenten en drie andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze drugs gebruikten om zich te verdoven tegen de gebeurtenissen in die periode. Deze hypothese staat in relatie tot hypothese 13 waarin aan de orde is gekomen dat respondenten aan grote stress- en angstmomenten bloot hebben gestaan.

“Ik voelde me heel ongemakkelijk, iedereen kon het zien en ik kon niet weg. Op zulke momenten wilde ik echt verdwijnen, op een bepaalde manier deed ik dat ook vaak, het gebeurde steeds meer: Dan viel mijn gevoel helemaal weg, ik voelde niks meer, ik hoorde niks meer en liet het gewoon met me gebeuren. Het voelt alsof je weg bent en je van een afstandje naar jezelf staat te kijken.” 1:80(21:21)

Hypothese 14

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben een gebrek aan eigenwaarde.

Deze hypothese is ontstaan vanuit de vooronderstelling dat adolescentie gepaard gaat met onzekerheid en individuele en sociale aspecten van identiteitsontwikkeling beïnvloed. Gebrek aan eigenwaarde wordt in deze hypothese gekenmerkt door een slecht zelfbeeld hebben, onzeker zijn over zichzelf, twijfelen aan zichzelf, een minderwaarheidsgevoel hebben, onzelfverzekerd zijn. Vrouwen uit de onderzoeksgroep kunnen twijfelen en onzeker zijn en behoefte hebben aan bevestiging, zoals in hypothese 2 naar voren is gekomen. Gebrek aan eigenwaarde kan zich uiten in eetstoornissen, automutilatie en/of depressie. Uit de gegevens komt naar voren dat vrouwen uit de onderzoeksgroep gebrek aan eigenwaarde en/of depressie hebben ontwikkeld tijdens de misbruik- en uitbuitingsituatie of dat ze daarvoor ook al depressief en /of onzeker waren. Om deze reden is deze hypothese verder ontwikkeld in subhypothesen.

Hypothese 14'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben een gebrek aan eigenwaarde ontwikkeld vóór de misbruik- en uitbuitingsituatie.

Twee respondenten en twee andere onderzoeksbronnen gaven aan dat ze vóór de uitbuitingsituatie erg onzeker waren. Eén respondent gaf aan dat ze lijdt aan een genetische ziekte waardoor ze zich bij de minste stootjes ernstig kan verwonden. Ze vertelde dat ze als gevolg hiervan een minderwaardigheidscomplex ontwikkelt had en dat ze zich erg onzeker voelde. Bij twee respondenten speelden depressies een rol vóór de uitbuitingsituatie. Eén respondent en twee onderzoeksbronnen gaven aan dat ze een eetstoornis hebben gehad.

Hypothese 14²

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben een gebrek aan eigenwaarde ontwikkeld door manipulatie van hun loverboy.

“Want je gaat aan jezelf twijfelen. Want ik was dan, elke keer als we ruzie hadden, dan zei die van, ja, maar je bent niet wat ik verwacht van mijn vriendin, ik deed nooit iets goed ook in zijn ogen. Dus je gaat ook aan jezelf twijfelen.” 2:89 (84:84)

Drie respondenten en twee onderzoeksbronnen gaven aan dat ze onzeker zijn gemaakt of zijn gaan twijfelen door de manipulatie van hun loverboy. Tijdens de misbruik- en uitbuitingsituatie was er bij diverse vrouwen sprake van depressie, automutilatie en/of zelfmoordgedachten of -pogingen. Dit ontstond, behalve uit gebrek aan zelfwaarde, ook door de fysieke en geestelijke uitputting die bij

hypothese 13 aan de orde is gekomen. De ontkenning van erkenning, vernederingen en kleineringen en de langdurige stresssituatie zijn gerelateerd aan deze hypothese, dat vrouwen uit de onderzoeksgroep weinig zelfwaarde behouden, zoals in voorgaande illustratie op pagina 71-72 is weergegeven.

“Ik had gedachten als: ‘Mijn loverboy heeft gelijk, ik ben alleen maar goed om de hoer te spelen.’” (ingezonden brief Villa Achterwerk Nr 49 2009)

Gebrek aan eigenwaarde (hypothese 14), behoefte aan erkenning van de pooier (hypothese 3) en bevestiging van anderen (hypothese 2) staan op zijn beurt weer in relatie tot eigen keuzes en grenzen stellen (hypothese 5).

Samenvattend:

Als vrouwen uit de onderzoeksgroep zelf nog niet onzeker waren, werden ze wel onzeker door de manipulatie van hun loverboy. De uitbuitingsituatie gaat gepaard met geweld, vernederingen en kleineringen dat vrouwen weinig van hun zelfvertrouwen of zelfbeeld over houden. Dit heeft ook depressie en/of zelfmoordgedachten tot gevolg. Om de situatie het hoofd te bieden, ontstaan bij sommige vrouwen mechanisme waarbij ze ‘uit hun lichaam treden’ en zichzelf dissociëren. Op deze manier kunnen gevoelens wegstoppen; het lijkt net alsof het henzelf niet overkomt.

Vooruitzicht

Uit de gegevens is naar voren gekomen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep alle voorgaande aspecten -individuele en sociale aspecten van identiteitsontwikkeling, cognitieve vaardigheden en emotionele inzichten en intra-psychische vermogens- in ontwikkeling zijn. Om ervaringen te plaatsen en verklaringen te geven en weer vooruit te kijken is N-hypothese 3 ontwikkeld.

N-hypothese 3

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, werken hard om het leven op te pakken en vooruit te kijken.

Deze N-hypothese is ontwikkeld naar aanleiding van de kwalitatieve gegevens waaruit naar voren is gekomen dat adolescente vrouwen die in de prostitutie hebben gewerkt bezig om zaken op orde te krijgen, om gebeurtenissen betekenis te geven en weer doelen in het leven te stellen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep werken hard ervaringen te plaatsen en te verklaren en om de uitbuitingsituatie achter zich te laten. Dit werd door één respondent aangegeven als een rouwproces waar ze doorheen gaat. Drie respondenten vertelden dat het een verwerkingsproces is dat nodig is om weer naar de toekomst te kunnen kijken. Eén respondent gaf aan dat ze eigenlijk nu pas aan haar ontwikkeling kan beginnen. Twee respondenten gaven aan dat ze zijn ‘blijven hangen’ en ‘opnieuw aan het puberen zijn’. Vrouwen starten met een zoekproces waarin ervaringen geplaatst worden en ze zichzelf en hun tegenstrijdige gevoelens beter leren kennen.

R: "Ik wil gewoon onafhankelijk zijn van mensen." O: "Heb een je idee hoe dat kan?" R: "Nee, want ik ben minderjarig. Dus, ik kan sowieso niet doen wat ik wil, thuis komen wanneer ik wil, zelf mijn meningen doen in de hulp, zelf zeggen wanneer ik weg wil gaan, weet je wel, dat kan niet. Dat is wel stom. Want niemand wil dat iemand ander alles voor je bepaald en zeker niet de hulp die je krijgt of wat jij doet in je vrije tijd. Ik vind dat niemand daar iets over te zeggen heeft, maar blijkbaar dus wel." 10:59 (269:272)

Aan de hand van code 'verklaringen zoeken, betekenissen geven, zelfbevestiging' heb ik een subhypothese ontwikkeld.

N-hypothese 3'

Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, zoeken verklaringen, geven betekenissen en zoeken zelfbevestiging.

"Al is het een stuk beter zo. Ja, mijn leven heeft veel meer kleur zonder hem." 2:147 (162:162)

Om het gebeurde achter zich te laten, zoeken vrouwen uit de onderzoeksgroep naar verklaringen en betekenissen. In het verwerkingsproces en de verwarrende gevoelens zoeken ze opnieuw naar een zelfbevestiging en zelfrespect. Drie respondenten gaven aan dat ze nú weten dat ze wel iets waard zijn. Eén respondent gaf aan dat ze trots is op zichzelf als ze voorlichting heeft gegeven over hetgeen gebeurd is. Eén respondent gaf aan dat ze van zichzelf weet, dat ze nooit zo wreed kan zijn tegenover mensen als haar ex. Ook heeft het verloop van de aangifte en rechtszaak invloed op hun zelfrespect, zoals ook aan de orde is gekomen bij N-hypothese 2. Twee respondenten vertelden dat ze niet die persoon zijn, die toen in de prostitutie heeft gewerkt en bevestigen daarmee hun identiteit. Twee andere onderzoeksbronnen gaven aan, dat ze 'dat leven' niet willen, omdat ze zo niet zijn. Vrouwen uit de onderzoeksgroep gaven aan dat ze hun ervaringen opnemen in hun persoonlijkheid en realiseren dat ze erdoor geworden zijn wie ze nu zijn.

"Ik denk als ik alles anders had gedaan, dat ik niet de persoon was die ik wil zijn. Ik denk dat alles wat is gebeurd, wel heeft gemaakt tot wie ik wil zijn." 7:6 (44:44)

6. Tot slot

In dit afstudeeronderzoek heeft de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden centraal gestaan. In de eerste drie hoofdstukken heb ik een theoretisch kader uiteengezet dat een achtergrond heeft gevormd voor het kwalitatieve onderzoek dat is weergegeven in hoofdstuk vier en vijf. In dit slothoofdstuk geef ik verbindingen weer tussen het theoretisch kader en het kwalitatieve onderzoek door conclusies en aanbevelingen te formuleren. Daarnaast reflecteer ik op het onderzoeksproces.

De onderzoeksvraag van dit afstudeeronderzoek luidde: *Wat kenmerkt de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden?* Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag maak ik gebruik van de werkdefinitie van identiteitsontwikkeling zoals die is weergegeven in hoofdstuk drie, aan de hand van individuele aspecten (1) ‘weten wat je wilt’, ‘eigen keuzes maken’, ‘eigen behoeftes kennen’, ‘eigen gevoelens kennen’, ‘eigen mening hebben’, ‘aanvoelen en aangeven van grenzen’. Deze aspecten ontwikkelen zich door zelfreflectie en een groeiend zelfbesef en hangen samen met sociale aspecten van identiteitsontwikkeling (2) ‘gesteund worden’, ‘vertrouwen krijgen’, ‘erkenning krijgen’, ‘meningen van anderen’ en ‘hoe anderen naar je kijken’.

Deze aspecten van identiteitsontwikkeling zijn in de adolescentie verweven met hersenontwikkelingen voor cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen (3) ‘verkennen, inschatten en omgaan met realiteit’, ‘fantasie/idealisme’ en ‘risico’s inschatten’. Adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden, hebben langdurig in een stressvolle situatie gezeten. Ze hebben te maken gehad met seksueel, fysiek, verbaal geweld en bedreigingen en/of zijn er getuige van geweest. In dit afstudeeronderzoek is tevens een verband gelegd met externe factoren zoals (4) ‘langdurige stress en angst’ die invloed hebben op hersenontwikkelingen en identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Identiteitsontwikkeling vindt plaats in verhouding tot anderen in de context van de maatschappij, cultuur en bestaande genderverhoudingen. Identiteitsontwikkeling vindt plaats in een context van allerlei veranderlijke werkelijkheden waarin voortdurend twijfel mogelijk is. Het is complex om een eigen ‘ik’ te organiseren in deze dynamiek. Ieder individu bouwt eigen systemen om zekerheden aan te gaan en vertrouwen te ontwikkelen. Adolescente vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie zijn terecht gekomen hebben een keiharde leerschool gehad. Hun identiteit ontwikkelt zich door deze (leer)ervaringen heen.

Conclusies

In dit afstudeeronderzoek is gebleken dat de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen, gekenmerkt wordt door verschillende zaken die ik hieronder in subkopjes uiteenzet. Deze kenmerkende zaken ontstaan vanuit een *groeïend*

zelfbesef, dat wordt gestimuleerd door emotionele en cognitieve hersenontwikkelingen. De hersengebieden gaan steeds beter met elkaar samenwerken waardoor een proces van bewustwording in gang gezet wordt; het wereldbeeld en het zelfbeeld van vrouwen uit de onderzoeksgroep verandert. Aan de hand van de opvattingen van Crone (2008) is naar voren gekomen dat de hersenen van adolescente vrouwen in biologische zin nog niet gestabiliseerd zijn; cognitieve vaardigheden en emotionele inschattingen zijn nog niet in balans waardoor ze (risicovolle) situatie anders inschatten dan volwassenen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep hebben in hun identiteitsontwikkeling te maken met verwarring, onzekerheid en tegenstrijdigheden, die door de pooier nog eens extra aangezet worden. Daarbij blijkt dat vrouwen uit de onderzoeksgroep langdurig bloot hebben gestaan aan stress- en angstsituaties die de hersenontwikkelingen beïnvloeden en hiermee indirect de identiteitsontwikkeling. In hun identiteitsontwikkeling proberen ze de gebeurtenissen uit het verleden een plaats te geven en spelen verwarrende en ambivalente gevoelens en gedachten een rol.

Eigen wil aan de kant geschoven

In dit afstudeeronderzoek is naar voren gekomen dat de individuele kenmerken van identiteitsontwikkeling (1) ‘weten wat je wilt’, ‘eigen keuzes maken’, ‘eigen behoeftes kennen’, ‘eigen gevoelens kennen’, ‘eigen mening hebben’, ‘aanvoelen en aangeven van grenzen’ als het ware de meest kwetsbare aspecten zijn. Bij adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden zijn deze individuele kenmerken *ondergeschikt* geraakt aan sociale aspecten (2) ‘gesteund worden’, ‘vertrouwen krijgen’, ‘erkenning krijgen’, ‘meningen van anderen’ en ‘hoe anderen naar je kijken’. Deze aspecten staan onder grote druk bij deze vrouwen. Daarbij komt dat (3) ‘het verkennen, inschatten en omgaan met realiteit’, ‘fantasie/idealisme’ en ‘risico’s beoordelen’ juist bij adolescenten een terrein is dat nog volop in ontwikkeling is. Als daarbij veel stress- en angstsituaties zijn zoals bij vrouwen uit de onderzoeksgroep, worden de individuele aspecten van identiteit tijdelijk moeilijk bereikbaar of zelfs onbereikbaar. Door angst en (dreiging van) geweld worden vrouwen van eigen behoeftes en verlangens weggedreven en/of verleggen ze steeds meer hun eigen grenzen. Hierdoor is het voor vrouwen uit de onderzoeksgroep zelf ook vaak onduidelijk wanneer er sprake is van vrijwilligheid of onvrijwilligheid. Als vrouwen helemaal in de ban zijn, weten ze vaak niet meer wat ze willen of kunnen hun eigen wil niet uitdrukken omdat de macht van hun pooier overheerst.

Verlangen naar erkenning

Loverboy methoden zijn vaak gericht op het afwisselend erkennen en vernederen van de vrouw, waardoor vrouwen soms niet meer weten wat ze moeten doen of willen. In bedreigende situaties hebben vrouwen uit de onderzoeksgroep geleerd verwachtingen van hun pooier na te leven en om in verhouding tot hun pooier sociaal gewenst gedrag te vertonen om geweld en vernederingen te voorkomen. In het theoretisch kader van dit onderzoek heb ik uiteengezet dat het verlangen naar

erkenning een kenmerkend aspect is van identiteitsontwikkeling van deze vrouwen. Bij Dieleman (1993) wordt optimale identiteitsontwikkeling ervaren als innerlijke zekerheid samengaat met het idee dat men erkend en gesteund wordt door anderen. Benjamin (1988) gaat hierin nog een stapje verder door te stellen dat erkenning van anderen niet zorgt voor een optimaal gevoel van identiteit maar noodzakelijk is voor het menselijk bestaan.

Het verlangen naar erkenning kan het verlangen naar de machtsrelatie en het eventuele zelfbedrog verklaren. De overgave of ondergeschiktheid waarbij vrouwen uit de onderzoeksgroep vervreemd raken van eigen verlangens en behoeften kan begrepen worden als ware het een wezenlijk verlangen naar het bestaan. De machtsrelatie maakt hun wil en eigen denken ondergeschikt aan de wil en verwachtingen van de pooier waardoor individuele kenmerken van identiteitsontwikkeling ‘weten wat je wilt’, ‘eigen keuzes maken’, ‘eigen behoeftes kennen’, ‘eigen gevoelens kennen’, ‘eigen mening hebben’, ‘aanvoelen en aangeven van grenzen’ op de achtergrond raken, wellicht zonder dat ze het zelf doorhebben. Doordat ze aan de wil van de ander overgeleverd zijn, zijn deze aspecten van identiteitsontwikkeling verdwenen. Het is vaak pas na de uitbuitingsituatie dat ze hier aan toe komen.

Zelfbedrog

Liefde of verliefdheid kunnen redenen zijn voor het verdwijnen van de individuele aspecten van identiteitsontwikkeling en voor de overheersing van sociale aspecten, met name de erkenning door de pooier, de overhand krijgen. Toch is verliefdheid geen noodzakelijke voorwaarde waardoor adolescente vrouwen door loverboy methoden in de prostitutie terecht te komen. In de afwegingen spelen hoop, fantasie en vertrouwen een rol ‘dat het goed zal komen’ en de prostitutie maar tijdelijk is. Onder andere door een naïef idealisme, hoop en fantasie blijven deze vrouwen vertrouwen hebben in de loverboy waardoor grenzen geleidelijk worden verlegd. Bewustwording van de misbruik- en uitbuitingsituatie kan hen dan uiteindelijk wakker schudden uit hun zelfbedrog. Het besef van dit zelfbedrog kan gepaard gaan met zelfveroordelingen. Niet alle vrouwen gaan over eigen grenzen heen vanuit hoop of vertrouwen, soms overheerst de angst voor geweld waardoor er geen sprake is van zelfbedrog, en alleen nog maar de gedachte ‘hoe kom ik hier uit?’ speelt. Daarbij hebben vrouwen uit de onderzoeksgroep vaak een groot verantwoordelijkheidsgevoel en nemen ze vaak anderen in bescherming tegen bedreigingen van hun loverboy. Het gevoel kan ontstaan dat ze de situatie niet kunnen veranderen.

Verkeerde keuzes

Doordat emotionele en cognitieve hersengedeelten nog in ontwikkeling zijn, kunnen adolescenten gevolgen op lange termijn niet goed kunnen overzien (Crone 2008). Door gebrek aan lichamelijke waarschuwingssignalen en gerichtheid op beloning schatten zij risico's anders in dan volwassenen. Vaak wordt voor vrouwen uit de onderzoeksgroep pas later of achteraf duidelijk in welke misbruiksituatie ze hebben gezeten en wensen ze dat ze de inzichten achteraf eerder hadden gehad.

Deze bewustwording kan gepaard gaan met zelfveroordelingen dat ze de situatie anders hadden moeten inschatten en dat ze zich schamen en schuldig voelen voor de verkeerde keuzes die ze hebben gemaakt. Achteraf vinden ze vaak dat ze 'stom' of 'naïef' zijn geweest. Gevoelens van schuld en schaamte spelen een rol in de identiteitsontwikkeling, evenals dat ze bezig zijn met wat anderen van hun vinden. Ze ontwikkelen een zelfbeeld waarbij ze reflecteren op hun eigen gedrag en keuzes en deze waarderen.

Zwijgen en doodgezwegen worden

Keuzes, zoals bijvoorbeeld de keuze om niets te vertellen, zijn gemaakt vanuit een onveilige situatie waarin stress- en angstgevoelens overheersten. In de datapresentatie komt naar voren dat eigen keuzes anders gemaakt worden en grenzen anders aangegeven worden in angst- en stresssituaties. Daarbij komt de overmacht van de loverboy, waardoor vrouwen uit de onderzoeksgroep geen eigen wil of behoeften meer kunnen uitdrukken. Vrouwen nemen hierbij vaak anderen in bescherming en kunnen het gevoel hebben dat ze de situatie niet kunnen veranderen.

De keuze om te zwijgen gaat gepaard met gevoelens van schuld en schaamte. Het is niet makkelijk om te vertellen dat je in de prostitutie hebt gewerkt. Daarbij speelt de angst om afgewezen te worden, contact te verliezen en eventueel doodgezwegen te worden door anderen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep zijn bang voor veroordelingen en afkeuring en de meningen van anderen spelen een grote rol. Het is belangrijk voor ze om begrip en steun te ervaren vanuit de sociale omgeving. Ook als vanuit de omgeving begrip en steun gegeven wordt, blijven schuld- en schaamtegevoelens bestaan.

Stress

In het theoretisch kader is naar voren gekomen dat bij chronische stress in de adolescentie stresshormonen in de hersenen langdurig aanwezig blijven; het niveau van de stresshormonen stabiliseert enigszins (Russell & McEwen 2006). Dat kan wijzen op een normalisatie van waarnemingen en stresservaringen, waardoor adolescente hersenen niet meer hetzelfde reageren bij een stressprikkel. Dit gaat gepaard met bewust of onbewust relativiseren of wegstoppen van gevoelens, dat in literatuur dissociatie wordt genoemd. Dissociatie betekent dat de adolescente vrouw als het ware niet meer aanwezig is in de (stressvolle) situatie, maar dat het lijkt alsof ze uit haar lichaam is getreden en naar zichzelf kijkt. Ze ervaart de situatie niet meer, maar observeert hetgeen gebeurt alsof het een ander overkomt. Het is een mechanisme om onder andere stressvolle en angstige situaties het hoofd te kunnen bieden, de emoties zijn geblokt. Dit mechanisme hangt samen met de langdurige stress- en angstsituatie.

Uit dit afstudeeronderzoek is gebleken dat dit de emotionele en cognitieve hersenengedeelten in de adolescentie nog niet met elkaar in balans zijn. De langdurige stresssituatie verergert nog eens deze instabiliteit. De effecten van stress zijn over het algemeen omkeerbaar (Russell & McEwen 2006). Ondanks dat de hersengebieden zich kunnen herstellen van stressprikkelers in de adolescentie, kunnen

de effecten langdurig en mogelijk blijvend zijn. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen in welke mate de structuur en de functie van de beschadigde hersengebieden herstellen ná de stresssituatie.

Aanbevelingen

Schuld en schaamte, machteloosheid en onrechtvaardigheid

Schuld en schaamte zijn thema's die een grote rol spelen in de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden. In dit afstudeeronderzoek is naar voren gekomen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep deze gevoelens een plaats proberen te geven. Vrouwen zijn vaak hard ten opzichte van zichzelf door te denken 'dat ze het allemaal anders hadden kunnen doen'. Ondanks het besef dat ze de misbruik- en uitbuitingsituatie niet hadden kunnen voorzien, veroordelen ze zichzelf vaak dat ze 'stom' of 'naïef' zijn geweest. Het besef van het zelfbedrog kan met deze schuldgevoelens samenhangen. Het bedrog van de loverboy, kan gezien worden als iets 'buiten hun schuld'. Het is belangrijk deze schuldgevoelens te onderzoeken zodat duidelijk wordt dat de realiteit enkel gedeeltelijk beheersbaar is en zij niet overal verantwoordelijk voor (kunnen) zijn. Naast deze gevoelens moeten vrouwen uit de onderzoeksgroep leren omgaan met gevoelens van machteloosheid en onrechtvaardigheid. Door zichzelf te veroordelen ontsnappen ze aan het gevoel van onmacht/machteloosheid en onrechtvaardigheid, dat misschien moeilijker draagbaar is. Zulke gevoelens nemen de beheersbaarheid van de realiteit weg, terwijl de behoefte aan actorschap juist zo groot is. Het is aan te bevelen om deze thema's in verder onderzoek en/of in de hulpverlening uit te diepen. Op deze manier kan een balans gevonden worden tussen 'eigen verantwoordelijkheid' en het 'ontschuldigen' van vrouwen die door loverboy methoden in de prostitutie terecht zijn gekomen. Dit is belangrijk om los te komen van het stigma en is dus bevorderlijk voor verdere identiteitsontwikkeling.

Vertrouwen verdienen

Adolescente vrouwen die in de prostitutie hebben gewerkt kunnen het gevoel hebben dat de wereld en personen in hun omgeving onbetrouwbaar en wisselvallig zijn. Het gebrek aan vertrouwen in de omgeving en de wereld is ontstaan omdat hun vertrouwen zo geschaad is door hun loverboy. In de teleurstelling is vertrouwen ingeruild voor wantrouwen en eerlijkheid is verdrongen door leugens en bedrog. In dit afstudeeronderzoek is naar voren gekomen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep ook na de misbruikperiode moeite hebben om anderen te vertrouwen; ze kunnen het gevoel hebben dat ouders, politie en/of hulpverleners hen niet geloven of dat ze denken dat ze toch weer terug gaan naar hun loverboy. Ook als hier geen sprake van is, kunnen ze de omgeving wantrouwen. Mede doordat hun eigenwaarde zo is aangetast, zullen ze alert zijn op oordelen uit de omgeving.

Stabiliteit en vertrouwen van de omgeving zijn belangrijke factoren voor identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Het is belangrijk om onzekerheden weg te nemen zodat ze weten waar ze aan toe zijn. Het is aan te raden er rekening mee te houden dat vertrouwen verdiend moet

worden, ook door ouders, hulpverlening en politie. De aanname dat met goede intenties van hulpverlenende instanties vertrouwen gewonnen kan worden is niet voldoende. De intenties dienen ook waar gemaakt te worden. De verwachtingen en behoeften van vrouwen uit de onderzoeksgroep kunnen mogelijk niet overeenkomen met hetgeen ouders, politie en hulpverleners kunnen waarmaken. Het is daarom belangrijk om verwachtingen en behoeften goed op elkaar af te stemmen en geen beloftes te maken die niet waargemaakt kunnen worden.

Ruimte voor meerstemmigheid

Adolescente vrouwen uit de onderzoeksgroep kunnen onbetrouwbaar overkomen. Ze kunnen wispelturig en niet eenduidig zijn in hun gedrag en kunnen hun keuzes niet altijd goed verantwoorden. In dit afstudeeronderzoek is naar voren gekomen dat dit verklaarbaar is onder andere door hersenontwikkelingen in adolescentie. Gezien hun verwarrende en ambivalente gevoelens is de meerstemmigheid van gevoelens begrijpelijk en zouden ze niet ontmoedigd mogen worden deze ruim uiteenlopende emoties te beleven en uit te drukken. Gevoelens en gedachten van schuld en schaamte gaan samen met een algemene teleurstelling, machteloosheid en onrechtvaardigheid. Daarnaast kan het gevoel aanhouden dat ze terug willen naar hun loverboy. Vrouwen uit de onderzoeksgroep voeren een persoonlijke strijd tussen ambivalente gevoelens en tussen emotie en ratio, waarbij het belangrijk is dat ze steun en begrip ervaren uit de sociale omgeving. Ouders, politie en hulpverleners zouden er rekening mee moeten houden dat verhalen misschien niet consistent zijn en dat vrouwen uit de onderzoeksgroep zichzelf kunnen tegenspreken. Dit is verklaarbaar, gezien de verwarring en het gebrek aan vertrouwen in combinatie met de stress en angst die ze hebben ervaren. De omgeving doet er goed aan zich niet blind te staren op de ‘waargebeurde feiten’ maar om ruimte te bieden aan de beleving en meerstemmigheid. Ook voor politie -die normaliter feiten op tafel moet krijgen voor een aangifte- kan dit waardevolle informatie opleveren.⁵⁰

Gerichtheid op winst op korte termijn

Met de kennis dat in de adolescentie meer hersenactiviteit getoond wordt in het zogeheten ‘beloningscentrum’, kan geconstateerd worden dat winst of beloning vrouwen uit de onderzoeksgroep stimuleert bepaalde keuzes te maken. Daarnaast zijn de hersenen in de adolescentie meer gericht op winst op de korte termijn. Onder andere hierdoor kan het verlangen om terug te gaan naar hun loverboy aanhouden. Dit in het achterhoofd, is het belangrijk om vrouwen uit de onderzoeksgroep een

50 In de afrondingsfase van dit afstudeeronderzoek werd het rapport van ROOD van SP gepresenteerd waarin de ervaringen van vrouwen, die door loverboy methoden in de prostitutie zijn terecht gekomen, met politie en justitie centraal staan. Het rapport werd te laat gepresenteerd om nog bij dit afstudeeronderzoek te betrekken. Het is aan te raden dit rapport te lezen om meer inzichten op te doen over de onderzoeksgroep van dit afstudeeronderzoek en specifiek op hun ervaringen met politie en justitie. Het rapport van het onderzoek is te vinden op <http://www.rood.utrecht.sp.nl>

winstgevende situatie op korte termijn aan te bieden om de uitbuitingsituatie te veranderen. Het meest ideaal is als ze zelf overtuigd zijn dat de keuze om uit de misbruik- en uitbuitingsituatie te stappen het beste voor hen is. Ook als ze ‘dat wel weten’ is het nog moeilijk om daadwerkelijk die stap te nemen. Bedreigingen en angst voor geweld spelen mee bij deze keuze mee. Dat vraagt veel inlevingsvermogen en ruimte voor de beleving en gedachtegang van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Het is aan te raden om zonder te oordelen alle keuzes te bespreken en daarbij de ‘winstsituaties’ op korte termijn na te gaan.

Zeggenschap en actorschap

Zeggenschap en actorschap over het eigen leven en identiteit van vrouwen uit de onderzoeksgroep kunnen versterkt worden als ze een eigen geluid naar voren kunnen brengen. Juist omdat eigen actorschap op de achtergrond heeft gestaan in de relatie met hun loverboy, is het belangrijk dat adolescente vrouwen hun stem en mening weer kunnen laten horen, eigen keuzes kunnen maken en eigen behoeftes en gevoelens leren kennen en uitdrukken. Hierbij is het belangrijk dat zij gestimuleerd en gesteund worden door de sociale omgeving.

Met het nieuwe onderzoeksveld ‘educational neuroscience’ wordt geprobeerd om ideeën van leerkrachten, leerlingen, onderwijsdeskundigen en hersenonderzoekers samen te voegen om de leersituatie op scholen zoveel mogelijk aan te passen aan de mogelijkheden van de adolescent (Crone 2008). Een dergelijke samenwerking tussen diverse disciplines zou een mogelijkheid kunnen zijn om hulpverleningstrajecten aan te laten sluiten bij ervaringen van adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden. Het aanbod van hulpverlening zou uitgebreid kunnen worden als geëxperimenteerd wordt met nieuwe benaderingen van adolescente vrouwen uit de onderzoeksgroep. Eigen inbreng van vrouwen uit de onderzoeksgroep in de hulpverlening -zoals bijvoorbeeld in de vorm van een cliëntenraad- kan stimuleren en inspireren om eigen zeggenschap te ontwikkelen.

Reflectie op het onderzoeksproces

Toegankelijkheid voor onderzoek verantwoord?

Er is in dit afstudeeronderzoek naar voren gekomen dat adolescente vrouwen die in de prostitutie terecht zijn gekomen door loverboy methoden moeilijk bereikbaar zijn voor onderzoek. Er blijkt een zodanige grote belangstelling te zijn voor vrouwen uit deze onderzoeksgroep dat zij vooraf beschermd worden door hulpverlenende instanties waarmee zij in contact zijn. Hoewel dit zeer begrijpelijk is, heeft dit tevens tot gevolg dat vrouwen uit de onderzoeksgroep een beperkte zelfbeschikking of zeggenschap hebben over hun deelname aan onderzoek, interviews of projecten. Voordat ze in de hulpverlening terecht komen, hebben zij vaak extreem weinig zelfbeschikking gehad, waardoor ze niet of nauwelijks een eigen wil hebben kunnen ontwikkelen of uiten. Het is goed te beseffen dat zij in de hulpverlening nog steeds afhankelijk zijn van anderen, hoewel onder andere omstandigheden.

Gedurende het onderzoeksproces heeft mij de vraag beziggehouden of het moreel verantwoord is om deze vrouwen opnieuw hun verhaal te laten vertellen ten behoeve van onderzoek. Is het niet een wetenschappelijk of maatschappelijk egoïsme of eigenbelang dat mogelijk ten koste gaat van het welzijn van vrouwen uit de onderzoekspopulatie? Op deze vraag heb ik geen eenduidig antwoord kunnen formuleren. Er is vrouwen uit de onderzoekspopulatie niet opgedrongen om te participeren en het interview was voor sommigen een soort verwerking, bewustwording of reflectie. Toch weet ik niet wat zulke bewustwording doet nadat het interview is afgelopen. Het is een verantwoordelijkheid van de onderzoekster dat de respondent 'ongehavend' naar de werkelijkheid terugkeert. Hier heb ik weinig zicht op gehad. De beschermende reactie van hulpverlenende instellingen hangt hier mogelijk mee samen. Het is aan te bevelen dat medewerkers in de opvang na afloop van het interview aandacht hebben voor de geïnterviewde adolescente vrouw. Eventueel wordt dit -met toestemming- teruggekoppeld aan de interviewster of neemt zij zelf achteraf contact met de respondent op.

Aan de andere kant denk ik dat vrouwen uit de onderzoekspopulatie een sterk gevoel van eigenwaarde en zelfbeschikking kunnen overhouden. Het gevoel dat zij iets voor de wetenschap of de maatschappij kunnen betekenen kan belangrijk zijn om gezien en gehoord te worden, juist na een periode waarin hun stem en persoonlijkheid er niet toe deden. Het verzoek voor deelname aan onderzoek geeft hen een stem en gevoel van zeggenschap, waarbij zij weer eigen leven in handen kunnen nemen.

Seksualiteit

Vervolgens is gaandeweg het afstudeeronderzoek het thema seksualiteit van de 'topiclijst' verdwenen, terwijl dit een belangrijk aspect is van identiteitsontwikkeling in de adolescentie. Dit komt met name door de wervingsmethode en het (mondelijke) contract dat is gemaakt voor medewerking. Om respondenten te mogen interviewen is afgesproken dat er niet naar pijnlijke en gevoelige onderwerpen gevraagd zou worden. Aangezien respondenten er uit zichzelf niets over verteld hebben, is het thema seksualiteit gaandeweg het kwalitatief onderzoek van de 'topiclijst' verdwenen door mijn aanname dat dit een gevoelig onderwerp zou zijn waar ik -volgens het contract- niet naar zou vragen. Dit heeft tot gevolg gehad dat thema's seks en seksualiteit niet aan de orde zijn gekomen. Er is echter niet door respondenten aangegeven dat seksualiteit of seks een gevoelig onderwerp voor hen was. Mijn aanname hoeft daarom niet aan te sluiten bij de beleving van vrouwen uit de onderzoeksgroep. Bij mijn voorzichtige aanpak hebben persoonlijke en maatschappelijke projecties meegespeeld waardoor mijn aanname is ontstaan. Ook was er enkel een minimaal vertrouwen opgebouwd tussen mij en de respondenten, terwijl dit onderwerp meer intimiteit en vertrouwen vereist. Deze aanname is tevens niet door respondenten aangegeven. Deze reflectie geeft goed weer dat de informatie die verkregen wordt bij interviews medebepaald wordt door het contact tussen de respondent en interviewster. Het gevolg van mijn aanname is dat seksualiteit als het aspect van identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep niet in dit afstudeeronderzoek naar voren komt, hetgeen te bekritisieren is.

Relatie onderzoekster en respondenten

Het is interessant te reflecteren op de relatie tussen de onderzoekster en respondenten, mede ter bevordering van de methodologische verantwoording. De verkregen informatie is sterk afhankelijk van het contact tussen beiden. Met eigenschappen dat vrouwen uit de onderzoeksgroep anderen in bescherming willen nemen, kan dat ook in het contact met de interviewster het geval zijn. Daarnaast kan het zo zijn ze bij mij bevestiging zochten over het gezegde. Dit idee had ik bij enkele respondenten die óf erg op hun hoede waren voor mijn reactie, óf achteraf vroegen of het interview nuttig was geweest voor mijn afstudeeronderzoek, óf zich achteraf ondergeschikt aan mij maakte door mij op een voetstuk te plaatsen. Hierin komen wederom verschillende aspecten van identiteitsontwikkeling naar voren, die in dit afstudeeronderzoek aan de orde zijn gekomen. Deze informatie is meegenomen in het kwalitatieve onderzoek en gebruikt bij de interpretatie van uitspraken van respondenten.

Culturele aspecten van identiteitsontwikkeling

Door de culturele heterogeniteit van de onderzoekspopulatie in dit afstudeeronderzoek komen culturele aspecten van identiteitsvorming niet meer expliciet naar voren. Hoewel in het theoretisch kader aandacht is besteed aan individuele, sociale en culturele aspecten van identiteitsontwikkeling, is het culturele aspect van identiteitsontwikkeling in het kwalitatief onderzoek niet meer aan de orde gekomen doordat alle respondenten uit Nederland afkomstig zijn. Toch is dit, net als seksualiteit, een belangrijk aspect van identiteitsvorming van vrouwen die in de prostitutie terecht komen door loverboy methoden. Eenzelfde onderzoek met een meer diverse culturele onderzoekspopulatie is interessant voor nieuwe inzichten.

Maatschappelijke invloeden op identiteitsontwikkeling

Naast de culturele invloeden, speelt ook de maatschappelijke context een rol bij het gedrag, de keuzes en identiteit van de adolescent. Maatschappelijke normen en waarden zijn dynamisch en adolescenten moeten zich hiertoe verhouden. Ontwikkelingsgebieden als liefde, intimiteit en seksualiteit worden in deze periode ontdekt en afgetast. De ‘seksualisering van de samenleving’ beïnvloedt de ideeën, het gedrag en de leefwereld betreffende seksualiteit. De maatschappelijke context is vanwege de beperkte omvang niet bij dit afstudeeronderzoek betrokken. Er zouden echter interessante uitkomsten mogelijk zijn als identiteitsontwikkeling van vrouwen uit de onderzoeksgroep gekoppeld wordt aan de maatschappelijke dynamiek van seksualiteit. De Rutger Nisso Groep besteed bij uitstek veel aandacht aan de seksualiteit van jongeren waarbij de maatschappelijke context betrokken is. Het is interessant

publicaties van de Rutger Nisso Groep te lezen, om dit afstudeeronderzoek in de maatschappelijke context te plaatsen.⁵¹

⁵¹ Publicaties zijn te vinden op <http://www.rutgersnissogroep.nl> of in het informatiecentrum te Utrecht die op afspraak (kosteloos) bezocht kan worden.

Literatuurlijst

Bunt van de H, (2007). In het hart van de vergunde sector. *Justitiële verkenningen, thema mensenhandel* 33 (7), 78 - 81

Benjamin, J. (1988). *The Bonds of Love. Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. New York : Pantheon books.

Benjamin, J. (1995). *Like subjects, love objects. Essays on recognition and sexual difference*. New Haven : Yale University Press.

Bovenkerk, F. (2006). *Loverboys of modern pooierschap*. Amsterdam : Augustus.

Crone, E. (2008). *Het puberende brein. Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie*. Amsterdam : Bert Bakker.

Dieleman, A., Van der Linden, F. & Perreijn, A. (red) (1993). *Jeugd in Meervoud. Theorieën, modellen en onderzoek van leefwerelden van jongeren*. Utrecht : De Tijdstroom.

Van Dijke, A., Terpstra, L., Berger M. & Geurts, E. (2006). *De betovering verbroken. Methodiek preventie en aanpak meisjesprostitutie*. Amsterdam : SWP.

ECPAT Nederland (2002). *Stem van slachtoffers*.

ECPAT Nederland (2005). *Inzicht tot uitbuiting. Handel in minderjarigen in Nederland onderzocht*.

Erikson, E. (1971). *Identiteit, jeugd en crisis*. Utrecht : Het Spectrum.

Evers, J.(2007). *Kwalitatief interviewen: kunst en kunde*. Den Haag : LEMMA

Evers, J. (2005). *Handleiding atlas.ti*. Utrecht : Universiteit voor Humanistiek

Van Groningen, M. (pseudoniem) (2008). *Misleid. Gevangen in het web van een loverboy*. Amsterdam : Arena.

De Jonge van Ellemeet, H. (2007). Slecht werkgeverschap of 'moderne slavernij', handhaving van een nader af te bakenen verbod. *Justitiële verkenningen, thema mensenhandel* 33 (7), 107 - 119

Korvinus, A., van Dijk, E., Koster D., & Smit M. (2004) Mensenhandel: derde rapportage van de Nationaal Rapporteur Den Haag : Bureau NRM

Kunneman, H. (1998). *Postmoderne moraliteit*. Amsterdam : Boom.

Maso I., en Smaling, A. (1998). Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie. Amsterdam : Boom

Meeus, W. (red.) (1994). *Adolescentie. Een psychosociale benadering*. Groningen : Wolters-Noordhoff.

Mosterd, M. (2008). *Echte mannen eten geen kaas. Vier jaar in handen van een loverboy*. Amsterdam : van Genneep

Rijken C. en van Dijk J. (2007). Hulpverlening aan slachtoffers van mensenhandel; mensenrecht of beloning? *Justitiële verkenningen, thema mensenhandel* 33 (7), 23 - 38

Rinne, T. (2003). De borderline persoonlijkheidsstoornis: nature of nurture? *Patient Care* 30 (4), 4-9.

Russell, R. & McEwen B. (2006). Stress and the Adolescent Brain. *Annals New York Academy of Science* 1094, 202-214

Schwarze, K., Berger, M. & Geurts, E. (2006). *Pretty Women. Praktijkvoorbeeld voor de aanpak van meisjesprostitutie*. Amsterdam : SWP.

Tankink M. (2007) My mind as traditional space. Intersubjectivity in the process of analyzing emotionally disturbing data. *Medische Antropologie, tijdschrift voor gezondheid en cultuur, thema intersubjectivity* 19 (1), 135 - 145

Terpstra, L. & Van Dijke, A. (2004). *Publiek geheim: jeugdprostitutie. Negen portretten*. Amsterdam : SWP.

Traa, M. (2009). Brein in aanbouw. *HP de Tijd* week 16, 22-27

Velema-Drent, G. (2001). *Verslingerd aan een man*. Amsterdam : Buijten & Schipperheijn.

De Wit, J., Van der Veer, G. & Slot, N. (1995). *Psychologie van de adolescentie*. Baarn : Intro.

Weblinks

Documentaire *Stop Loverboys Nu*, uitzending 29-11-2008. <http://player.omroep.nl/?afIID=8390116>.

Gevonden op 10-04-2009

Documentaire *Stop Loverboys Nu*, uitzending 22-11-2008. <http://player.omroep.nl/?afIID=8352966>.

Gevonden op 10-04-2009

TV-programma *Sophie op 3*, uitzending 11-01-2009. <http://player.omroep.nl/?afIID=8631671>.

Gevonden op 10-04-2009

Reportage Nova, uitzending 19-02-2005. <http://www.novatv.nl/page/detail/uitzendingen/3232#>.

Gevonden op 10-04-2009

Pauw & Witteman, uitzending 19-12-2008. [http://pauwenwitteman.vara.nl/Archief-detail.113.0.html?&tx_ttnews\[tt_news\]=2248&tx_ttnews\[backPid\]=111&cHash=32697cca40](http://pauwenwitteman.vara.nl/Archief-detail.113.0.html?&tx_ttnews[tt_news]=2248&tx_ttnews[backPid]=111&cHash=32697cca40).

Gevonden op 10-04-2009

De Wereld draait door, uitzending 16-02-2009. <http://player.omroep.nl/?afIID=8926320>.

Gevonden op 10-04-2009

<http://www.rood.utrecht.sp.nl>

<http://www.rutgersnissogroep.nl>

<http://www.bnrm.nl>

<http://ecpat.nl>

<http://www.comensha.nl>

<http://www.fierfryslan.nl>

<http://www.stoploverboys.nu>

Samenvatting

In dit afstudeeronderzoek heeft de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden centraal gestaan. De onderzoeksvraag van dit afstudeeronderzoek luidt: *Wat kenmerkt de identiteitsontwikkeling van adolescente vrouwen die vrijwillig of onvrijwillig in de prostitutie zijn terecht gekomen door loverboy methoden?* Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek en kwalitatief onderzoek. Kwalitatief onderzoek maakt gebruik van onderzoeksmethoden die erop gericht zijn om het onderwerp vanuit het perspectief van de onderzoeksgroep te leren kennen en te beschrijven en zo mogelijk te verklaren. Het eigen verhaal en de betekenissen van vrouwen uit de onderzoeksgroep staan centraal in het kwalitatieve onderzoek. Naast interviews is aanvullende materiaal verzameld, zoals dossiers uit de hulpverlening, kranten- en tijdschriftartikelen, (ego-) documenten⁵², onderzoeksrapporten, gedichten en verhalen van forums, presentaties en geluid- en video-opnamen. Deze gegevens zijn geanalyseerd aan de hand van de zogeheten kaderanalyse.

Gedurende het onderzoeksproces is naar voren gekomen dat de interpretatie en het gebruik van de termen loverboy en loverboy methoden niet eenduidig zijn. In de dagelijkse omgang in de samenleving en binnen verschillende instellingen als politie, expertisebureaus en hulpverleningsinstanties die te maken hebben met mensenhandel, (jeugd)prostitutie en loverboys worden uiteenlopende omschrijvingen en gedragingen van mannen onder loverboy methoden geschaard. In de literatuur worden diverse definities aangehouden en zelfs op juridisch vlak is geen eenduidige omschrijving van loverboy methoden. Daarnaast blijkt dat vrouwen die aangeven dat ze met loverboys te maken hebben gehad, eigen omschrijvingen en interpretaties van loverboys erop nahouden. De verschillende interpretaties en benaderingen zijn in dit afstudeeronderzoek besproken om zodoende tot een definitie te komen die in dit onderzoek is gehanteerd; tactieken van pooiers die door middel van emotionele manipulatie, bedreiging en/of mishandeling vrouwen aan zich binden om ze vervolgens in de prostitutie seksueel uit te buiten. Er is daarbij rekening mee gehouden dat loverboy methoden vaak gepaard gaan met (relationeel) seksueel misbruik en/of criminele praktijken als drugs- en wapenhandel en/of afpersing⁵³ en dus niet beperkt zijn tot uitbuiting in de prostitutie.

Aan de hand van de hersenontwikkelingen uit het werk van Crone (2008) en de psycho-sociale benadering van Meeus (1994) en De Wit e.a. (1995) zijn biologische en psycho-sociale veranderingen

52 In dit afstudeeronderzoek zijn egodocumenten biografieën van vrouwen uit de onderzoeksgroep; Maria Mosterd en Merel van Groningen (pseudoniem). Andere documenten zijn publicaties waarin vrouwen uit de onderzoeksgroep geïnterviewd zijn en hun verhaal weergegeven is.

53 Afpersing gebeurt meestal onder chantage. In dit afstudeeronderzoek wordt bedoeld dat vrouwen, ongeacht de motivatie, financieel 'uitgekleed' worden doordat ze leningen afsluiten om geld te lenen/geven aan hun loverboy. Dit wordt ook gezien als een vorm van uitbuiting.

die in de adolescentie plaatsvinden uiteengezet, die elkaar wederzijds beïnvloeden. De sociale omgeving en het lichaam van adolescenten veranderen en gaan gepaard met intra-psychische ontwikkelingen. Hersenontwikkelingen in de adolescentie zorgen voor een toename van cognitieve vaardigheden waardoor adolescenten anders over zichzelf en de wereld gaan denken. Door de ontwikkeling van de zogeheten controlefuncties kunnen adolescenten steeds beter omgaan met veranderingen in de omgeving en leren ze hypothetisch en kritisch te denken. Daarnaast is het emotieregulerende gedeelte van de hersenen bij adolescenten overactief onder emotioneel prikkelende situaties. Deze hersenontwikkelingen zorgen ervoor dat adolescenten meer gericht zijn op korte termijn keuzes en zijn ze gevoelig voor beloningen. Bovendien zijn er nog geen lichamelijke ‘waarschuwingssignalen’ ontwikkeld waardoor ze risicovolle situaties anders inschatten dan volwassenen. Omdat vrouwen uit de onderzoeksgroep te maken hebben gehad met langdurige stresssituaties, zijn de effecten van langdurige stress op de hersenen in de adolescentie in dit hoofdstuk betrokken. Langdurige stresssituaties hebben invloed op de hersenontwikkelingen; hersenonderzoek toont aan dat zowel cognitieve hersengebieden als emotionele hersengebieden aangetast worden bij chronische stress (Russell & McEwen 2006). Deze biologische en psycho-sociale ontwikkelingen in de adolescentie stimuleren de identiteitsontwikkeling.

Voor de uiteenzetting van identiteitsontwikkeling is de nadruk gelegd op intersubjectiviteit aan de hand van de opvattingen van Benjamin (1988, 1995). Intersubjectiviteit houdt in dat een subject⁵⁴ ofwel een individu niet op zichzelf staat maar in verhouding tot andere subjecten. In de intersubjectieve benadering is zelfbepaling en identiteitsontwikkeling verbonden aan de afhankelijkheid van erkenning van een ander dat inherent is aan het menselijk bestaan. Daarbij bestaat de noodzaak dat deze afhankelijk van erkenning wederkerig is. Benjamins perspectief op het belang van wederkerige erkenning leidt uiteindelijk naar een uiteenzetting van macht en overheersing. Het verlangen naar erkenning kan getransformeerd worden naar seksueel geweld en overgave. In deze onderdanigheid en gehoorzaamheid kan zowel onmacht als verlangen ervaren worden en wordt een zelfdefiniëring gevonden. Vanuit het perspectief dat verlangen naar erkenning als fundament gezien wordt voor het menselijk bestaan, wordt (streven naar) vrijheid en autonomie gerelativeerd.

Uit dit afstudeeronderzoek is gebleken dat dit de emotionele en cognitieve hersengedeelten in de adolescentie nog niet met elkaar in balans zijn. De langdurige stresssituatie waar vrouwen uit de onderzoeksgroep mee te maken hebben gehad, verergert nog eens deze instabiliteit. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen in welke mate de structuur en de functie van de beschadigde hersengebieden herstellen ná de stresssituatie. Verwarring, onzekerheid en tegenstrijdigheden, die door de pooier nog eens extra aangezet worden, spelen een rol bij hun identiteitsontwikkeling. Vrouwen uit de onderzoeksgroep proberen de gebeurtenissen uit het verleden een plaats te geven en een *groeidend*

54 Een subject is een handelend, denkend en waarnemend persoon met eigen gevoelens en intenties.

zelfbesef, speelt daarbij een centrale rol, waarbij het zelfbedrog geleidelijk tot hen doordringt. Door angst en (dreiging van) geweld zijn ze van eigen behoeften en verlangens weggedreven en/of hebben ze steeds meer hun eigen grenzen verlegd. Individuele kenmerken ‘weten wat je wilt’, ‘eigen keuzes maken’, ‘eigen behoeftes kennen’, ‘eigen gevoelens kennen’, ‘eigen mening hebben’, ‘aanvoelen en aangeven van grenzen’ zijn ondergeschikt geraakt aan sociale aspecten ‘gesteund worden’, ‘vertrouwen krijgen’, ‘erkenning krijgen’, ‘meningen van anderen’ en ‘hoe anderen naar je kijken’. Het verlangen naar erkenning kan het verlangen naar de machtsrelatie en het eventuele zelfbedrog verklaren. Het besef van dit zelfbedrog kan gepaard gaan met zelfveroordelingen en gevoelens van schuld en schaamte. Vaak wordt voor vrouwen uit de onderzoeksgroep pas later of achteraf duidelijk in welke misbruiksituatie ze hebben gezeten en wensen ze dat ze de inzichten achteraf eerder hadden gehad. Naast de zelfveroordeling speelt de angst om afgewezen te worden, contact te verliezen met anderen en eventueel doodgezwegen te worden door anderen. Vrouwen uit de onderzoeksgroep strijden tegen zichzelf en tegen anderen om er te mogen zijn.

Bijlage : Semi-gestructureerde interview

Hoofdvraag:

Zou je iets willen vertellen over de manier waarop jij je, vanaf ongeveer je veertiende, als persoon hebt kunnen ontwikkelen?

Mogelijke vervolgvraag:

Kun je beschrijven op welke manier je, *eigen gedachten, gevoelens, wensen, behoeften* hebt kunnen ervaren/uitdragen/beleven?

Mogelijke vervolgvraag:

Kun je beschrijven op welke manier je *relaties met anderen* bent aangegaan?
Was het belangrijk voor je wat anderen van je vinden?

Mogelijke vervolgvraag:

Kun je beschrijven op welke manier je echt jezelf kan zijn?

checklist:

- **relaties ouders/vrienden, sociale omgeving, thuissituatie**
- **gevaren/risico's inschatting**
- **verliefdheid / liefde**
- **emoties, gevoelens**
- **grenzen stellen/verleggen**
- **eigen wil/wensen/behoeften/mening**
- **keuze/geen keuze, vrijwillig/onvrijwillig, dwang**
- **vooruitzicht op toekomst**
- **geweld, bedreigingen, veiligheid**
- **aangifte en rechtszaak**